

Journal of Economics and Political Sciences

Volume 3 | No 1
June 2023

ISSN: 2792-0410

Journal of Economics and Political Sciences (JEP)

Volume 3 | No 1
June 2023

ISSN: 2792-0410
jep.duzce.edu.tr

DÜZCE
UNIVERSITY

FACULTY OF AKÇAKOCA BEY
POLITICAL SCIENCES

JEP

Journal of Economics and Political Sciences

Volume 3 | No 1
June 2023

ISSN: 2792-0410
jep.duzce.edu.tr

Journal of Economics and Political Sciences (JEP)

Dergi Kurulları

Baş Editör

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Baş Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Alan Editörleri

İktisat

Doç. Dr. Oğuz KARA

Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Akif ÇARKÇI

Siyasi Tarih

Doç. Dr. Celil BOZKURT

Bölge Çalışmaları

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Bilimsel Sekreteryaya

Arş. Gör. Damla Nur ÖZDEMİR

Arş. Gör. Elmashan KÜÇÜKAKBULUT

Arş. Gör. Hasan İLKBAHAR

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Nedim SÖZBİR, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Gary A. Campbell, Michigan Technological University
Prof. Dr. Rui Alexandre Castanho, WSB University
Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem DURGUN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İdris DEMİR, Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup BULUT, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ, Beijing Institute of Technology
Prof. Dr. Hashim ZAMEER, Nanjing University of Aeronautics and Astronautics
Prof. Dr. Bülend Aydın ERTEKİN, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU, İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım, Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK, Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ULUCAK, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammad Ali Nasir, University of Huddersfield
Doç. Dr. A. Kutalmış YALÇIN, Düzce Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Nedenleri ve Sonuçları	1
Yaşar ERTÜRK	
2. Sultan II Abdülhamid'in Yahudi Siyonist Hareketine Karşılık Gayri-Müslüm Tebaa'ya Yönelik Uyguladığı Sosyal Politikalar	28
Murat GÖKMEN	
3. Nikolay Trubetskoy'un Rus Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası ile Türkiye'de Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası Mukayesesi	43
Aykut KARAHAN	
4. Karamanlılar ve Karamanlı Kültürüne Genel Bir Bakış.....	52
Zafer GEDİKLİ	

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Meydana Getirdiği Tahribat

The Destruction Caused by the Memorandum of 12 March 1971 in Turkey's Development and Democratic Life

Dr. Yaşar ERTÜRK *

Emekli, ORCID: 0000-0003-1814-2448

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30.04.2023

Kabul tarihi: 14.07.2023

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, 12 Mart 1971 Muhtırası, Demokrasi

ÖZET

Bu çalışmada; 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Türk demokrasisini sekteye uğratmasıyla beraber daha sonraki askeri muhtıra - askeri darbelerin önünü açması, ordu-millet geleneğinin çok güçlü olduğu ülkemizde karar vericiler arasında askerlerin uzun süre ağırlıkta olmasının nedenleri ele alınarak bu kapsamda, Cumhuriyeti kuran kadronun aklında hiçbir zaman 'militarist' bir devlet yapısının esas almamasına rağmen ülkemizde gelişen darbe kültürünün temel sebepleri incelenmiştir.

Çalışma kapsamında ayrıca 1946'da çok partili sisteme geçildikten sonra, vatanın koruyucusu kültü ile yetiştirilen subayların/generallerin rejimin tehlikede olduğu gerekçesiyle, yasama ve yürütme üzerinde kurdukları baskı ve denetim, 1971'e kadar Türkiye'de 68 kuşağı olarak tanımlanan neslin eyleme dönüştürdüğü sol düşünce akımının yarattığı istikrarsızlık ile üniversitelerde yine sol ağırlıklı eylemlerin artması ve buna mukabil sağ görüş gruplarının da karşı eylemleri ele alınmıştır.

Daha sonra sol düşünce ideologlarının devlet yönetimini ele geçirmenin yolunun orduda örgütlenmeden geçtiği tezi kapsamında 9 Mart 1971'de yapılması planlanan sol - Kemalist ağırlıklı askeri bir darbenin yine ordu içinde önlenmesi, buna rağmen 12 Mart 1971'de Hükümete Askeri Muhtıra verilerek hükümetin düşürülmesi ile başlayan Türk siyasi hayatındaki istikrarsızlık, 1973'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi için sivil-asker rekabeti, Yeni Cumhurbaşkanı'nun seçilmesi, son olarak da 1973 seçimleri, kronolojik sırayla; olayların içinde yer alanların anıları, telif-tetkik eserler, akademik yayınlar, dönemim günlük gazeteleri, TBMM tutanakları ve Resmi Gazetelerden faydalanarak hazırlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 30.04.2023

Accepted: 14.07.2023

ABSTRACT

In this study; Considering the reasons why the military coup of May 27, 1960 interrupted Turkish democracy and paved the way for subsequent military coups, the reasons for the long-term predominance of soldiers among the

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: y.erturk.65@gmail.com

Atif: Ertürk, Y. (2023). Türkiye'nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Meydana Getirdiği Tahribat, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2022, 3(1), 1-27.

Keywords: Military Coup, 12 March 1971 Memorandum, Democracy

decision makers in our country, where the army-nation tradition is very strong, in this context, the cadre who founded the Republic never had in mind. Although it is not based on a 'militarist' state structure, the main reasons for the coup culture that developed in our country were examined.

Subsequently, after the transition to the multi-party system in 1946, the pressure and control of the officers/generals, who were trained with the cult of the protector of the homeland, on the legislature and executive, on the grounds that the regime was in danger, until 1971, the generation that was defined as the 68th generation in Turkey and in the world, was a liberal, liberal. The instability created by the leftist movement of thought, the increase in left-based actions in universities, and the counter-actions of right-wing groups are discussed.

Later, within the scope of the leftist thought ideologists' thesis that the way to take over the state Later, within the scope of leftist thought ideologists' thesis that the way to seize the state administration is through organization in the army, a left-Kemalist-based military coup planned to be held on March 9, 1971 was again prevented within the army, despite this, the Turkish government, which started with the overthrow of the government by giving a Military Memorandum on March 12, 1971. instability in his political life, civil-military rivalry for the 1973 Presidential election, election of the new President, and finally the 1973 elections, in chronological order; Memoirs of those who took part in the events, copyright-reviewed works, academic publications, daily newspapers of the period, Parliamentary minutes and Official Gazettes.

1. Giriş

Bu çalışma hazırlanırken; 12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde, Muhtıra sırasında ve müteakip dönemde, Muhtıradan imzası olan dönemin Hava Kuvvetleri komutanı Muhsin Batur'un anıları, Muhtıradan hemen sonra Başbakan olarak görevlendirilen Nihat Erim'in hatıratı, Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş'un anıları, İsmet İnönü'nün 'Defterler', Süleyman Demirel'in mülakatı, İhsan Sabri Çağlangil'in mülakatı, Cemal Madanoğlu'nun anıları, Doğan Avcıoğlu'nun 'Türkiye'nin Düzeni' eseri, Sıkıyönetim Mahkemelerinde görevli Baki Tuğ'un eseri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca dönemin önemli gazetecilerin analizleri, telif-tetkik eserler, remi gazeteler, günlük gazeteler, vakıf ve sendika yayınları ile akademik; tezler, makaleler ve tebliğler ayrıntılı olarak taranarak hazırlanmıştır.

Etimolojik olarak Yunan diline dayanan "Demokrasi" sözcüğü, halk anlamına gelen "demos" ve iktidar anlamına gelen "kratos" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Demokrasi halkın temsil yetkisi verdiği temsilciler aracılığıyla yönetime katılması durumudur. Elbette bütün ülkeler için tek model bir kalıp demokrasinin bulunmadığı açıktır. Bunun belki de en geçerli nedeni,

özgürlüğü idealize eden bir yönetim biçiminin kendi doğasından kaynaklanan esnekliktir. Bu nedenle, "anayasal kaidelerle güvence altına alınmış olan demokratik sistemlerin, ordu içerisindeki hiyerarşinin gücüyle veya ordu içerisindeki hiyerarşinin dışına çıkmış bir kliğin etkinliği çerçevesinde, ortadan kaldırılması durumuna askeri darbe denilmektedir". Türk demokrasi tarihine bakıldığında, asker - sivil ilişkilerinin aynı zamanda bir darbeler tarihi olduğu görülmektedir (Başaran, 2016: 114).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde reformları tasarlayıp uygulayanların ordu mensupları olduğu görülmektedir (Karpaz, 2011: 223). Türkiye ve Pakistan'ın 2. Cumhuriyet anayasaları bu reformcu subayların yakın gözetimi altına hazırlanmıştır. Ellerinde fazla bir yetki bırakmamalarına rağmen bu subaylar kendilerinin yeni rejimin koruyucuları olarak görmeye devam etmişlerdir. Ortadoğu'da modernleşen ordulara ait subayların ülkelerini modern dünyanın bir parçası yapmak isteyen modern kimseler olduklarını ileri sürenlerin, bu ülkelerdeki sosyal bölünmeleri ve toplumun doğal inkişafını yeterince algılayamadıkları anlaşılmaktadır (Hurewitz, 1969: 440).

Türk ordusu, elbette milletin içinden çıkan bir halk ordusu olarak bu milletin öz savunma gücüdür; ancak eğitim devrimini gerçekleştirmiş, Atatürk modernleşmesini yaşamış bir Türkiye’de, toplumun tek aydın sınıfı askeri sınıf değildir (Başaran, 2016: 122). Bu tespiti rağmen ordunun eğitim sisteminde çok uzun yıllar yerleşik hale gelen aydın sınıfın ana temsilcileri oldukları ve modern yeni rejimin ancak kendilerince korunabileceği kültü, onları devamlı devlet yönetiminde etkin olmaya ve halkı yönlendirmeye iten temel dinamik olmuştur. Esasen halkın da bozulan huzur ortamının veya siyasetlerin çekişmesinin askerler tarafından düzeltileceği yönünde temel bir inancının da olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kısaca bahsettiğimiz bu paradigmlar, orduyu, devlet yönetimine sık sık müdahaleye teşvik etmiştir. Darbe teşebbüsleri alt rütbelere doğu da yayıldıkça ülke demokrasisi için bir tehdide dönüşmüş ve ayrıca darbecilerin kendi içinde gerek ideolojik gerekse rol kapma mücadelesine de sahne olmuştur.

1860’larda başlayan ‘Genç Osmanlılar’ hareketi ile yeni bir asker ve sivil aydın sınıf ortaya çıkarak devleti kurtarmayı amaç edinmiştir. Bu amaç kapsamında, uluslaşma sürecinin başarılması ve korunması safhalarında da kendilerini sorumlu hissetmişlerdir. Halkın ise toplumsal değişikliklerde etkin rol oynamasına müsaade edilmemiş, halk olayları soyut düşünce çerçevesinde algılanmış ve karşılaştığı günlük sorunları da pragmatik açıdan değerlendirilmiştir. Halkın politik partilere ve politik örgütlere bağnazca bağlanmaması da söz konusu durumda etkili olmuştur (Kayalı, 2015: 202).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Albay Talat Aydemir’in darbe girişimleri henüz emekleme safhasında olan demokrasimizde derin oluklar açtıktan sonra, siyasi partilerin, halkın tercih ve iradesinin göre iktidar olmaları ancak ordunun gölgesinde direkt veya indirekt yollardan, generallerin desteğine bağımlı hale gelmiştir. 1960 Darbesi ve 61 Anayasası ile ordu, devlet içinde yasal durumu itibarıyla son derece güçlü bir konum elde etmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) yerine doğrudan Başbakanla bağlanmış, ayrıca Yüksek Askeri Şura oluşturularak, siyasetlerin ve hükümetin üzerinde generallerin ağırlıkta olduğu ve gerektiğinde hükümetleri iş başından uzaklaştıracağı bir yapı kurulmuştur. Bununla birlikte, TSK İç Hizmet Kanunu 9 Ocak 1961 Tarih ve 10702 Sayılı Resmi Gazete yayımlandıktan sonra, bu kanunun 35. Maddesi; “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*” şeklinde düzenlenerek, sonraki darbeciler için yasal zemin oluşturmuştur.

1924 Anayasası’nda Genelkurmay Başkanlığı MSB’ye bağlıyken, 1961 Anayasası ile bu uygulamaya son verilmiştir. Anayasa’nın 110. maddesiyle barış ve savaş ayırımı yapılmaksızın Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanı kabul edilerek, görev ve yetkilerinden dolayı başbakanı karşı sorumlu kılınmıştır. Maddede ayrıca atanma usulü de değiştirilerek Genelkurmay Başkanı’nın Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine cumhurbaşkanınca atanması öngörülmüştür. Bu düzenleme karşısında 5398 sayılı MSB’nin Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun uygulanabilir olmaktan çıktığından, 1966 yılında Anayasa Mahkemesi, bu kanunun 1, 2 ve 3. maddelerini Anayasa’nın 110. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. Bu konuda yaşanan boşluk 1970 yılında çıkarılan 1324 ve 1325 sayılı kanunlarla doldurulmuştur (RG, 1970: 13572). 1324 sayılı Genelkurmay Başkanı’nın Görev ve Yetkilerine Ait Kanun’la genelkurmay başkanı tanınan yetkilerle, kurum üzerinden özerklik kazanmıştır. Bu kanunla verilen yetkilerle, Genelkurmay Başkanı savunma politikalarını belirlemede, askerî bütçe hazırlamada, istihbarat toplamada, iç güvenlikte ve terfilerde bağımsız ve özerk davranma durumuna kavuşmuştur. Ayrıca Genelkurmay Başkanı’na devletin diğer kurumlarıyla doğrudan yazışma yetkisi de verildi. Genelkurmay Başkanı’nın görev ve yetkileri ile atanma şekli onu ve genelkurmay başkanlığı kurumunu Anayasal Parlamenter sistemin dışına ve üç erkten daha üstün bir

konuma yerleştirmiştir. Alfred de Vigny'nin (2003: 23) Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü isimle esrinde işaret ettiği gibi; *“ordu, ulus içinde bir ulustur; bu da zamanımızın gibi kusurudur.”*

Böylece askerın vesayetına giden yol da açılarak, 1325 sayılı MSB Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun'la da yukarıda sözünü ettiğimiz yetkiler bakanlıktan alınıp genelkurmay başkanına verilerek, bakanlık sadece asker alma ve lojistik destek sağlama ile görevlendirildi ve içi boşaltıldı. Zaten bu kanunla ismindeki yetki kelimesi kaldırıldığı için bakanlık göstermelik bir siyasî organ haline getirildi (Kardaş, 2009: 9).

Türkiye'de ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüzyıllık tarihi ve cumhuriyet dönemi boyunca varlığını kesintisiz biçimde sürdürebilmiş olan tek kurumdur (Karpas, 2011: 223). Bu tespitten hareketle Türkiye de en büyük kurumsal yapı içinde görevli generaller, üst yargı, sermayenin büyük karteli ve üst bürokrasi (özellikle MİT, İçişleri ve Dışişleri bürokrasisi), 1960 darbesinden gereken dersleri çıkarmıştır. Her ne kadar 1960 darbesi ile istenmeyen Demokrat Parti yönetimden uzaklaştırılmış olsa da, darbenin kontrol dışına çıkma olasılığı, darbeci sayısının fazlalığı ve kontrol edilemez genç rütbelerdeki subayların rolü ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu handikabı ortadan kaldırmak için öncelikle Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurulmuştur (TBMM, Sayı 280). OYAK'ın kuruluş amacı ve tüzüğü itibarıyla generallere önemli avantajlar sağlamıştır.

1960-1970 arasını türlü sıkıntılarla geçiren ve sık sık darbe tehlikesi ile karşılaşan sivil irade, 1962 ve 1963 Talat Aydemir darbe girişimlerini hükümetin başında İnönü'nün olmasıyla atlatmış ama 1965'den sonra Demokrat Parti'nin devamı olarak algılanan Adalet Partisi, askerın vesayetini kabullenerek hükümette kalabilmiştir. Bunu en önemli emaresi, Cumhurbaşkanlığı'na hiçbir sivil düşünmeden dönemin etkili generali Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın dikensiz gül bahçesinden çıkararak bu makama getirilmesidir. Darbecileri kışlaya sokmanın yolunun Cumhurbaşkanlığı'nın bir

dört yıldız generale verilmesinden geçtiği açıktır. Cemal Gürsel'den başlayarak Genelkurmay Başkanlığı'ndan sonraki makamın Çankaya Köşkü olması, birçok dört yıldızlı generalin hayalini süslemiştir. 28 Şubatın kudretli paşası Çevik Bir'de bu hayale kapılmış ama şansızlığı yanlış bir dönemde bunu istemiş olmasıdır.

Kısacası, 1960 darbesinden sonra yapılan yasal düzenlemelerle, darbecilikte ana rolü generallerin üslenmesiyle orduda yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Artık siyasiler, dört yıldızlı generallerin yapacağı veya yapmayacağı darbe ve müdahalelere angaje olmak zorunda kalacaklardır. Bunlardan ilki 12 Mart 1971 Muhtırasıdır. Aslında bunun görülmeyen sebeplerinden biri de, boşalacak Cumhurbaşkanlığı makamına mevcut dört yıldız generallerden birinin getirilmeme olasılığıdır.

Bu dönemi Hurewitz (1969: 228) şöyle ifade eder; *“Türkiye'deki yarı asker rejim böylece iki yönlü bir faaliyet gösterirken, subaylar, güdümü gerektiren, rekabete dayalı bir siyasal rejimin meydana getirilmesini uygun görmüş ve Yüksek Askeri Şura da güdümü üstlenmiştir. Askerlerin işin içinde bulunması aynı zamanda muhalif subaylardan gelmesi muhtemel fırsatlara karşı 2. Cumhuriyet kurulmuştur. Ancak 1962 ve 1963 askeri darbe teşebbüsü nedeniyle zaman geçtikçe başlangıçtaki amaçlar da giderek karanlığa gömülmüştür.”*

2. 1968-1971 Dönemi

Ordunun muhtırası üzerine meşru iktidarın apar topar çekilmek zorunda bırakıldığı ve parlamenter sistemin fonksiyonlarının birdenbire geniş ölçüde daraltıldığı; bütün siyasî, idari ve hukukî yapıların bünyesini allak bulak eden uygulamaların böylesine baş döndürücü hızla peş peşe sıralandığı; soygun, patlama, adam kaçırma olaylarının bir türlü arkasının kesilmediği ve toplumun hemen her kesimini etkileyen bir bunalım kasırgasının ülke çapında, dalga dalga yayıldığı 12 Mart ortamına Türkiye nasıl sürüklendi? (Eroğlu, 1974: 30).

1968'de ABD Başkanı seçilen Nixon, Başbakan Demirel'e özel ve çok gizli bir

mektup göndererek; “Türkiye’de afyon üretiminin yasaklanmasını” istemiştir. Demirel bu mektuba gereken cevabı vererek, ABD’nin isteğine paralel bir davranışta bulunmayınca, ABD’de düğmeye basılmış ve CIA Demirel Hükümetini düşürmek için ağını örmeye başlamıştır (Cem, 1977: 44). ABD’nin Demirel’i gözden çıkarmasına rağmen 12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimlerde Demirel’in Adalet Partisi %46,5 oy oranı ile 256 milletvekilliği kazanarak tek başına iktidar olmuştur. CHP %27,4 ile 143 milletvekili, GP-MP-MHP-TİP-YTP ise toplam 38 milletvekili kazanmıştır. Seçimlere katılım %64,3 ile oldukça düşük kalmıştır (Günel, 2009: 209; Karpat, 2011: 266). Bu arada Demirel’in ikinci iktidar döneminde 68 gençlik hareketinin yarattığı dalga Türkiye’ye ulaşmıştır. Türkiye’de 1960’da nüfusun %25’i kentlerde yaşarken bu oran 1970’de %33’e yükselmiş ve büyük kentlerin çeperlerinde denetimsiz varoşlar oluşmuştur (Gevgilili, 1973: 84). Daha iyi bir yaşam kurmak için köylerden kentlere yapılan bu düzensiz göç, beraberinde sosyoekonomik büyük sorunları da birlikte getirmiştir. Türkiye’deki kentleşme süreci kentin çekiciliğinden daha çok kırsal kesimin iticiliğinden kaynaklanmıştır (Köylü, 2016: 168). İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi şehirlerin hızla büyüyen gecekondu mahallelerindeki altyapılar sağlıklı oluşturamamış ve bu alanların merkez ile bağları son derece sınırlı kalmıştır. Bu periferiler aynı zamanda her türlü siyasal aşırılığın karşılık bulduğu bir zemine dönüşmüştür. Bu zemini en çok istismar eden ise sol düşünce olmuştur (Köylü, 2016: 169).

Ekonomide ise, 1970’lerin başında döviz %66.6 oranında devalüe edilmesine rağmen alınan istikrar kararları ile ülke dört yıllık sürede içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan önemli derecede kurtulmuştur. Oluşan kur farkı ile gelen işçi dövizini ülkenin döviz rezervlerini doldurmuş ve dış açık kısa sürede kapatılmıştır. (Yıldırım, 2021: 53) Ancak köylerin tedricen boşaltılarak büyük kentlere yapılan yoğun göç beraberinde işsizliği de getirmiştir. Türk sanayisi ve hizmet sektörü bu yoğun nüfusu istihdam edemediğinden, işsizlik ve geçim sıkıntısı

kaçınılmaz olarak hükümetlerin karşısına büyük bir sorun olarak çıkmıştır. Çalışan işçilerin de az ücret alması grevleri tetiklemiş ve büyük şehirlerde sosyal dalgalanmalar meydana gelmiştir.

Artan iç karışıklıklara rağmen iktidardaki AP, Türkiye’nin en büyük ekonomik büyümesini gerçekleştirmiştir. Boğaziçi Köprüsü, Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri ve Keban Barajı gibi büyük yatırımlara imza atılmış, enflasyon %5, kalkınma hızı da %7 dolaylarında seyretmiştir. Bu kalkınma hızı ile Japonya’dan sonra petrol ülkeleri dışında, dünyanın en yüksek ikinci kalkınma hızı olarak tarihe geçmiştir (Öner, 2016: 103).

1968 yılı içerisinde dünyada gelişen öğrenci olayları Türkiye’de de eğitim şartlarının ve iş bulma imkânlarının iyileştirilmesi gibi taleplerle ve “sağ sol yok, boykot var” sloganı ile başlamış, süreç içerisinde antiemperyalist ve anti Amerikancılığa bürünmüştür. Kısa süre içerisinde ortaya çıkan devrimin nasıl gerçekleştirileceği tartışması TİP, Yön/Devrim dergileri ve Milli Demokratik Devrim (MDD) çevrelerinde önce fikri ayrılığı sonra ise silahlı mücadeleyi getirecek bunun karşısına gelen ülkü ocakları vb. sağ örgütlenmeler de ülkede kaos ortamı doğuracaktır (Karataş, 2016: 145-146). Bu kaos ortamının oluşmasında militanlaşan sol’un yanında sağ’ın da sol ile aynı hızla militanlaşmaya başlamasıyla artık küçük sürtüşmeler yerini silahlı çatışmaya bırakmıştır.

Sol ideologların, devrim yoluyla yönetimin ele geçirilmesi ve sosyalist bir düzen içerisinde ülkenin yönetilmesi hedefiyle hareketlendirdiği üniversitelerdeki marjinal sol gruplar, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) adı altında örgütlendiler (Günel, 2009: 211). Bu gruplar, üniversitelerde; üniversite işgalleri, 6. Filo’nun protestosu ve polisle çatışma eylemlerini tırmandırmaya başladı. 6 Ocak 1969’da, Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ni (ODTÜ) ziyaret eden ABD Büyükelçisi Robert W. Komer’in arabasının yakılmasıyla olaya karışan öğrenciler tutuklandı ve üniversite bir ay süreyle kapatıldı (Eroğlu, 1974: 32;). Ancak Danıştay ODTÜ’nün kapatılma kararını iptal etti (Alper, 2018: 347). ODTÜ

sol hareketin bir anlamda Ankara'daki kalesi haline geldi. Tırmanan olaylarda isimi çok sıkça geçen sol gençliğin liderlerinden biri de Deniz Gezmiş'ti. 6 Nisan 1969'da Ankara Hukuk Fakültesi'ne de Molotof kokteyli atıldı, 10 öğrenci yaralandı ve fakülte on gün süreyle kapatıldı (Arcayürek, 1985: 224).

Türkiye'de sol yükselirken Adalet Partisi Hükümeti de esas olarak 1967-68 döneminde milliyetçi gençlik gruplarının ve derneklerinin kurulmasını teşvik ederek sol ile kavgayı başlattı. Bu kavga, dolaylı olarak Cumhuriyet Halk Partisi ile bir savaş demektir. Adalet Partisi, devletin ve hükümetin otoritesine ve bütünlüğüne yönelen sol tehditleri bastırmak için elinin altında bulunan yasal olanakları kullanmamıştı. Zira devlet otoritesini kullandığı takdirde CHP'nin bunu gençliğe karşı kullanılan anayasa aykırı bir eylem olarak nitelenmesinden çekindi (Karpuz, 2011: 265). Ayrıca CHP ve Kemalist bürokrasi, AP'nin öğrenci hareketlerini tümüyle bastırmasına hiç destek vermedi. Onlara göre, AP, yeni anayasanın ilerici maddelerini yürürlükten kaldırmak için doğru zamanı bekleyen intikamcı bir partiydi (Alper, 2018: 342).

Kamuoyunda da sol öğrenci hareketlerine tahammülü giderek azalmaya başladı. O günlerdeki birçok gazete sola karşı blok haber yapmıştı. 13 Şubat 1969 tarihli Bugün Gazetesi; "Anarşistler Beyazıt Kulesine Kızıl Bayrak Astılar, Milletın Sabrı Tükenmez Üzere" başlığı ile çıkmıştı. 15 Şubat 1969 tarihi Bugün Gazetesinde; "Kızılıarı Boğma Vakti Geldi" manşeti ile yayınlanmıştı. 16 Şubat tarihli Son Havadis Gazetesinin başyazarı Mehmet Şevki Eygi makalesinin başlığında sağ gruplara ve inançlı kesime hitaben; "Cihat'a Hazır Olunuz" demişti. 15 Şubat'ta İzmir ve Trabzon'da 6. Filo'nun Türkiye ziyareti protesto edildi. Ertesi gün de İstanbul'da 6. Filo protestosunda Sultanahmet'ten Taksim'e yürüyen sol gruplara polis müdahale etti, sol gruplarla sağ gruplar arasında da sürtüşme çıktı ve olaylarda, biri sağ görüşlü diğeri sol görüşlü iki kişi öldü ve 100 kişi de yaralandı. 17 Şubat 1969'da çıkan gazeteler olayları; "Kanlı Pazar" manşeti ile yayınladılar ("Gazeteler İlgili Haber," Manşet, 1969). Bu gelişmeler üzerine

ABD yönetimi, 28 Şubat'ta 6. Filo'nun Türkiye ziyaretini iptal etti.

Yine 1969'da Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından Başbakan Demirel'e verilen bir raporda, "Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın bir darbeyle yönetime el koymaya hazırlandığı" yönündeydi. Zaten Tural'ın davranışlarında da bunun emareleri görülmekteydi. MİT Müsteşarı Fuat Doğu aynı raporu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da vermiş ve Sunay'ın desteğiyle hükümet, Tural'ı kızığa çekerek darbe önlenmiştir (Arcayürek, 2007: 195-197).

1969 yılının sonraki aylarında öğrenci olaylarının sayısı ve şiddeti artmaya devam etti. 1969 sonbaharında dört solcu öğrenci öldürüldü. (Alper, 2018: 343). Sol ideologlar ile öğrenci liderleri, Türkiye İşçi Partisi tarafından ifade edilen demokratik yoldan sosyalizme ulaşma hedefine, "Türkiye yeterince sanayileşmediğinden ve sınıf bilinci gelişmediğinden, demokratik yoldan sosyalizmi beklemek ütopyadır" denmişti (Günel, 2009: 311). Bu nedenle siyasal iktidarın tepeden inme ele geçirilmesi amaçlanmıştı. Bu amaca ulaşmak için sol gruplar ordu içinde de örgütlenerek, askeri bir darbe ile ülkeye sosyalist bir yönetim getirmeyi düşünmüşlerdi. TİP'i dışarıdan Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları temsil ederken, Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" (Avcıoğlu, 1996) adlı kitabı subaylar tarafından da çok okunur hale gelmişti (Batur, 1985: 139). Öğrenci gençliğinin büyük çoğunluğuna hâkim olan bu grupların temel sloganlarından biri, "Ordu Gençlik Elele, Milli Cephe" olmuştu (Bozkur, 2018: 215). İş ve eğitim çevreleri ise gençlere yeterli yer açamazken hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktaydı. Gereğinden kalabalık okullar ve üniversiteler hem sol hem de sağ için militan bulma yerleri olarak idealdi ve bu gençler 12 Mart 1971 askeri müdahalesine yol açan istikrarsızlığın meydana gelmesinde hayati bir rol oynamışlardır (Ahmet, 2006: 163).

Ülkedeki iç karışıklık artarak devam ederken 1969 yılının başından itibaren ordu, hem Adalet Partisi iktidarından, hem de yapılmak istenen "Yassıada mahkûmlarının siyasî

hakların iadesi" içerikli anayasa değişikliğinden rahatsız olmuştu. 14 Mayıs 1969'da Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, generaller ile birlikte Alay ve Tabur Komutanlarını da dahil ederek geniş bir toplantı düzenledi. Bu toplantı sonrasında duyulan rahatsızlıklar mektupla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye bildirildi (Batur, 1985: 202). Tağmaç'ın 16 Mayıs'ta Başbakan Demirel'e de gönderdiği mektubun içeriğinin özeti şöyledir; "*son siyasi faaliyetlerden dolayı yapılan tahrik edici ve aktif politikaya sürükleyici mahiyet taşıyan beyanlardan üzüntü duymaktayız. TSK kendisine tevcih edilen görevleri içerisindedir.*" (Uraz, 1970: 45-51). Aynı gün İnönü'de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada "*ordu içinde huzursuzluğun büsbütün arttığını*" söyledi (Meclis Tutanak Dergisi, 1969: 439-465). Çankaya-Hükümet-Genelkurmay-Parlamento-muhalefet beşgeni çevresinde hem her saat başı yeni bir olay, ihtilale, yönetime müdahaleye doğru kayan önemli saatler yaşanıyordu (Arcayürek, 1985: 291). Ertesi gün Alman basınından *Die Welt*; "Türkiye'de bir krizin politik emareleri", *Frankfurter Allgemeine Zeitung* "Türk Ordusu Devlet Başkanı'nın müdahalesini talep etti", İngiliz Basınından *Times*; "Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhurbaşkanı'nı ikaz etti", *Guadian*, "Türk generaller geniş ölçüde siyasi değişiklikler talep ediyorlar" ve Fransız basınından *La Figaro*; "Demirel'e atfedilen suç nedir?" makaleleri yayınlamıştı (Batur, 1985: 204-205). Neyse ki İnönü'nün müdahalesiyle bu kriz atlatıldı.²

Hurewitz (1969: 231) ise 1969 yılının çalkantılarını şöyle yazmıştır; "*Yüksek Askeri Şura (YAŞ), herhalde Menderes ruhunun canlandırılmasından çok intikam alma girişiminden korkmuştur. Bundan başka subaylar genellikle kentli aydın zümreyi eşit tutmaya ve köylüleri (köyden gelip kentte*

büyümekte olan yarı kentli kütteleler dahil), girişimcileri ve dini tutucuların temsilcilerini hakir görmeye devam etmişlerdir."

1970 gelindiğinde ülkedeki olaylarının dozu biraz daha artarken; ölü sayısı çoğaldı, yabancı ülkelerin büyükelçilikleri işgal edildi, bombalama olayları meydana geldi ve sık sık soygunlar yapıldı (Alper, 2018: 343). Batı ülkelerinin Türkiye'deki personel ve temsilcilerine karşı da eylemler başladı. Solun artan eylemleri ve genişleyen tabanını dengelemek için sağ gruplarda devlet desteğiyle örgütlendiler. Bu noktada polis ile sol çatışması yanında, sağ ve sol gruplar arasında da çatışma başladı. Sol düşünce, öğrenciler dışında işçiler arasında da örgütlenmeye önem vermekteydi.

Başbakan Demirel toplum olaylarını denetim altına almak için "*Toplum Polisi*" kurulmasını istiyordu. Askeri çevrelerde bunu "orduya alternatif" biçiminde yorumluyor ve karşı çıkıyorlardı. 1970 yılı Ocak ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısına Demirel'in yüzüne karşı, 1960'da henüz Albay rütbesindeyken Eskişehir'de Başbakan Adnan Menderesi tutuklayanlar arasındaki Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur³, 16 sayfalık muhtıra niteliğinde "*işler iyi gitmiyor, dertlere çare bulunamadı vs*" şeklindeki TSK'nin isteklerini okudu (Arcayürek, 1985: 261). Demirel metni istediğinde, Batur; "*düşüncelerim devlet arşivine girmiştir, oradan alabilirsiniz*" (Kemal, 1974: 18-19) cevabı oldukça rijit ve aşağılayıcıydı. Ancak Batur anılarında bunu inkar ederek, metni isteyen Başbakan'a "*tabi efendim*" dediğini ve bir kopyasını verdiğini yazmıştır (Batur, 1985: 1545). Aynı toplantıda Genelkurmay Başkanı Tağmaç da; "*Ne yapacaksınız yapın! Bütün tedbirleri alın! Anarşiyi bir an önce dursun. Memleketin bu sarsıntıya daha fazla tahammülü yok. Ordunu da tahammülü kalmadı*" dedi (Erim, 2018: 186; Kemal, 1974: 50). 12 Mart öncesinde gerek Başbakan,

² Nadir Nadi, "Uzun yıllar Cumhuriyet Gazetesi başyazarlığı yaptı. 25 Mayıs 1970 tarihli köşe yazısının başlığı 'Yaşasın Paşa!' yazısında, Demokrat Parti veya 1960 darbecilerinin siyasi yasaklılarına haklarının iadesiyle ilgili İsmet İnönü'nün söyledikleri şöyleydi; '*Ne Yapalım Demokratlara bu hakların tanınması için gerekli Anayasa değişikliğini kabul etmeseydik, AP konuyu seçim kampanyası boyunca işleyecek fazla oy toplayacaktı. Buna engel olmak, ellerinden bu kozu almak amacıyla bizde onlara katıldık*' şeklinde yazmıştı (Nadi, 1971: 496)

³ "1968'de Hava Kuvvetleri Komutanlığı için Cemal Tural'ın teklif ettiği Muhsin Batur'a, İrfan Tansel karşı çıkmış ve Başbakan Demirel'de uygun görmemişti. Ancak 1969'da iç çekişmelerden dolayı Batur'un önü açılmıştır." (Batur, 1985: 136)

gerekse de Genelkurmay Başkanı demokrasilerde ordunun yönetime müdahale etmemesi lazım geldiğini defalarca belirtmişlerse de, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un muhtıralarından da anlaşılacağı üzere, ordunun yönetime dönük eleştirileri gelenekselleşmişti (Kayalı, 2015: 187).

12 Şubat 1967'de; "Emperyalizmin, devletimizin ve milletimizin hayatına yeniden kastetme çabalarının arttığı ve bir avuç aracının, kapkaççının ve sömürücünün bu çabalara katıldığını gören bizler, Büyük Atatürk'ün 1921'de ilan ettiği gibi 'biz mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı' savaşmaya ant içmiş sendikacılarız" cümleleriyle kendini tanımlayan Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) kuruldu (Sülek, 1975: 141; Özdemir, 1995: 315; Ahmet, 2006: 162). DİSK'in sendika önderliği büyük bir ağırlıkta TİP'in kurucusu ya da yöneticisi ve taraftarı sendika önderlerinden oluşuyordu (Zileli, 2000: 392). İşçiler arasında üye sayısını giderek arttıran DİSK, daha çok ses getiren marjinal grevlere girişti ve geri adım da atmadı. Bu yönüyle inatçı eylem tipini benimseyen DİSK ve 70 bağımsız sendikanın direnmesiyle, çalışma yaşamını ve temel sendikalar mevzuatını düzenleyen 274 sayılı İş Yasası ile 275 sayılı Sendikalar Yasası'nda değişiklik yapan tasarı, TBMM'den geçip 11 Haziran 1970'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanarak 12 Ağustos 1970'de Resmi Gazete de yayınlanınca⁴, sendikalar harekete geçti. Yapılan değişiklik, işçilerin sendika seçme özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamakta, sendika değiştirmeyi güçleştirmekteydi. DİSK'in çağrısıyla, tarihe '15-16 Haziran 1970 Olayları' olarak geçen grev dalgası, İstanbul ve Kocaeli'nde Türk politikasının hassas dengelerini etkiledi (Özdemir, 1995: 316; Gevgilili, 1973: 128-129; Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1970).

Grev dalgasının büyümesi üzerine kolluk kuvvetleri müdahale etti ve çıkan olaylarda iki işçi, bir polis ve bir esnaf hayatını kaybetti ("Gazeteler İlgili Haber," Manşet, 1970;

Ahmet, 2006: 164). 16 Haziran'da; Ankara, Adana, Bursa ve İzmir'de de küçük çaplı olaylar yaşandı. Bu olaylara Türk-İş ve DİSK'ten işçiler katıldı ve böylece 12 Mart öncesinin en büyük kitle eylemi meydana gelirken, sloganlarından biride "işçi-ordu elele" oldu (Kayalı, 2015: 159-162). Olayları "ihtilal provası" şeklinde değerlendiren dönemin Adalet Partisi iktidarı, 17 Haziran 1970'de İstanbul ve Kocaeli'nde bir ay için sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı ("Gazetelerde İlgili Haber," Sürmanşet, 1970).

17 Haziran 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesinin manşet haberi şöyleydi; "Gece sokağa çıkma yasağı kondu ve TBMM sıkıyönetimi onadı." İnönü; "İşçinin hiç haklı tarafı yok mudur?" demesine rağmen 21 sendikacı tutuklandı (Özdemir, 1995:316). Başbakan Demirel ise, bu kadar liberal ve özgürlükçü bir anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceğinden yakınarak, anayasanın değiştirilerek daha otoriter yapılması gerektiğini öne sürdü (Ahmet, 2006: 164).

Sokaklarda bunlar olurken siyasette ise; 1961 Anayasası'nın sağladığı daha özgür imkânlar ile Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlık yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük sermayeye karşı Anadolu'daki orta ölçeli tüccarlar, 26 Ocak 1970'de Prof. Dr. Necmettin Erbakan başkanlığında Milli Nizam Partisi'ni kurdular (Gevgilili, 1973: 113-114). Büyük sermaye ve tarım burjuvazisine dayanan, laisizme görecelide olsa uyumlu görünen AP'nin aksine MNP, dini değerleri ve Anadolu Sermayesinin sesini ön plana çıkararak yeni siyasi yapılanması büyüme adaydı. 1961'de kurulan TİP'de öğrenci ve işçi kesiminde yönetimi rahatsız edecek kadar genişlemiş, özellikle İstanbul Üniversitesinde işgal eylemi yapabilecek tabana sahip olmuştu. Sağ görüşten Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni, Milliyetçi Hareket Partisine dönüştüren başta Alpaslan Türkeş ve 14'lerin bir kısmı, bu partiyi komünizme karşı örgütleyerek dinamik bir güç haline getirmeye girişmişlerdi.

⁴ Resmi Gazete, "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun", Sayı 13577, 12 Ağustos 1970.

Özellikle ordunun emperyalizme ve feodalizme karşı mücadele edebileceğine inanan sol eğilimli Fikir Kulüpleri Federasyonu⁵ içindeki bir grup, 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi üniversitelerde başlayan bir hareketin, yeni bir ordu müdahalesine uygun ortam oluşturacağını daha baştan kabul etmişlerdi (Belge, 1983: 810). Bu saikle sol gruplar tedrici olarak olayların dozunu artırdılar. Karşı cephede ise sistemin devamını savunan sağ gruplar, sol gruplara aynı hızla cevap verecek örgütlenmelerini genişletmeye başladılar. Özellikle Türkeş'in Milliyetçi-Ülkücü gençliği giderek sola karşı radikalleşmekte ve sağ gruplar ile devleti eleştiren her kesime saldırmaktaydı. İslami söylemi olan MNP'nin Milli Türk Talebe Birliği, Nur Cemaati gibi gruplar ise daha ılıman hareketlerin içindeydi. Adeta bir büyük senaristin kurgusu aşama aşama sahneye konmuştu. İktidardaki AP içinde de tansiyon giderek yükselmekteydi. Celal Bayar'ın teşviki ile Ferruh Bozbeyle ve 41 milletvekili AP'den istifa ederek 13 Kasım 1970'de yeniden Demokratik Partiyi kurdular (Günel, 2009: 211). AP iktidarı, içerdeki siyasi çatışmalara çözüm bulamamanın yanında bir de partiden kopmalarla giderek kan kaybediyordu.

Muhtıradan bir hafta önce, tarihler 4 Mart 1971'i gösterdiğinde Ankara Balgat'taki Tuslog'da görevli 4 Amerikan askeri Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın içinde bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından kaçırıldı. Gece 01.30 sıralarında gerçekleştirilen bu eylem başkenti sarsarken, Deniz Gezmiş ve arkadaşları 400 bin Dolar fidye istemiş, aksi halde ABD'li askerleri kurşuna dizeceklerini söylemişlerdi (Prim ve Arabacıoğlu, 2013; Alper, 2018: 401).

Rehineleri kurtarmak için sabaha doğru tam donanımlı binlerce asker ve polis ODTÜ'yü sardı. Askerler üniversiteye girip odaları aramak istemiş ama karşılarında Rektör Erdal İnönü'yü bulmuşlardı. Öğrenciler de, polisün üniversiteye girmesine izin vermeyeceklerini, sadece askerlerin girebileceğini söylemişlerdi. Öğrenciler, askeri

birliklerin başındaki albaya ile pazarlık yapacaklarını beyan edince çatışma başladı. Öğrencileri stadyumda topladıktan sonra askerler yurt binalarına girdi ve arama yaptı. Ancak herhangi bir şey bulunamadı. Bu sırada öğrenciler ve askerler arasında çıkan çatışmada bir öğrenci ve bir jandarma askeri yaşamını yitirirken 20'den fazla öğrencide yaralandı (Alper, 2018: 401). 50 dolayında öğrenci tutuklandı ve 10 öğrenci 4 yıl iki ay hapis cezasına çarptırıldı. Gezmiş ve arkadaşlarının kaçırıldıkları Amerikalılar ise daha sonra serbest bırakıldı (Prim-Arabacıoğlu, 2013). Demirel'e göre, "ODTÜ'de yapılan baskında militanların elinde ordu malı silah, elbise, cephane ve parkeler bulunmasının" bir anlamı olmalıydı. Başbakan, Cumhurbaşkanı'na açıkça "anarşi ordudaki kimi müttefiklerinden yardım görmekte ve beslenmektedir" demiş ancak bir sonuca ulaşmamıştı (Arcayürek, 1985: 348).

Oktay Pirim ve Süha Arabacıoğlu, dönemin Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Fuat Doğu'nun yıllarca özenle sakladığı belgelerini, özel notlarını ve istihbarat raporlarının incelemesinden çıkardıkları, MİT'in Türkiye'de radikal sol olarak gördüğü gruplara ilişkin şeması şöyledir;

Tablo 1. Türkiye'de Aşırı Sol Gruplar

Türkiye'de aşırı sol gruplar					
Sosyalist Kürtçüler Grubu Liderleri Tarkan Ziya Ekinci Naci Kutlay Kemal Süllüker Kemal Nebioğlu Tahsin Ekinci Mendi Zana Ruşen Adlan Amaçları Bağımsız Kürt Devleti Destekçileri DDKO AP'nin Alevler Barzani	Sendikacılar Grubu Liderleri Kemal Türkler Kemal Süllüker Kemal Nebioğlu Şinasi Kaya Hilmi Güner Rıza Kuas Amaçları İşçi sınıfının mücadelesi Destekçileri DİSK Aşırı sol gruplar	Bağımsız Türkiye Sosyalizmi Liderleri Mehmet Ali Aybar Yaşar Kemal Samim Kocagöz Canan Bıçkıcı Amaçları Emekçilerin iktidarı Destekçileri DİSK Bir kısım DDKO	Dev-Genç Liderleri Mahir Çapan Yusuf Küpeli Ertuğrul Korkucu Kazım Özdoğan Aliha Sarp Amaçları İşçi sınıfıyla halk savaşını Devrimin kusatılması Devrim hükümeti Sosyalizme geçiş Destekçileri Tüm Dev-Genç	Sosyalist Aydınlik Çevresi Liderleri Mihri Belli Muzaffer Erdost Şevki Akış Raşit Nuri İleri Vahap Erdoğan Ahmet Say Amaçları Sosyalizm Destekçileri İşçi Birlikleri Devrimci Kadınlar Derneği	Proleter Devrimci Aydınlik Çevresi Liderleri Doğu Perinçek Ömer Özer Turgut Erdoğan Göçbâmez Şahin Albay Abdül Anıt Gün Zileli Amaçları Mao tarzı sosyalizm Destekçileri Gazı Eğitim Fikir Kulübü Ank. Hak. fak. talebe cem.

Kaynak: Prim ve Arabacıoğlu, 2013

MİT'in 1971'deki tespitlerinde, Türkiye'nin o dönemdeki sol gruplarıyla beraber, sağ grupların da geniş bir değerlendirmesini yapılmıştır. "Teokratik Devlet Düzeni Savunucuları" başlıklı bölümde; Nurculuk, Süleymanlık, Nakşibendilik, Ticanilik, Biberilik, Kadirilik gruplarını sayılmakta ve liderlerinin isimleri verilmektedir (Prim-Arabacıoğlu, 2013). Ayrıca MİT'in raporunda teokratik devlet düzeni savunucusu olarak

⁵ 1969'dan sonra adını Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DEV-GENÇ) olarak değiştirdi.

gösterilen siyasi parti Milli Nizam Partisi ve liderleri Necmettin Erbakan'dır. Aşırı milliyetçi grupta ise siyasi parti olarak MHP'yi gösteren MİT, Alparslan Türkeş önderliğindeki partinin ana amacının 9 Işık görüşlerini gençlik ve halk kitlelerine yaymak olarak değerlendirmiştir. Ülkü Ocakları, Genç Ülkücüler Teşkilatı da aşırı milliyetçi cemiyetler olarak tanımlanmıştır (Prim ve Arabacıoğlu, 2013).

12 Mart öncesindeki istihbarat raporlarıyla Milli Güvenlik Kurulu (MGK) brifinglerinde "Kürtçülük" konusunun özel olarak işlendiğini bilinmektedir. 25 Şubat 1971 tarihini taşıyan toplantıda ortaya konulan görüşler ve istihbaratın elde ettiği bilgiler son derece düşündürücü ve şaşırtıcıdır. O toplantıda Fuat Doğu bölgede özellikle Molla Mustafa Barzani'nin etkisini detaylı olarak anlatmıştır (Prim ve Arabacıoğlu, 2013).

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Marksist çevrelerdeki en büyük tartışma, Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğudur. Birinci grup Mehmet Ali Aybar ve TİP; "Türkiye'nin demokratik yollarla gerçekleşecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu" savunurken (TBMM, 2012: 52-55), Mihri Belli önderliğindeki ikinci etkin grup ise; "Türkiye'nin feodal özelliklere sahip bir Asyalı toplum olduğunu, proletaryanın hayli zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonuyla gerçekleşebileceğini" savunmuştur. MDD denilen bu akım, bazı senatörler tarafından da benimsenmiştir (Zürcher, 2003: 372).

İkinci gruptan, 1960 darbesinden sonra CHP kontenjanından Temsilciler Meclise seçilmiş, İsmet Paşa tarafından "Türkiye'nin altın çocukları" olarak adlandırılan arasından Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal (Atılğan, 2008: 49) ve İlhan Selçuk'un başını çektiği başta Yön, daha sonra ise Devrim dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar, orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü olarak görmüş ve siyasette aktif rol oynamasını desteklemiştir (Başaran, 2016: 121). Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak "zinde güçler" ve "ara tabakalar" tezini savunan Yöncüler, hayat akışındaki sonucu tayin edici unsurlara, "ara tabakalar" adını vermişlerdir (TBMM, 2012: 57). Doğan Avcıoğlu'nun deyişimiyle değişim, "zinde kuvvetlerin yüzyıllık aydın uykusundan uyanmalarına bağlamıştır". Akıma göre, bu yüzyıllık aydın

uykusunun neticesi şuydu: "Halk, halk düşmanlarının peşindedir ve halkçı zinde kuvvetlere karşıdır! Bu kördüğüm çözülmedikçe, Türkiye, baş aşağı duran bir ağaca benzemekten kurtulamayacaktır". Söz konusu "kördüğümün çözülmesi ise ancak köklü bir düzen değişikliği" ile, "köklü bir düzen değişikliği" de asker ve sivil aydınların toplumsal gelişmeye bakış açılarının köklü bir şekilde değişmesiyle mümkün olacaktı. Yön Hareketi açısından, köklü bir düzen değişikliğini gerçekleştirecek olanlar, yine zinde güçlerdi. Avcıoğlu'nun sözleriyle: "Bu güç işi, ancak devrimci fikirlerle şimdiden kenetlenmiş devrimciler başarabilirdi" (Atılğan, 2008: 83). Böylelikle Yön-Devrim hareketi "zinde kuvvetler" öncülüğünde köklü bir devrim gerçekleştirilmesini ve toplumun bu yolla sosyalizme evrilmesini hedefleyerek, orduyu sol bir darbe girişimine teşvik etmiştir (Ulus, 2016: 23). Emin Alper de "Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960-1971)" isimli çalışmasında, Hasan Cemal ve Ertuğrul Kürkçü'ye atıf yaparak; "Doğan Avcıoğlu'nun Dev-Genç militanlığını ve gerilla eylemlerini desteklediğini ayrıca gerilla eylemlerinin Türkiye koşullarında tek başına başarılı olabileceğine asla inanmadığı halde, bu militanları askerinin onların arkasında olduğunu söyleyerek cesaretlendirdi" şeklinde yazmıştır (Alper, 2018: 404-405).

Yöncülere göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu; bağımsızlık, kalkınma ve demokrasidir. Uluslararası ittifaklara karşı çıkılırken, özellikle Türkiye'nin Batı ile ittifakı eleştirilmiştir. Türkiye'yi sömürülen, ilkel bir toplum olarak niteleyen Yöncüler, ağalığa karşı çıkmış, devletçilik ve kooperatifçiliği savunarak (TBMM, 2012: 57), üçüncü dünyacı bir sol - Kemalizm anlayışı temsil etmişlerdir. Bu nedenle Yön'ün savunduğu sosyalizm anlayışı, evrenselci bir enternasyonal sosyalizm söyleminden uzak, Türkiye'nin kendi şartlarına özgü, milliyetçi bir sosyalizm olarak öne çıkmıştır (Altun, 2004: 558). Kendine has bu ideolojiyi destekleyen ve içinde yer alan asker orjinli; Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Mucip Ataklı, Suphi Göksoytrak, Yılmaz Akkılıç ve Kemal Tüfekçioğlu'nun da olduğu (Atılğan, 2008: 291) "Milli Demokratik Devrimciler" ulusçu-devrimci yöntemle, ordu içinde sol-sosyalist-ulusalçı çizgideki subay ve generallerle, askeri darbe yaparak, Türkiye'de Baas tipi bir iktidar kurmak, asker

ve sivillerin oluşturduğu sol görünümlü bir siyasi parti ile ülkeyi yönetmek istemişlerdir (Kaynak, 2019: 59).

Madanoğlu ile irtibatta olan ordu içindeki Yöncü oluşum, genç rütbedeki subaylar dışında, karacılardan Tümgeneral Celil Gürkan ile Hava Kuvvetlerinden Tuğgeneraller de bu oluşumun içindeydi ve oluşum giderek güç kazanmıştı (Bilbilik, 2013: 110-111). Ayrıca kurmay albaylardan oluşan muvazzaf bir klikte, Avcıoğlu-Madanoğlu grubu ile irtibat halindeydi. 9 Mart'ta düğmeye basıldığında ordu içindeki bu gruplar harekete geçecekti (Bilbilik, 2013: 120-125).

Birçok yazar, sol kanat olarak tanımlanan askeri cuntanın asıl liderinin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur olduğunu yazmalarına rağmen, Batur "*Anılar ve Görüşler*" kitabında bunu ısrarla ret etmiştir.⁶ Ancak darbe başarılmış olsaydı önemli bir aktör olacağı muhakkaktı, çünkü 9 Mart darbecileri birçok toplantısını Hava Kuvvetleri Komutanlığında yapmaktaydı ve daha yükselmeyi, daha ileriye gitmeyi ihtirasla isteyen (Arcayürek, 1985: 189) Batur'un bunlardan bihaber olması beklenemezdi. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürle de, büyük olasılıkla General Cemal Madanoğlu önderliğindeki bir grubun sol bir darbe yapacağından korkan demokrat milliyetçi subayları temsil ediyordu (Karpaz, 2011: 230). Ayrıca "*Sağ kanat*" olarak bilinen ekipte ise, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün vardı.

Toparlayacak olursak, ordu içinde bu gruplardan ilki Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile yakın ilişki içinde olan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, MİT Müsteşarı Fuat Doğu ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün'den oluşan, AP ve onun ekonomi politikasını benimseyen sermaye ile ilişki içinde olan gruptu. İkinci grup, Doğan Avcıoğlu liderliğindeki sivillerle ve Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu çevresiyle temas hâlindeki Tümgeneral Celil Gürkan grubuydu. Sol-Kemalist bir felsefeye sahip olan bu grup Türkiye'nin iktisadi, siyasi, askerî ve dış politika konularında ABD'nin güdümünden çıkmasını, Sovyetlere yakın bağlantısız bir politika takip etmesini istiyordu. Ayrıca bu grup da, toprak reformu

ve sanayileşme yoluyla kalkınma konuları üzerinde duruyordu. Üçüncü grup ise; Türkiye'nin çıkarlarını Batı ittifak sistemi içinde gören aynı zamanda ekonomik ve siyasal alanlarda "reform" isteyen Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan etrafında oluşmuştu (Mütercimler, 2016: 138-158) Asıl mücadele ise birinci ve ikinci grup arasında yaşanıyordu. Ordunun iki güçlü kanadı arasındaki, Türkiye'nin kaderini etkileyecek mücadele, istihbarat tarafından Mahir Kaynak vasıtasıyla uzun zamandan beri "*Balon Operasyonu*" adıyla izleniyordu (Kaynak, 2019: 22-23; Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

1 Ocak 1971 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç yılbaşı nedeniyle yayınladığı mesajda; "*Eylem ve anarşik olaylar devletin temelini sarsacak hale geldi. Ordu durumdan endişe ediyor*" diyordu (Görmüş, 2012: 38). Ali Gevgilili'nin (1973: 175) gelmekte olan darbeyi anladığını, 6 Ocak 1971 günü Milliyet Gazetesi'ndeki köşesinden anlıyoruz. Gevgilili; "*Türk toplumunun 1971 başlarındaki belirgin özelliği, geçirmekte olduğu gelişme bunalımlarıdır. Yüzyıllardır birikmiş sorunlar birdenbire tomurcuklanmakta ve demokratik hakların sağladığı genişlikte belirli anlarda patlayışlara dönüşmektedir. Eski durgunluk döneminin özlemine çeken dünün insanları anarşiden, yarının yeni toplumun bu sancuların ortasından yükseleceğini bilenlere de yaratıcı bir kaos'ta söz edilebilir.*"

1968-1971 döneminde Dünya'da başlayan sol rüzgârın, ABD'nin tanımladığı SSCB'nin çevresindeki 'Yeşil Kuşak' ülkelerine de sirayet etmesiyle, ABD için mutlaka boğulması gereken bir akım olduğunu bu gün için zaten bilmekteyiz. Yeşil Kuşakta yer alan Türkiye'de de tedricen yükselen sol akımların eylemleri, sol bağlantılı işçi grevleri, sağ grupların silahlandırılarak sol'a karşı eyleme geçirilmeleri ve Gladyo tipi derin yapıların faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Ordu içinde darbe yaparak vatani kurtaracağına inandırılmış klasik darbe taraftarını bir yana koyacak olursak asıl, NATO konseptini benimsemiş, sağ ve sol grupların tüm faaliyetlerini gözlemleyen ve

⁶ "Biz Komünist Değiliz" (Batur, 1985: 227); "Ekonomik tatbikata gelince... ben ne Karl Marksçuyum ne de katı bir sosyalistim" (Batur, 1985: 213).

hatta yönlendiren, basında ve kamuoyunda paydaşlarıyla birlikte günden yaratarak kontrollü bir kaos oluşturabilen bir üst grubunun olduğu açıktır. Dönemin büyük gazeteleri incelendiğinde anarşik olayların, ABD karşıtı eylemlerin ve grevlerin sürekli 'sürmanşet' haber olarak yazıldığı, halkın hükümete karşı güvenini zedeleyen ve devletin kontrolü kaybettiği algısı yaratan yayınlarla kaosun beslediği görülecektir. Tıpkı 1960 Askeri darbesinde olduğu gibi üniversitelerin karışması, grevler, sağ-sol çatışması halkta, klasik deyimle 'ülke elden gidiyor' düşüncesi oluşturulurken, bozulan düzenin sadece asker tarafından düzeltilebileceğini Milli Güvenlik Kurulu üyesi generallerin hükümete ikaz ve mektuplarıyla sağlanıyordu.

3. 9 Mart 1971 Darbesinin Önlenmesi

12 Mart'a giden sürecin en önemli mihenk noktalarından biri de, tarihte "9 Martçılar" olayı olarak yer almış darbe hazırlığıdır. Amaçları, seçilmiş hükümete karşı bir kalkışma olan bu girişimin "9 Martçılar" şeklinde anılmasının nedeni, 9 Mart akşamı Hava Kuvvetleri Karargâhında yapılan bir toplantıdan dolayıdır (Bozkuş, 2018: 219). 9 Martçılar cesaretlendiren ve destekleyen Yöncülerin sivil kanadında Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk, askeri kanatta ise muvazzaf subaylar dışında 60 darbecilerinden; Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay, Numan Esin, İrfan Solmaz, Mucip Ataklı, Talat Turhan ve Rafet Kaplangıç vardı (TBMM, 2012: 420). Yöncülerden aldıkları destekle ordudaki cuntacı grup, 9 Mart 1971 tarihini darbe günü olarak kararlaştırmıştı.

Ancak tüm faaliyetleri MİT tarafından izlenmişti. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistan olarak çalışan Mahir Kaynak kendisini "Devrimci" olarak tanıtmış ve bu çevrelerde güvenilir olduğu kanaati uyandırmıştı. MİT görevlisi Hıfzı Kaçar adlı emekli bir subay ile tanışmış ve MİT'in, "içlerine gir, yüksel ve her şeyden bizi haberdar et" talimatı ile devrimci grubun içine sızmıştı. Akademisyen oluşu, sol terminolojiye hâkimiyeti ve soğukkanlılığı ile devrimci gurup içinde hızla yükselmişti (TBMM, 2012: 3; Ulus, 2016: 125) Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu sesiz ve derinden çalışma

sonunda tüm organizasyonu deşifre etmişti. Kaynak (2019: 56-58) isimli kitabında; "Bu çevreye girdikten sonra ilk defa Madanoğlu benimle tanışmak istiyormuş, önce tereddüt ettim sonra tanıştık. Ben de o sıralarda asistanım. Sonra da Madanoğlu'nun yakını olarak cuntaya girdim." Kaynak kitabının ilerleyen bölümlerinde, darbeye hazırlanan cuntadan; Madanoğlu'nun askeriye kanadını, Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un da sivil kanadı oluşturduğunu söyleyerek şöyle devam eder; "Bu iki kanat birbirleriyle koalisyon halindeydi ve amaçları iktidarı devirmektir, o zamana kadar beraber yürüyeceklerdi ve Madanoğlu'nun komünist olmadığını da çok iyi biliyordum."

Mahir Kaynak'tan aldığı bilgileri ve diğer istihbaratları da değerlendiren MİT, yaklaşmakta olan darbeyi görerek düğmeye bastı (Kaynak, 2000: 115-120; Pirim-Arabacıoğlu, 2013) MİT'e bilgi aktaran diğer istihbaratçının ise Mehmet Eymür olduğu değerlendirilmiştir. MİT ayrıca 7 Mart'ta Havacı subayların bir evde toplanarak, kendi görüşlerine göre ne yapılması gerektiğini konuştuklarından haberdardı (Koçaş, 1978: 47).

1960 Darbesi'nden sonra MİT Müsteşarlığı'na muvazzaf generaller atandığı için, o günün müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu'dur.⁷ Fuat Doğu'nun talebiyle Ocak 1970'de Ankara Atatürk Orman Çiftliği'nin içindeki MİT'e ait Marmara Köşkü'nde; Başbakan Süleyman Demirel, üst düzey komutanlar ve MİT yetkilileri toplantı yapmıştı. MİT Müsteşarı Fuat Doğu, önündeki dosyanın kapağını aralayarak sessizliği bozmuş: "Balon Harekâtı adı verdiğimiz çalışma sonucunda, teşkilatımız parlamentodaki bazı kişilerle, ordu içindeki bazı kesimlerin ortaklaşa cunta çalışmalarını içinde olduğunu tespit etmiştir. Cuntanın ordu üst kademeleri ile ilişkileri, ordu içinde kontak kurduğu komutanlar vardır..."

Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur bu cümleden sonra dayanamayıp sormuş: "Ordu içinde kontak kurulan adam kim?" Kısa bir sessizliğin ardından Fuat Doğu "Sizsiniz..." yanıtını vermişti. Salonda bir anda soğuk rüzgârlar esmişti. Süleyman Demirel, duydukları karşısında çok şaşırılmış, yüzü allak bullak olmuştu. Cuntacılıkla suçlanan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur da

⁷ Bu uygulamaya 1992'de son verilerek, 30 yıl sonra bir sivil olan Büyükelçi Sönmez Köksal MİT Müsteşarlığı'na atanmıştır. (Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1992, s.1)

böyle bir cevap beklemediğinden, o da şaşırmişti. “Ben demokrasiye bağlı bir askerim. Nitekim 22 Şubat’ta yapılan darbe girişimi sırasında uçaklardan attırdığım, demokrasiyi savunan bildirim size okuyayım müsaade ederseniz” dese de kafalardaki soru işaretini ortadan kaldıramamıştı. Fuat Doğu bu çıkışıyla darbe hazırlığını deşifre etmişti” (Arcayürek, 1985: 332).⁸

MİT’in istihbaratı ve Sunay-Tağmaç-Türün üçlüsünün ağır basması üzerine, Gürler-Batur ikilisi taraf değiştirmek zorunda kalmış ve darbe hazırlığı ifşa olmuştu (Bilbilik, 2013: 151). Eğer başarılı olmuş olsaydı, Faruk Gürler Devlet Başkanı, Muhsin Batur ise Başbakan olacaktı (Batur, 1985: 233). Ayrıca kurulacak hükümette görev verilecek isimler belirlenmiş, yeni bir Anayasa dahi hazırlanmıştı (Bilbilik, 2013: 157).⁹ Tümgeneral Celil Gürkan’a da; “asıl Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve General Batur onlara bir müdahale planı ve anayasa taslağı hazırlama görevi vermişti” demiştir (Ulus, 2016: 125). Bu sol ağırlıklı darbe hazırlığını, hem İngiltere’nin hem de CIA’nın dikkatle izlendiği daha sonra yapılan araştırmalardan anlaşılacaktır. Cemal Madanoğlu; “Korgeneral Atif Erçikan’ın CIA’nın adamı olduğunu” (Madanoğlu, 2018: 314), Muhsin Batur’da anılarında Korgeneral Atif Erçikan’ı suçlayarak; ‘9 Martçılarının her toplantısına katılıyor, Albayları tahrik edici konuşmalar yapıyor ve ertesi sabah ilk iş olarak ele alınan konuları Genelkurmay Başkanı’na rapor ediyordu” demiştir (Batur, 1985: 215).

1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün de eğer Milli Demokratik Devrimciler Ankara’da darbe yapacak olurlarsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni (TBMM) derhal İstanbul’da toplayacağını ve Meclis’in alacağı kararla Ankara’daki darbecilere karşı 1. Ordu ile harekete geçeceğini söylemiştir (Doğan, 2011). Bunun yanında Faruk Gürler’in sol darbecilerden ayrıldığı, “Yavuz Bey” kod adını kullanan Muhsin Batur’un ise tek başına bu işe kalkışamayacağı ihtimali belirince, cuntacılar yine de 9 Mart 1971 günü darbe yapmak istemişlerdir. Kendilerine seçtikleri lider, Kara Kuvvetleri karargâhında bir Tümgeneral olan Celil Gürkan’dır. Ama Gürkan, kendi deyişle ‘düşmeye basmadı’,

teşebbüs gerçekleşmedi ama ok yaydan çıkmıştır. Dönemin sol’un önemli isimlerinden Gün Zileli, Yarılma (1954-1972) isimli çalışmasında, 9 Martı şöyle açıklar; “Ordu konusunda olmadık hayallere kapılmış olan MDD’ci hareketinin bölüntülerinden hiçbirinin bu konuda uyanık bir tutum içinde olduğu söylenemez. MDD’ci hareketin tümü, ‘asker-sivil aydın zümre’nin, dolayısıyla ordunun ilericiliği konusunda büyük bir illüzyon içindeydi” (Zileli, 2000: 395). 9 Mart darbesinin önlenmesinde farklı tezler olmakla birlikte darbenin, Genelkurmay Başkanı, taraf değiştiren Kuvvet Komutanları ve Cumhurbaşkanı tarafından engellediği akla ve tabi akışa en uygun olanıdır.

9 Mart darbesinin önlenmesine rağmen orduda tansiyonun yükseldiğini bilen Tağmaç, bu tansiyonu düşürmek ve emir-komuta zinciri içinde ne yapılacaksa yapılmasına karar vermek için 10 Mart günü Ankara’da, daha önce adı bile duyulmamış olan ‘Genişletilmiş Komuta Konseyi’ toplantısı düzenledi. Bu toplantıya ordudaki bütün Orgeneraller ve Korgeneraller davet edilmişti (Batur, 1985: 277-278; Doğan, 2011). Toplantıda bir orgeneral dışında generallerin çoğunluğu askeri bir müdahalenin gerektiğini söylemişlerdi. Toplantıya katılanlardan biri de 12 Eylül cuntacısı Korgeneral Kenan Evren’di (Batur, 1985: 294).

O gün, 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün’ün kardeşi Ankara Merkez Komutanı Tümgeneral Tefrik Türün ve emrindeki askerler, gün boyu devam eden toplantıyı, daha doğrusu Orgeneral Faik Türün’ün sağ salım dışarı çıkışına kadar, Genelkurmay karargâhını kuşatmıştır (Doğan, 2011). Bu toplantıda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, olaya el koymuş ve “Bir şey yapılacaksa bunun emir-komuta zinciri içinde yapılmasını” istemiştir. (Hür, 2012). İşte bu toplantıda 9 Martçılarının zorlaması ve ordudaki hiyerarşik denge hesaba katılarak, 12 Mart günü hükümete muhtıra verilmesi ve 9 Mart darbesine adı karışanlardan Orgeneral altı rütbedeki 56 generalin, 516 albayın re’sen emekli edilmesine karar verildi (Ahmet, 2006: 163). İlginçtir bu karara karşı oy veren iki kişiden biri de Faik Türün’dür (Kemal, 1974: 127). Böylece MİT’in büyük çabası ve ordu içindeki ana grubun karşı duruş

⁸ “Batur anılarında bu toplantıyı 155-169 sayfalar arasında yazmış, ancak yukarıda geçen diyaloga yer vermemiştir.”

⁹ Mahir Kaynak (Darbeli Demokrasi, 2015: 58); “Cemal Madanoğlu’nun anayasa taslağı vardı diye yazmıştır.”

göstermesiyle '9 Mart Darbesi' önlendi (Şahin, 2014: 49).

9 Mart'taki radikal girişim daha sonra üst makamların yönlendirmesiyle yumuşamıştır. Bu yumuşamış şekliyle mevcut hükümete müdahale, ordu içindeki grupların ortak iradelerinin tezahürüdür. Her ne kadar daha temelli değişiklikler önerse de, radikal grup ordu hiyerarşisi hilafında bir müdahalede bulunmak istememiştir. 16 Mart'ta emekliye sevk edilen general ve subayların da içinde bulunduğu bu grup, ordunun bir bütün olarak hareketini amaçlamıştır. En yüksek makamlardaki komutanların aykırı düşünceleri olabileceği de düşünülmemiştir. Ordunun bir bütün olarak hareket edeceği noktasında, sivil aydınlar gibi askere aydınlar da yanılmışlardır (Kayalı, 2015: 187).

4. 12 Mart 1971 Muhtırası

Muhsin Batur 12 Mart sabahında bir oramiral ve 4 orgeneral arasında yaşananları şöyle anlatmıştır; "12 Mart sabaha 9.30'da, dördümüz Genelkurmay'da toplandı. Korgeneral Kemal Tarhan, hazırladığı metni okudu aramızda müzakere ettik, metni çok uzun bulduk, içeriği de bizim isteklerimizi pek karşılamıyordu. Ben yeni bir müsvedde yazarken, Faruk Paşa ve Oramiral Eyiceoğlu yanıma gelerek yardımcı oldular. Metin ortaya çıktı, daktilo edildi, imza hazırlandı. Memduh Paşa gene derin bir düşünceye daldı, uzun süre imzalamak istemedi, gözleri yaşardı haklı idi de, sonunu nereye varacağı belli olmayan önemli bir adım atacaktı. Saat 12.05'te metin imzalandı ve Tuğgeneral Musa Ögüt başkanlığında bir heyetle de okunmak üzere TRT'ye gönderildi. Böylece 12 Mart Muhtırası 13.00 haberlerinin başında Türkiye'ye ve dünyaya duyuruldu. Öğleden sonra saat 15.30'da tekrar Genelkurmay'da toplandık ve gelişmeleri takibe başladık" (Batur, 1985: 296).

Bu toplantıda alınan kararla; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan ve 12 Mart günü TRT radyolarından okunan muhtıra metni şöyledir:

"1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize..." (Batur, 1985: 297-298; "Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971)

Bu muhtıranın 12 Mart günü saat 15'te acilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oturumu yöneten Meclis Başkan Vekili Fikret Turhangil tarafından da okunması sağlandı (MM Tutanak Dergisi, 1971: 3/462). Koridorlarında derin bir sessizliğin hakim olduğu TBMM'de tek itiraz sesi Demokratik Parti Milletvekili Hasan Korkmazcan'dan gelmişti (Arcayürek, 1985: 343). Korkmazcan yerinden kalkarak, "Sayın Başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değil efendim. Başkanlık Divanına gelen tezkereler için sunuş yapılır. Meclis muhatap değildir efendim" dedi (MM Tutanak Dergisi, 1971: 235-236). Türkiye'nin çift Meclis'le yönetildiği bu dönemde Cumhuriyet Senatosu Başkanı Adalet Partili Tekin Arıburun da, muhtıra metnini kendisine getiren subayı geri çevirmişti. Buna rağmen metin üç gün sonra Senato'da okunmuştu. Tekin Arıburun, Senato Genel Kurulu'nda yüksek sesle şu eleştiri yapmıştı; "Bir Meclis'e askeri kıta gibi

'şunu şöyle, bunu böyle yapacaksın' demeye imkan yoktur. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği ve tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz" (Birand-Dündar-Çaplı, 2008: 262).

Bildiri; millette, Meclise ve Senato'ya tebliğ edildikten sonra sıra, Başbakanın istifasına ve hükümetin düşürülmesine gelmişti. 12 Mart muhtırasının en önemli anlarını MİT Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu ile Başbakan Süleyman Demirel arasında cereyan eden konuşmalardan öğreniyoruz. 12 Mart 1971 saat 10.30 konuşmasında Fuat Doğu Başbakana; "Ben komutanlarla temas etmiyorum ve bir şey öğrenmek intibanı vermek istemem, ancak akseden bilgiler çekilmeniz üzerinde genel bir mutabakat var." Başbakan Demirel de; "Bu bana değil, Cumhuriyeti istemediklerine delalet eder." diyerek bu telefon konuşmasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bildirmişti. Bunun üzerine Cevdet Sunay, Fuat Doğu'ya aşağıdaki hususları hemen Başbakan Demirel'e iletmesini istemişti (Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

Fuat Doğu aynı gün saat 11.00 Başbakan Demirel'i tekrar telefonla arayarak; "Sayın Başbakanım zatı alinize ben biraz evvel durumun vahametini arz etmiştim. Bilahare Cumhurbaşkanımızla konuştum. Cumhurbaşkanımızın zatı alinize selamları var. Sayın Başbakanın kabinesi hemen istifa ederlerse çok iyi olur, bilahare çok ağır bir durumla karşılaşılacak dediler ve sizden rica ettiler ve bir Milli Koalisyona gidilmesini rica ediyorlar. Bana bunu Sayın Başbakana tebliğ edin dediler" (Arcayürek, 1985: 363). Cumhurbaşkanı, Başbakan'a istifa etmesini MİT Müsteşarı'yla iletmesi, ne demokratik teamüllere ne de devlet etiğine uymaktaydı. Halkın oylarıyla seçilen Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın nezdinde, kamu hiyerarşisinde MİT Müsteşarının altındaydı.

Peki, tüm bunlar yaşanırken, Cumhurbaşkanı Sunay nasıl bir tutum izlemiştir. Cumhurbaşkanının asker kimliği dikkate alındığında, bu gerilimli ve bunalımlı

döneminde Demirel'e destek vermediği görülmektedir. Aslında geriye doğru bakıldığında, AP hükümetinin iktidarda bulunduğu süre boyunca, ordu ile ilişkilerinde mümkün olduğunca dengeli bir siyaset izlediği, ordunun talep ettiği her türlü teçizat, silah, eğitim vb. ihtiyaçları imkânlar ölçüsünde karşıladığı söylenebilir. Hatta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın seçilmesinde de AP'nin büyük fonksiyonu ve desteği söz konusu olmuştur (Bulut, 2016: 83).

Sadi Koçaş'ın (1978: 49) anılar kitabında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 'muhtıradan' önceden haberdar olduğu, Tağmaç ve Fuat Doğu ile yakın temasının olduğu yazmıştır. İlginç bir paradoksta, 1960'da Askeri Darbeyle Menderesi alaşağı etmek için ordu içinde kurulmuş gizli örgütlerin aktif üyesi Sadi Koçaş'ın ve Milli Birlik Komitesi üyesi Orhan Erkanlı'nın (Erkanlı, 1973: 398), Orhan Kabibay'ın, Senatör Numan Esin'in (Koçaş, 1978: 55), Milli Birlik Grubu adına Senatör Mucip Ataklı'nın (Koçaş, 1978: 34) ve birçok ismin farklı gerekçelerle 12 Mart Muhtırasına karşı olmasıydı (Koçaş, 1978: 55).

12 Mart 1971 tarihli Başbakanlık Özlük ve Yazı İşleri; 1/1-2138 sayılı, "Hükümetin İstifası" konulu Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına hitaben yazılan yazı ile Süleyman Demirel hükümeti istifa etmiştir (Özdemir, 1994: 319; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971).

İstifayla birlikte Demirel'in Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderdiği mektup şöyleydi; "Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zatı devletlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi başkanlarına tevdi edilip bugün Türkiye Radyolarının saat 13.00 bülteninde Türk Kamuoyuna duyurulan muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile telifini mümkün görmediğimizden Hükümetin istifa kararı aldığını saygı ile arz ederiz"(Kemal, 1974: 22; "Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971).

Parlamentonun kapatılacağını ve bir Kurucu Meclis'in kurulacağı haberleri üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 15 Mart'ta tepki göstererek; "Muhtıra baskısı altında

demokrasi olmaz” dedi (Kemal, 1974: 23). Ancak Tağmaç’la görüşen Sadi Koçaş (1978: 54) bu haberin doğru olmadığını İnönü’ye bildirince; “*Ama mademki parlamentonun kapatılmayacağını açıkça söylemiş Genelkurmay Başkanı, ben de yarın yeni bir konuşma yapar desteklerim. Yanlış bir hareketlerini görmezsek, hele iyi başbakan bulur ve güvenilir bir hükümet kurarlarsa desteklemeye devam ederiz.*” 16 Mart’ta ağız değiştiren İnönü; “*reformcu bir hükümetin CHP tarafından destekleneceğini*” açıkladı (Eroğlu, 1974: 299).¹⁰ CHP’nin bir ordu rejimi istediği söylenemezdi, ne var ki, orduyu, bir “korkutma ögesi” olarak kullandığı da gerçektir. Ordu yönetiminin Türkiye’ye egemen olmasını isteyenler, işte bu tutumdan alabildiğine yararlanmışlardır (Arcayürek, 1985: 99).

Muhtıranın hedefi “*reformları gerçekleştirecek*” güçlü bir hükümet kurmaktır. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın başbakan adayı CHP’li senatör Nihat Erim’dir. İsmet İnönü’ye danışan ve bir anlamda müsaadesini alan Erim, CHP’den istifa ederek hükümeti kurmakla görevlendirildi (Erim, 2018: 171).

12 Mart Muhtırasını veren Silahlı Kuvvetlerin üst komuta heyeti Hükümet kurma işini Nihat Erim’e verdikten sonra sıra 9 Martçıların (Şahin, 2014: 61) tasfiyesine gelmişti. Bu konuda Mahir Kaynak’ın yazdıkları oldukça ironiydi, Kaynak; “*12 Mart muhtırası verildikten sonra, bize görevi almaya hazır olmamız söylendi. 12 Martı hatırlarsınız, önce solun iktidara geldiği şeklinde yorumlandı. Biz de görev almak için hazır bekledik.*” Ancak beklenen olmadı, çünkü ordu üst kademesi darbeyi engelleyemeyeceğini anlayınca olaya el koymuştu. Aynı zamanda, tabandaki oluşumu da kullanarak 12 Mart muhtırasını vermiş sonra tabanı oluşturanları temizlemiştir (Kaynak, 2019: 63). 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu’nun men etmesine rağmen hiyerarşik mekanizmanın dışına çıktıkları gerekçesiyle; Tüm. Şükrü Köseoğlu Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanlığı,

Tüm. Celil Gürkan Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Program Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Tuğ. Vedii Bilget Deniz Kuvvetleri Teknik Dairesi, Tuğ. Ömer Çokgör Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanlığı’ndan 16 Mart 1971’de re’sen emekliye sevk edildiler (TBMM, 2012: 67; Görmüş, 2012: 41; Kemal, 1974: 23; Koçaş, 1978: 56).

Fuat Doğu’nun belgelerinde re’sen emekliye sevk edilenlerle ilgili bilgi şöyledir; Demirel’in Güniz Sokak’taki evinin kapısına, istifa mektubunu göndermesinin hemen ardından albay rütbesinde bir asker geldi. Albayın isteği şaşkıncıydı: “*Efendim, birtakım üniformalı kişiler var, emekli edilecek. İmzalar mısınız?*” Demirel güldü. “*Getir bakalım imzalayayım*” dedi, “*Çünkü ben hala Başbakanım*” (Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

Sıra sivillere gelmişti, 3 Ağustos 1971’de tabii senatörler Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal’ın senato tarafından yasal dokunulmazlığı kaldırıldı ve Madanoğlu 6 Eylül 1971’de tutuklandı (TBMM, 2012: 429). Madanoğlu, Anayasa Mahkemesi’ne başvurmayı reddederek, tıpkı bazı tabii senatör arkadaşları gibi, “*Anayasayı tağyir ve tebdil ederek, TBMM’yi görevden alıkoymak için gizli bir ittifak kurmak*” suçundan hakim karşısına çıktı.

Madanoğlu’nun (2018: 315) 12 Mart darbesine yaklaşımı şöyleydi; “*Ben sonradan öğrendim. Asıl Teşvikçi Muhsin Batur. Faruk Gürler’i işliyor. Gürler çekingen yapıda bir kişi. En son ‘peki’ diyor. ‘CIA, duruma hakim’ Korgeneral Atıf Erçikan’ı sokuyor olayların içine. Bu arada Tağmaç’ı uyarıyorlar, Gürler’i ürkütüyorlar; ‘Solcu darbe olacak, sizi de kurşuna dizecekler’ diye. Gürler korkuyor, Genelkurmay Başkanı’na gidiyor. 9 Mart planlanan güya ilerici yön taşıyor. 12 Mart’ta ‘CIA’nın güzel manevrasıyla yön’ değiştirdi. Yön değiştirmese de beter olacaktı ya... Onlar bizim kadar içten değillerdi.*” 9 Martçı sivil ve askerlere yönelik 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün’e atfedilen meşhur

¹⁰ “Muhsin Batur (1985: 299) anılarında, MİT Müsteşarı Fuat Doğu’nun İnönü ile görüşükten sonra İnönü’nün tavır değiştirdiğini yazmıştır.”

Ziverbey sorgulama ve işkence iddiaları bu dönemde yapıldı¹¹ (Ulus, 2016: 128-129).

Sonuç olarak Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının imzasıyla, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, hükümeti istifaya zorlamasını isteyen bir muhtıra verilerek hükümetin düşürülmesi sağlanmıştır. Muhtıranın ana gerekçesi AP Hükümeti'nin reformları uygulamadığı tezine dayanmıştır. Öne sürülen diğer argüman da terörün artmasıdır. Terör dalgasının artması nedeniyle önleyici tedbirler için Başbakan Demirel zaten askerlerin ve MİT'in önerdiği güvenlik tedbirleri ile sıkıyönetim uygulamalarına açık olmuştur. Yine Muhsin Batur'un anılarında, 28 Aralık 1970'de yapılan MGK toplantısında Demirel'in, asayışı sağlamak için sıkıyönetim istediğini, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in direndiğini. Demirel'in; *"Orgeneral Faruk Gürlerin beyanı beni çok şaşırttı. Yani normal prosedürle Meclis, Sıkıyönetime karar verirse, Silahlı Kuvvetler bunu istemiyorum nasıl diyebilir mi?"* demek zorunda kalmıştır (Batur, 1985: 211). Askerlerin Demirel'i düşürmeye niyetli olduğu, ordu içindeki dengeleri, Cumhurbaşkanı Sunay'ın tepkisini ve kamuoyunun hazırlanması için doğru zamanı bekledikleri anlaşılıyordu. Darbecileri cesaretlendiren diğer etkende siyasetteki kırılma ve iktidardaki AP içinde yaşanan gelişmelerdi. 8 Mart'ta durumu kontrol edemeyen Demirel kendi parti grubunun desteğini yitirdiğinde, bu olay askerin müdahaleyi tetiklemiştir. Ordu, kendi partisinin bile desteğini alamayan Demirel'in gitmesi gerektiğine kanaat getirmiştir (Ahmet, 2006: 165). Darbecilerin istediği hiçbir somut sonuç üretmeyen 12 Muhtırası sadece, AP ve Başbakan Süleyman Demirel'in iktidarını sonlandırmış ve MGK'nın işlevi ve ağırlığını güçlendirerek, TSK'ni Sayıştay denetiminden çıkartmıştır (Özdemir, 1995: 335).

5. Muhtıradan Sonra Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler ve Terör Olayları

Ordu müdahalesine tek protesto hükümet partisinden değil, ana muhalefetten yükseldi. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 12 Mart'ın ilk günlerinde askeri müdahaleye karşı çıkarak generallerin davranışlarını komşu Yunanistan'daki askeri cunta ile benzeştirip 21 Mart 1971'de Genel Sekreterlik görevinden istifa etti (Karpaz, 2011: 233; Batur, 1985:302; Eroğlu, 1974: 16).

13 Mart 1971'de Başbakan olarak görevlendirilen CHP'li Prof. Nihat Erim, AP ile görüştüktan sonra, kurduğu partiler üstü hükümete; 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ile parlamento dışından 14 teknokrat aldı (Erim, 2018: 191).¹² Erim (2018: 177) anılarında bu görevi kabul etmesini şöyle yazmıştır; *"Muhtıra anayasa uygun mu değil mi, bunun tartışmasını yapacak durumda değildim. Vazo kırılmış parçalar ortada beni çağırıyordu. Ordunun içinde sürtüşmeler, görüş ayrılıkları baş gösterecek ve sonra aralarındaki sürtüşmeler, fikir ayrılıkları, ne yazık ki dünyanın her yerinde olduğu bizde de, mutlaka aralarında bir silahlı çatışma işi baş görülecekti. Tıpkı 27 Mayıs'ta 14'ler gibi."*

Hükümetin ilk iş olarak, Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarıyla başa çıkılması gerekiyordu. Bazıları bu saldırıların arkasında ordudaki muhalif subayların olduğunu iddia etmişti. Bazıları ise tıpkı ABD'de FBI'ın Weathermen radikal sol ve Kara Panterler'e sızmış olması gibi saldırıların sol gruplara sızmış istihbarat ajan-provotaktörlerince kışkırtıldığı öne sürmüştü (Ahmet, 2006: 166).

MGK toplantısında MİT'in de önerisiyle sıkıyönetimin genişletilmesi ve uzatılması hükümete tavsiye edildi (Erim, 2018: 219). Hükümet, 8 Nisan'da güvenoyu aldıktan sonra 6 sıkıyönetim komutanlığı oluşturarak, sıkıyönetimi 11 ilde ikişer aylık

¹¹ Nihat Erim (2018: 225) anılarında; *"Başbakanlığın döneminde bana işkence ile ilgili bir müracaat yapılmadı. Belki o Sadi Koçuş bana itikal ettirmedi."*

¹² Sadi Koçuş (1978: 98); *"Yeni hükümet üyeleri Muhtıracıların Meclisi kapatma yoluna giderlerse görevi kabul etmemek konusunda birbirlerine kesin olarak söz vermiştik."*

sürelerle 26 Ocak 1973 tarihine kadar uzattı (RG, 1971: 13820). Sıkıyönetim komutanlıklarının bünyesinde sivil hakimlerle de desteklenen sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu (Üskül, 2014: 6). 12 Nisan 1971'de 9 Martçıların toplantılarını Tağmaç'a rapor eden Korgeneral Atif Erçikan'ın evine dinamit atıldı (Anadolu Gazetesi, Manşet, 12 Nisan 1971). 28 Nisan'da Dev-Genç ve Ülkü Ocağı Derneği, Milli Türk Talebe Birliği gibi bir çok dernek yasaklandı (Üskül, 2014:14) Laik devlet niteliğini ve Atatürk devrimlerinin korunması prensibine aykırı hareket etmek gerekçesiyle 21 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi Milli Nizam Partisi'ni kapattı (Eroğlu, 1974: 24). 28 Mayıs'ta da TİP Genel Başkanı Behice Boran gözaltına alındı, yine TİP'den Çetin Altan tutuklanarak işkence gördü (Ahmet, 2006: 167). 20 Temmuz 1971'de de Anayasa Mahkemesi TİP'in temelli kapatılmasına karar verdi (Görmüş, 2012: 42;). Yön-Devrim hareketinin önde gelenleri hakkında Madanoğlu cuntasına üye olmaktan dolayı dava açıldı. Doğan Avcioğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal tutuklandı ve iki kez Ziverbey köşkünde işkenceli sorgudan geçirildi. Askerlerde benzer davranışlara maruz kaldıkları halde konuşmadılar (Ulus, 2026: 121).

MİT'in görüşüne göre, 12 Mart'tan sonra Nihat Erim kabinesi tarafından yapılmakta olan Anayasa değişikliklerine mutlaka önleyici hükümler konulmalıydı. Bunlardan biri de Kürtlerin başka bölgelere kaydırılmasıydı. Görüşte; *"İskan politikası, tehcir politikası, aşiretleri bölgeden uzat tutma politikası gibi, bu bakımdan konunun partiler üstü acil bir tedbire artık ihtiyaç gösterdiğine ve bu tedbiri alacak yetkili komisyonun toplanarak en kısa zamanda Türk dilinin hakim kılınması başta olmak üzere, bu bölge halkına Türk olduklarının kabul ettirilmesinde zaruret duymaktayız"* şeklindeydi (Pirim-Arabacıoğlu, 2013). Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı da bir bildiriyle, Kürtçe ve Arapça plak bulundurulması ve çalmasını yasaklamıştı. Hatta resmi mekânlarda Türkçe dışında dillerde konuşulmasını da yasaklamıştı (Üskül, 2014: 15).

Başbakan Nihat Erim ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın yayınladıkları anıları incelediğinde, MİT'in ve MİT Başkanı Fuat Doğu'nun hükümet üyelerini de izlediği, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ı da yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Koçaş, 1978: 100-113; Erim, 2018:187). Koçaş (1978: 55); *"Tağmaç, Cevdet Sunay'ın emrinden çıkmaz, ikisinin de akıl hocaları Fuat Doğu'dur"* demişti.

Aynı yıl içinde sol ideologlardan, gazetecilerden, yazarlardan, sendikacılardan, siyasetçilerden, üniversite öğretim üyelerinden ve sağ düşünceden bazı isimlerin tehlike arz ettiği, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bir yazısının ekinde yer verilmişti. Sıkıyönetim bildirimleriyle, çeşitli suçlamalarla teslim olmaya çağrılan arasında; Yaşar Kemal, Uğur Mumcu, Uluç Gürkan, Zülfü Liveneli, Yılmaz Güney, Kemal Türker, Mehdi Zana, Altan Öymen gibi sanatçı/siyasetçi/gazeteci/yazar, öğretim üyeleri; Muammer Aksoy, Mümtaz Soysal, Tarık Zafer Tunaya, Uğur Alacakaptan ve sağ görüşten, Turgut, Korkut Özal, Salih Özcan ve daha birçokları vardı. (Üskül, 2014: 17; TBMM, 2012: 66; Arcayürek, 2007: 202-204). Askeri Savcı Baki Tuğ 18 Mart 1971'de Yön Dergisi Davası'ndan gözaltına alına ve Askeri Mahkemeye çıkarılan Mümtaz Soysal için hazırladığı iddianamede özetle; *"Soysal'ın yazılarında ve mektuplarında komünizm yasak olduğu için sosyalizm propagandası yapmak, işçi ve öğrenci eylemlerini desteklemek, sıkıyönetime karşı çıkmak"* suçlaması yapmıştı (Tuğ, 1995: 31-36). Bu isimlere açılan davalar ve yargılamalar sonunda, 2 Ekim 1974'te tüm sanıkların beraat etmesiyle süreç sonuçlandı.

Bu isimlerden bazıları 12 Eylül 1980 darbesinden sonra çok önemli görevler üstlendiler. Turgut Özal bilindiği gibi önce Başbakan, daha sonra Cumhurbaşkanı oldu. Korkut Özal Albaraka Türk, Salih Özcan ise Faisal Finans Kurumu olarak faaliyet gösteren İslami Bankacılığın kurucuları oldular. Mümtaz Soysal da Dışişleri Bakanlığı yaptı (Pirim ve Arabacıoğlu, 2013).

Uzun süre arandığı halde bulunamayan ve birçok suç isnadından aranan; Deniz Gezmiş Muhtıradan hemen sonra, 16 Mart'ta Sivas Gemerek'de, Yusuf Aslan Şarkışla'da ve Hüseyin İnan da 23 Mart'ta Kayseri Pınarbaşı'nda yakalandı.

17 Mayıs 1971'de İsrail'in Türkiye Başkonsolosu Efraim Elrom'un THKP-C liderlerinden Mahir Çayan tarafından kaçırıldı. Sıkıyönetim kapsamında sokağa çıkma yasağı uygulandığından, şüpheli evler tek tek arandı. 23 Mayıs'ta Başkonsolosun Nişantaşı'nda bir apartmanda cesedine ulaşıldı (Eroğlu1974: 20). Bu olay gerekçe gösterilerek basının, üniversitelerin, aydın ve yazarların üstüne giden Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın "Balyoz Planı" uygulamaya konuldu. Aralarında Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi yazarların olduğu birçok aydın veya sol görüşlü entelektüel işkenceye gönderildi. Aynı günlerde sol görüşlü İstanbul Elektrik Mühendisleri ve İnşaat Mühendisleri Odalarının yöneticileri de tutuklandı ve sorgulandı (Kökdel, 2009: 53-55).

Mahir Çayan önce İstanbul'da yaralı olarak ele geçirildi ve kapatıldığı Maltepe Cezaevi'nden kaçarak, arkadaşlarıyla 26 Mart'ta NATO'nun Ünye'deki üssünden iki İngiliz ve bir Kanadalı askeri kaçırdı (Ulus, 2016: 282). Cezaevindeki THKO liderleri; Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın serbest bırakılması için yapılan bu eylem, 30 Mart'ta, Niksar Kızıldere'de Mahir Çayan ve 9 arkadaşı ile rehinelerin öldürülmesi ile son buldu ("Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971).

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının mahkemesi; 16 Temmuz 1971'de Başkanı Tuğgeneral Ali Elverdi, Savcı Baki Tuğ'un olduğu Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no'lu Mahkemesi'nde Ankara Veteriner Okulu Binası'nda başladı ve 9 Ekim 1971 günü sona erdi. Deniz ve arkadaşları 16 Temmuz 1971'de başlayan THKO-1 Davası'nda Türk Ceza Kanunu 146. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle, 146/1 maddesi uyarınca idam cezasına çarptırıldı. Mahkeme kararı; "*Deniz*

Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Mahkememiz Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını; bir kısmını taşıyır, tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs suçunu işlediğinizi sabit gördü. Türk Ceza Kanununun 146/1 maddesi uyarınca ölüm cezası ile tecziyenize karar verdi." (Berham, 1976: 17) İsmet İnönü'nün Anayasa Mahkemesine başvurusu bir süre anayasa mahkemesinde kalmışsa da parlamentonun direnmesi ile beraber 6 Mayıs 1972'de infazlar yerine getirildi (Çelenk, 1990: 132). Sonraki yıllarda Türk solu için simge olacak, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 6 Mayıs 1972 tarihinde, gece 1.00-3.00 arası, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde asılarak idam edildiler (Berham, 1976:10; Özdemir, 1995: 324; Çelenk, 1990:140).

Sıkıyönetim mahkemelerinin kapalı duruşmaları ve ağır kararları kamuoyunu ziyadesiyle rahatsız edince CHP'nin başta Genel Başkanı İsmet İnönü olmak üzere, bazı yetkililerin sıkıyönetim savcı ve yargıçlarını, TBMM'de yaptıkları konuşmalarla eleştirmeleri üzerine Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 70 No'lu Bildiriyle sert karşılık vermiştir (Üskül, 2014: 19). Sıkıyönetim Komutanları ve mahkemeleri hiçbir denetime ve hatta eleştiriye dahi tabi olmadan adeta bağımsız ve bağlantısız birer kuruluş gibi davranmışlardır. Haklarında kesinleşmiş mahkûmiyet kararı olmayan birçok kişi basın yoluyla suçlanmış ve peşinen suçlu ilan edilmiştir (Üskül, 2014: 19).

Tarihin garip bir tezahürü 6 Mayıs 1972 günü; CHP'de Milli Şef İsmet İnönü, Bülent Ecevit'e girdiği Genel Başkanlık yarışını kaybederek, CHP'den istifa etmesidir (İnönü, 2008:1240-1243; Karpas, 2011: 268). İktidarda ise Nihat Erim'in 2. Hükümeti istifa etti (Erim, 2018: 485)¹³, Cumhurbaşkanı görevi Van Senatörü Ferit Melen'e verdi. Melen, AP, CHP, Milli Güven Partisi destek alarak, 22 Mayıs 1972'den Hükümeti kurdu. 10 Nisan 1973 kadar yaklaşık 11 ay süren Melen Hükümeti dönemine damgasını vuran üç gelişmeden bahsedilebilir. Bunlar; Eminönü Vapurunun batırılması şeklinde

¹³ "15 Temmuz 1979 günü evine patlayıcı madde atılan ve bir zarar görmeyen Nihat Erim, bir yıl sonra ise 19 Temmuz 1980 tarihinde İstanbul Dragos'taki Deniz Kulübünün önünde Dev-Sol militanları tarafından düzenlenen suikast sonucu öldü." (Hürriyet Gazetesi, 20 Temmuz 1980)

gelişen yeni bir terör olayı, Bomba Davası, Ziverbey Zihnipaşa Köşkündeki işkenceli sorgulamalar (Kemal, 1974;235)¹⁴ ve Gürler'in cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk günleri olarak sıralanabilir. Cumhurbaşkanlığı seçimden sonra Melen Hükümeti istifa etti (TBMM, 2012:136; Günel, 2009: 236-237).

1971 Askeri Muhtırası Türkiye'nin sosyal katmanlarından herhangi birinden destek görmemesi nedeniyle, kalıcı hiçbir sonuç üretmemiş, sadece siyasal süreci onarılmaz bir şekilde tahrip etmiştir (Karpas, 2015: 255). Gerek Erim ve gerekse Melen Hükümetleri görev süresince ülkedeki çatışma durmamış, eylem ve terör arttıkça hükümetlerin de daha çok üniversite öğrencisi, yazarlar ve gazetecilere yönelik baskısı da aynı oranda artmaya devam etmiştir. Dünyadaki sol rüzgar ve NATO'nun önleyici Gladyo teşkilatları geri kalmış veya gelişmekte olan demokrasilerde alan daraltma mücadelesine girişmişlerdir. Bu alanları komünistlere kaptırmamak için ABD ve NATO yoğunluğu düşürülmüş demokrasi kavramını 1970'lerin başında Rockefeller tarafından dilendirilmiştir. Bu yaklaşım, Batı'nın, Türkiye için askeri diktatörlük veya askeri vesayet rejimine katlanması anlamına da gelmiştir. Tarihçi Halil Berktaş'ın deyişiyle, *"Türkiye kendi askeri tarafından sürekli olarak olgunlaşmayan bir çocuk muamelesi gördü. Bu nedenle de asker, ülke topraklarının ve Cumhuriyet'in öncelikli 'sahibi' olarak kendisini saydı. 'kurtarıcı oydu!', bu Cumhuriyet Devleti 'laik' kalacaktı!, 'bölünmeyecekti!', asker, bu kriterlerin çok partili rejim içinde korunamayacağına ne zaman kanaat getirirse, kılıcını meydana attırdı"*(Cemal, 2010: 17-18).

26 Ocak 1973'te Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim kaldırılırken, diğer illerde yine uzatıldı. 27 Mart 1973'te İzmir ve Eskişehir'de, 27 Mayıs 1973'te Adana, Hatay ve Kocaeli'de, 27 Temmuz 1973'te Siirt'te, 27 Ağustos 1973'te Diyarbakır'da, 27 Eylül 1973'te de İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırıldı (TBMM, 2012: 103).

12 Mart Muhtırasının ABD'nin Afyon ekim yasağı talebiyle ilişkisinin olduğu daha sonra çok net anlaşılacaktı. İhsan Sabri Çağlayangil'e yapılan mülakatta 12 Mart muhtırasından Amerikalıların haberdar olduğunu ve Amerikan Seferi'nin kendisine bunu telefonda söylediğini ifade etmiştir. Süleyman Demirel ise 71 muhtırasından önce Amerikalıların Türkiye'den Afyon ekiminin yasaklaması istediğini kabul etmemişti. 71 muhtırasından sonra hükümetten istifasının ardından Nihat Erim hükümetinin ilk icraatlarından bir de Afyon'u ekimini yasaklamasıdır. Erim (2018: 131); *"Haşhaşı ABD'nin baskısına boyun eğmek zorunda kaldığı için yasaklamış değildik. Bunun sebebi bir yandan insanlık duyguları, diğer yandan çiftçinin uzun vadede göreceği zarar"* şeklinde açıklamıştır. Mahir Kaynak da 2000'e Doğru Dergisi'ne verdiği bir mülakatta; *"Afyon yasağı meselesini bir sebep olarak göstermiş, ayrıca 12 Mart'ı, başından itibaren Amerikalıların bildiğini, sol bir darbenin yapılabileceğini ancak önlendiğini ve sol kanadın temizlendiğini"* savunmuştur (Arcayürek, 2007: 212-213).

6. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri

Muhtıranın verilmesiyle birlikte, 14 Ekim 1973 genel seçimlere kadar süren bu ara rejimde, parlamento ve ordu destekli hükümetler görev yapmış, parlamento ve siyasal partiler feshedilmemiş olsa da, aslında ülke, sıkıyönetimle ve yarı-askeri bir rejimle yönetilmiştir (Tanör, 2016: 407). 28 Mart 1973'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolacağından, kendini bu göreve layık gören ve hazırlayan emekli veya muvazzaf dört yıldızlı generallerin rekabetine ülke o günlerde tanık olacaktır. Bu makama en çok asılan 12 Mart Muhtıracısı Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'dir. Ne de olsa bu yol bir kere açılmış, son iki cumhurbaşkanı da bu makamdan gelmiştir.

Kendisi de ordu içinde DP karşıtı gizli örgütçü olan Emekli Albay Sadi Koçaş'ın 'Anılar' kitabında bu yolu eleştiren cümleleri ibretliktir, Koçaş (1978: 613-614); *"Türk*

¹⁴ Mehmet Kemal (1974: 235-288 arası) *"İşkence gören kişilerin tek tek anlattıklarına ver vermişti."*

Parlamentosunu Silahlı Kuvvetlerin ipoteğinde göstermek hoş bir tutum olamazdı. Cumhurbaşkanının mutlaka Genelkurmay Başkanlığından sonra ulaşılabilecek bir makam olduğu intibainı yıkmak lazımdır. Bu iş için en uygun örnek 12 Mart'tan sonra gelen bir seçim olmalıydı. Sayın Bölükbaşı'nın (Cumhurbaşkanı olmak için Harp Okulu Mezunu olmak gerekir) esprisinin en çok konuşulduğu günlerdi. Bana göre en önemli sorun da, TBMM'de çoğunluk oylarına hakim olan Süleyman Demir ve Bülent Ecevit'in Gürleri kabul etmesi olasılığının azlığı veya yokluğu idi. Sayın Orgeneral Gürler'in ordunun başında kalmasında da yarar görülüyordu."

Cumhurbaşkanlığı için kendini hazırlayan Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, 6 Kasım 1972'de bu kez kendisi için "*Genişletilmiş Komuta Konseyi*" toplayarak ordudaki Orgeneral ve Korgeneralleri bir araya topladı. Yaptığı nabız yoklamasında, 45 generalden sadece 15'i doğrudan cumhurbaşkanı makamına asker gelmesini, 19'u da asker ve sivil fark etmez demişti (Batur, 1985: 373-374). Esasen bu eğilim bile Faruk Gürler'in bir şansının olmadığını gösteriyordu. Enteresan olan bu ön araştırmanın demokratik bir ülkede parti içinde, mecliste veya senatoda yapılması gerekirken üst generaller arasında yapılmasıydı. Generallerin bu eğilimine rağmen Faruk Gürler'in, gerek kendi ve gerekse emrindeki kuvvet komutanlarını seçim için yoğun şekilde kullandığını görmekteyiz. Batur (1985: 410) anılarında; "*3 Mart 1973'de Faruk Paşa'nın isteği üzerine tekrar Cumhurbaşkanlığı'na gittik*" demiştir.

Görev süresinin bitimine altı ay kala istifa eden Faruk Gürler, Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı (Koçaş, 1978: 615). Ancak Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, bu duruma sıcak bakmıyordu ve bunu da Meclise duyurmuştu.¹⁵ Tabii mecliste çoğunluk milletvekillerine sahip olan AP vekilleri de, muhtırasıyla iktidarı bırakmalarına sebep olan Faruk Gürler'e mesafeliydiler. CHP'de de 12 Mart Muhtırasına açık tavrını koyan

Bülent Ecevit artık partinin Genel Başkanıydı.

Sivillerin bu direnişi askerleri tekrar harekete geçirdi ve parti liderleriyle görüşmeler yapıldı. Ancak AP lideri Süleyman Demirel, herhangi bir telkinle karşılaşmamak için bu görüşmelere katılmak istemedi ve "*Cumhurbaşkanlığında tayin değil seçim söz konusudur*" dedi (Gevgilili, 1973: 468). Bunun üzerine Yüksek Komuta Konseyi 21 Şubat 1973'te Demirel'i hedef alan bir bildiri yayınladı. Bildiride sorumsuz bazı politikacıların yersiz beyanları esefle kınandıktan sonra, Silahlı Kuvvetlere yönelik kışkırtıcı sataşmanın son bulması, yurttan huzur ve istikrarın sağlanması gerektiği dile getirildi (TBMM, 2012: 513). CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'te üstüne basa basa, "*zorlama, rejim için zararlıdır*" diyerek Gürler'e kapıları kapattı (Gevgilili, 1973: 467).

13 Mart 1973 günü Cumhurbaşkanı seçim gündemli olarak toplanan TBMM'de olağanüstü bir hareketlilik yaşandı. Zira her ne kadar Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Gürler'in seçilmesi konusunda destek vermemişse de, özellikle Kara Kuvvetleri Komutanlığına mensup general ve subaylar, kendisi de bir karacı subay olan Gürler'in seçilmesi için tüm locaları doldurmuşlardı (Kemal, 1974: 183). Buna rağmen 318 oy alması gereken Gürler bütün turlarda 176 oyu geçemedi. 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün'ün de İzmir Belediye Başkanı Osman Kibar'a; "*Ordu bir komutan Cumhurbaşkanlığı olmadı diye ihtilal yapmaz*" demesi Demirel'i cesaretlendirmişti (Kemal: 1974: 127). Rakibi AP adayı Tekin Arıburun da üçte iki çoğunluğu sağlayamadı ve 282 oy da kaldı. Gürler çekilmek zorunda kaldı (Batur, 1985: 426). Aynı gece askerler toplanarak Sunay'ın görev süresinin uzatılması formülünü öne sürdüler (Koçaş, 1978: 616). Batur (1985: 434) anılarında; "*Yeni Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın orgeneral ve korgeneralleri toplayarak yaptığı oylamada; 55 generalden 17'sinin Cevdet Sunay, 14'ünü Faruk Gürler, 12'sinin Nihat Erim'i istediğini*" yazmıştır. Siyasi cenahta ise

¹⁵ Muhsin Batur (1985: 405-413), bunun nedenini uzunca anlatır ve esas sebebin "Meclisin Faruk Gürleri seçmeyeceğini anlamış olmasına bağlıdır."

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin 2 yıl daha uzatılması gündeme gelmişse de, Ecevit ve Demirel'in itirazları bu teklifin daha fazla savunulmasına engel olmuştur (Önal, 2016: 103).

Aday aramaları devam ederken, MBK'nın gazabına uğramış makul tavırlarıyla beğeni toplamış, kontenjan senatörü Emekli Oramiral Fahri Korutürk ismi üzerinde; AP, CHP ve CGP ittifak yaptı. İlk turda seçilmemesi halinde adaylıktan çekileceğini beyan eden Fahri Korutürk, 6 Nisan'da yapılan oylama sonucunda 557 üyenin 365'inin oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi (MM Tutanak Dergisi, 1973: 222-224). Böylece Parlamento, kendisine dikte edilmek istenen adayı seçmeyerek, muhtıra dönemi vesayetini kırmış, bu sonuç ise sivil iradenin kudretini yeniden ele geçirdiği ve askerinin dağınık durumda bulunduğu şeklinde yorumlandı (Önal, 2016: 104; Kemal, 1974: 225).

Kayalı'nın (2015: 202) Ordu ve Siyaset konulu doktora tezinde bu konudaki yorumu şöyledir; *"Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı adaylığına karşı her iki partinin de direnç göstermesinin bir anlamı olmalıdır. Ordunun isteği doğrultusunda bir seçim yapılamaması ve Cumhurbaşkanlığına Fahri Korutürk'ün seçilmesi Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından bir aşama saymak gerekir."* Gürler, ordudan ve makamından aldığı güçle Cumhurbaşkanlığını kendisi için neredeyse hazır görüyordu. Ama o ve ondan öncekilerinin açtığı yolun nasıl aleyhe de dönebileceğini, İsmet İnönü'nün 28 Nisan 1967'de CHP 4. Olağanüstü Kurultay konuşmasında görüyoruz. İnönü o gün şöyle demişti; *"Bir yolu açtınız, yalnız kendiniz yürüyeceğinizi zannedersiniz, ama o yoldan herkes yürür"* (Göğüş, 2008: 47).

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan 15. dönem milletvekilleri seçimlerinde; CHP 185, AP 149, DP 45, Erbakan'ın kapatılan MNP yerine kurduğu Milli Selamet Partisi (MSP) 48, CGP 13, MHP 3 milletvekili kazandı (Cumhuriyet Gazetesi, Manşet, 15 Ekim 1973). Millet tek başına bir partiye iktidar yetkisi vermediği için 1973'de Türkiye'de 100 gün boyunca hükümet kurulamadı. Önce Ecevit sonra

Demirel, daha sonra Naim Talu ve yeniden Ecevit'e verilen hükümet kurma yetkisi en sonunda, 24 Ocak 1974'de CHP'nin, MSP ile anlaşarak koalisyon hükümeti kurmasıyla sağlanabildi. Bülent Ecevit Başbakan, Necmettin Erbakan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı oldu (Özdemir, 1995: 358; Karpat, 2011: 269-270; Ahmet, 2006: 170-173).

Yaklaşık 9 ay süren bu koalisyon döneminde, Yunanistan'da 1973'de askeri darbeye işbaşına gelen Albaylar Cuntasının, Ege Denizi'nde ve Kıbrıs'ta Türkiye aleyhine yapmaya çalıştığı girişimler, iki ülke arasında büyük bir gerginliğe sebep olmuştu. Kıbrıs'ta Yunan subaylarının kurduğu EOKA'cıların Türklere yönelik katliam ve asimilasyon girişimleri üzerine, CHP ve MS Koalisyon Hükümeti, Kıbrıs'a askeri çıkarmaya kararı verdi. TSK başarılı bir şekilde Kıbrıs'a, 20 Temmuz 1974 birinci çıkarma, 14 Ağustos 1974 ikinci çıkarma harekâtı icra etti ve Kıbrıs Türklerini katliamdan kurtarıırken, bu günkü harita da ortaya çıktı. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ABD, Şubat 1975'te itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı.

7. Sonuç

1960'larda dünyada yükselen sol/sosyalist akım ve idealize ettiği yeni terminoloji, 68 kuşağınca benimsenmiş ve eyleme dönüşmüştür. Bu akım, Türkiye'de de, 1961 Anayasası'nın sağladığı daha serbest ortamda karşılık bulmuştur. Ancak henüz köylü toplumundan sınıai topluma geçememiş Türkiye'de, halkın ve yerleşik devlet sisteminin, işçi sendikalarının grevleri ile ABD ve Batı karşıtı sol öğrenci eylemlerine bakışı son derece tutucu olmuştur. Sol grupların eylemlerini arttırmaları üzerine sağ partiler de kendi gençlik dernekleri üzerinden karşı grupları oluşturmuşlardır. 1970'de sendikaların grev dalgaları ile sol öğrenci örgütlerinin tedricen tırmandırdığı; soygun, yabancıları kaçırma, üniversite işgali ve boykotlar ülkenin dengelerini sarsmaya başlamıştır. Buna mukabil üç ilde sıkıyönetimin yürürlüğe konmuşsa da bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca bu akımın temsilcisi TİP, TKP mecliste temsil edilmiş ve

Başbakan Demirel'de, 61 Anayasası'nın fazla özgür olduğunu ve yasaların sertleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur.

71 Muhtırasına giden süreç incelendiğinde, sol gruplar içinde sol-Kemalist düşüncüyü savunan Yön Dergisi veya Yöncüler, ülke yönetimini ele geçirmenin yolunun ordu içinde taraftar bulmaktan geçtiğini savunarak, zinde güçler olarak isimlendirdikleri ordu mensupları ile 9 Mart 1971'de askeri bir darbe yapmayı planlamışlardır. Ancak tüm faaliyetleri MİT tarafından izlenmiş ve rapor edilmiştir. 10 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da desteğini alarak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısı düzenlemiş ve 9 Martçıları tasfiye ederek darbeyi önlemiştir. Bu tasfiyeye rağmen orduda hükümete karşı biriken müdahale isteğini karşılamak ve ABD'nin taleplerini onaylamak için 12 Mart 1971'de Hükümete Muhtıra verilerek, Hükümet düşürülmüş ve Süleyman Demirel'in Başbakanlıktan istifası sağlanmıştır. Böylece hem askeri bir darbe yaparak devleti sol-Kemalist çizgide yönetmeyi planlayan 9 Martçılara karşı hazırlanan oyun, hem de ABD'nin isteklerine direnen Demirel'in tasfiyesi realize edilmiştir.

1971 Askeri Muhtırasının Türkiye'nin sosyal katmanlarından herhangi birinden destek görmemesi nedeniyle, darbecilerin istediği yönde kalıcı hiçbir sonuç üretmemiş, sadece Türkiye'nin siyasi hayatını onarılmaz şekilde tahrip etmiştir. Art arda iki dönem tek başına seçimi kazanan AP'nin büyük ölçüde istikrara dayanan ekonomi yönetimiyle ülkede ilerleme kaydedilirken, tedricen tırmanan anarşi olaylarını devletin güvenlik birimleri ile ordunun denetim altına almaya fevkaladede gücünün yeteceği ortadadır. Ancak muhtıraya kadar anarşi olayları sıkıyönetime rağmen önlenmemiş ve istikrarsız ortam giderek büyümüştür. Muhtıradan önce Başbakan Demirel'in istediği daha sıkı yasaların çıkarılması, toplum polisinin kurulması ve sıkıyönetimin genişletilmesine askerlerin direnmesi oldukça manidardır. Kaldı ki muhtıradan sonra askerin denetiminde olan hükümetler, bu konuda birçok düzenleme yapmıştır. Örneğin;

sıkıyönetimin genişletilmesi, gece sokağa çıkma yasağı uygulaması, grevlerin sıkıyönetim komutanlarının iznine bağlanması, birçok dernek ve vâkıfın kapatılması, meslek odalarının yöneticilerinin sorgulanması, sendikacıların ve aydınların tutuklanması, binlerce kitabın yasaklanması veya toplatılması ile yayıncıların tutuklanması, birçok gazete ve derginin kapatılması, büyük gazetelerin tanınmış yazarları muhtıra lehine makaleler yazmalarına rağmen ulusal basından bile birkaç gazetenin dağıtımının yasaklanmasını sayabiliriz.

Muhtıradan sonra ülkede, icranın başında bir hükümet ve başbakan olmasına rağmen, Genelkurmay'a bağlı 6 sıkıyönetim komutanı kendilerine bağlı bölgeleri 'Sıkıyönetim Bildirileri' ve 'Sıkıyönetim Mahkemeleri' ile yönetmişlerdir. Söz konusu bölgelerde geniş bir ihbar ve jurnal sistemi işletildiğinden, birbirine tahammülsüz olanların her türlü şikâyet ve ihbarına işlem yapılarak toplum içi güven önemli oranda kırılmıştır. Böylelikle bilerek veya cehaletten arkasından gelecek ideolojik çatışmanın ve kutuplaşmanın önü açılmıştır. Sıkıyönetim Mahkemelerinde kaç kişinin yargılandığı veya mahkeme safahatı hiçbir zaman kamuoyuna açılmadığından sadece millet, basına yansıyan İstanbul Ziverbey işkencelerinin bir kısmını öğrenebilmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarının en fazla tahrip ettiği Türkiye'nin bekasını kendini adanmış gerek sol-sosyal demokrat aydınların ve gerekse muhafazakâr aydınların temel hak ve özgürlükler ile demokrasinin gelişmesine sağladıkları düşünce ve fikirlerini içeren yayınlarının yasaklanması, eserlerinin toplatılması ve aydınların baskı altına alınarak sindirilmeleri olmuştur.

Devlet içinde devlet gibi hareket eden Sıkıyönetim Komutanlıkları bölgelerinde; trafik kuralları, gıda güvenliği, işçi işveren görüşmeleri, tüketim mallarının fiyatını belirleme, ormanların korunması, turistik ve kültür değerlerinin korunması vs gibi konularda bildiri yayınlamak uygulanmasını sağlamış ve bildirilere uymayanlar Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlıkları ve mahkemeleri TBMM'ne de gerektiğinde

kafa tutarak, şeffaflık, hesap verebilirlik ve hukuk normlarına bağlılıkta hiçbir kurul tanımamıştır. Örneğin, Zafer Üskül'ün '12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetim' eserinde yazdığı gibi, İzmir'de öldürülen bir kişinin failin kardeşi olduğu anlaşılınca hemen kardeşine de bir suç bindirilerek, 'zaten o da suçluymuş' denilerek olay kapatılmıştır.

Muhtıra ile darbeciler, demokratik usulle işbaşına gelen ve sırf reformları uygulamamakla suçladıkları, geniş bir kitle partisi olan AP'ni ve Başbakan Süleyman Demirel'i yürütme görevinden uzaklaştırmıştır. Belki de tek anlamlı sonucu, mutlak başarı için müteakip askeri darbelerin emir-komuta zinciri içinde ve yönetime tamamen el konması hususunda karine teşkil etmiş olmasıdır. Muhtıradan sonra her ne kadar parlamento açık kalarak yasama görevini yürütmüşse de, ağırlık daima askerde olmuştur. Türkiye, bu ara rejimde askerin tayin ettiği ve sürekli müdahale ettiği hükümetlerle yönetilmişse de, atanmış hükümetler etkin olamamış ve ömürleri kısa olmuştur.

1971 Muhtırası ile bozulan siyasi dengeler nedeniyle 1983'e kadar hiçbir parti tek başına iktidara gelememiştir. Türkiye 1973-1980 yılları arasında binlerce insanını anarşi olaylarında yitirerek, istikrarsız, yönetilemeyen ve daima askeri müdahaleye açık bir hale gelmiştir. Nitekim 12 Eylül askeri darbesini doğuran şartların sebebi, 1971 Muhtırasının Türkiye sosyolojisindeki dengeleri bozmasıyla doğrudan ilişkilidir.

12 Mart Muhtırasının nedenlerini kaleme alan arasında, o dönemin gazetecileri ve olaylara yakından tanık olmuş devlet adamlarının sonraki yıllarda yazdıkları ve beyanlarında; Afganistan'ın SSBC tarafından karıştırılması üzerine, ABD'nin Türkiye'deki iç olaylar körükleyerek, Türkiye'yi denetim altına aldığını yazmışlardır. İlaveten ABD'nin U2 Casus Uçaklarını SSCB üzerinde uçurtmak için Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması ve Türkiye'de üretilen afyonu yasaklamayan Demirel'in tasfiyesinin, ABD için bir öncelik olduğu değerlendirilmiştir.

Muhtıranın önemli sonuçlarından biri, Yön-Devrim hareketinin askerle işbirliği yaparak

giriştiği darbenin başarısız olmasından dolayı, bu hareketin sönmesidir. Diğer ise, sol-Kemalist aydınlar ile ordu arasında meydana gelen kırılmadır. İttihat ve Terakki'nin fikir alt yapısını oluşturan ve destekleyen Osmanlı aydını, Cumhuriyetin kuruluşundan sonrada yeni yönetimi desteklemiş ve yanında durmuştur. Cumhuriyet aydını, aşırıları dışında, CHP olmak ve ilerici olmak noktasında, subayları doğal paydaş ve müttefik görmüştür. 1960 darbesi de bu tezi destekler sonuç yaratmıştır. Ancak 71 Muhtırası ile sol-Kemalist subayların tavsiye edilmesi ve yine bu çizgideki aydınların tutuklanması, dernek ve dergilerin kapatılması, hatta işkence görmeleri kırılmayı tetiklemiş ve karşılıklı güven uzun süre sağlanamamıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", Sayı 10702, 9 Ocak 1961.

Resmi Gazete, "Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun", Kanun no 1324, Sayı 13572, 7 Ağustos 1970.

Resmi Gazete, "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun", Sayı 13577, 12 Ağustos 1970.

TBMM Kanun Kararı, "205 Sayılı Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanununun 21 inci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", Sayı 280, 3 Ocak 1961.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, TBMM Yay., Ankara 2012.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 70 nci Birleşim, 12 Mart 1971,

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 36, Dönem 2, Yıl 4, 93. Birleşim, 14 Mayıs 1969.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 12, Toplantı 12, 6 Nisan 1973.

Diğer Kaynaklar

- Ahmet, F. (2006), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.
- Alper, E. (2018), *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960-1971)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.,
- Altun, F. (2004), “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 551-575.
- Arcayürek, C. (1985), *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Ankara, Bilgi Yay.
- Arcayürek, C. (2007), *Derin Devlet 1950-2007*, İstanbul, Detay Yay.
- Atılğan, G. (2008), *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, İstanbul, Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1996), *Türkiye’nin Düzeni Dünü- Bugünü-Yarını*, İstanbul, Bilgi Yay.
- Başaran D. (2016), “12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi”, ‘Demokrasi Darbeler ve Tepkiler’ *Giresun Üniversitesi Sempozyumu*, 112-131.
- Batur, M. (1985), *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul, 2. Baskı, Milliyet Yay.
- Belge, M. (1983), *1968 Gençlik Hareketleri*, İstanbul, Cilt 3, CDTA Yay.
- Berham, N. (1976), *Darağacında Üç Fidan*, İstanbul, Everest Yay.
- Bilbilik, Erol, *Öncesi ve Sonrasıyla 9-12 Mart Süreci*, Profil. Yay., İstanbul 2013.
- Birand, M. Ali - DüNDAR C.- ÇAPLI B. (2008), *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İstanbul, 9. Baskı, İmge Kitapevi.
- Bozkur, Ö. (2018), “Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 20, 209-243.
- Bulut, S. (2016), “7 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 73-90.
- Cem, İ. (1977), *Tarihi Açından 12 Mart*, İstanbul, Can Yay.
- Cemal, H. (2010), *Türkiye’nin Asker Sorunu*, İstanbul, DK Yay.
- Çelenk, H. (1990), *İdam Gecesi Anıları*, Ankara, Onur Yay.
- Doğan, A. N (2011), “40. Yılında tüm ayrıntıları ile 12 Mart Muhtırası-3”, *Milliyet Blok*, 12 Mart 2011. (<https://blog.milliyet.com.tr/yazi-dizisi--40--yilinda-tum-ayrintilari-ile-12-mart-muhtirasi-/Blog/?BlogNo=294982>)
- Erim, N. (2018), *12 Mart Anıları*, İstanbul, 2. Baskı, YKB Yay.
- Erkanlı, O. (1973), *Anılar Sorular Sorunlar*, İstanbul, IV Baskı, Baha Matb.
- Eroğlu, E. (1974), *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor*, İstanbul, Soyut Yay.
- Gevgilili, A. (1973), *Türkiye’de 1971 Rejimi*, İstanbul, Milliyet Yay.
- Göğüş, A.İ. (2008), *Hep İsmet Paşa’nın Yanında*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Görmüş, A. (2012), *Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek’e ait Darbe Günlükleri Tam Metin İmaj ve Hakikat, Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu*, İstanbul, Etkileşim Yay.
- Günal E. (2009), *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyüklük Serüveni (1908-2008)*, İstanbul, KaraKutu Yay.
- Hurewitz, J. C. (1969), *Ortadoğu Siyaseti; Askeri Boyutlar*, Londra, Pall Mall Yay.
- İnönü, İ. (2008), *Defterler (1919-1973)*, İstanbul, C. II, Yapı Kredi Yay.
- Karataş, M. (2016), “12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet”, *Demokrasi Darbeler ve Tepkiler’ Giresun Üniversitesi Sempozyumu*, 141-167.
- Kardaş, Ü. (2009), “Sivil Yönetim”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 2009.
- Karpat, K. H. (2015), *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul, Timaş, Yay.

Karpat, K.H. (2011), *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, İstanbul, Timaş Yay.

Kayalı, K. (2015), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul, İletişim Yay.

Kaynak M. (2019), *Darbeleri Demokrasi Olaylar ve Çözümler*, İstanbul, Profil Kitap.

Kaynak, M. (2000), *Komplo Yok*, İstanbul, Timaş Yay.

Kemal, M. (1974), *12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence*, İstanbul, 1. Baskı, Soyut Yay.

Koçaş, S. (1978), *12 Mart Anıları*, İstanbul, May Yay.

Kökdelen, U. (2009), *12 Mart Günlükleri*, İstanbul, YKB Yay.

Köylü, M. (2016), *Darbelerin Siyasi Tarihi*, Ankara, Kripto Yay.

Madanoğlu, C. (2018), *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları Doğu Perinçek'in Sunuşuyla*, Hazırlayan Halim Tuğay Madanoğlu, 2. Baskı, Kaynak Yay.

Mütercimler, E. (2016), *Komplo Teorileri 4-İşyanlar, Darbeler, İhtilaller*, İstanbul, Asi Kitap.

Nadi, N. (1971), *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, Sinan Yay.

Önal, T. (2016), "12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971- 14 Ekim 1973)", *History Studens İnternotinal Jornal of History*, V. 8, I. 1, 89-109.

Özdemir, H. (1994), *Cumhurbaşkanı Seçimleri Üzerinde Ordunun Olağan Dışı Rolü*, İstanbul, İz Yay.

Özdemir, H. (1995), *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, İz Yay.

Pirim O.- Arabacıoğlu S. (2013), "12 Mart'ın Gizli Tarihi", *Milliyet Gazetesi*, 4/6 Mart.

Süleke, K. (1975), *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gerçek Yay.

Şahin, İ. (2014), "12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

Tanör, B. (2016), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

Tuğ, A. B. (1995), *12 Mart 1971 Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası*, Bursa Ak Ofset.

Ulus, Ö. M. (2016), *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İstanbul, İletişim Yay.

Uraz, A. (1970), *1970 Siyasi Buhranı ve İç Yüzü*, İstanbul, Son Havadis Yay.

Üskül M.Z. (2014), *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

Vigny, A. (2003), *Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü*, İstanbul, Doruk Yay.

Yıldırım, E. (2021), *1960'lı Yıllarda Türk Ekonomisinin Durumu*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zileli, G. (2000), *Yarıma (1954-1972)*, İstanbul, Ozan Yay.

Zürcher, E. J. (2003), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yay.

Gazeteler

Anadolu Gazetesi "Ve Bir Generalin Evi de sabaha karşı bombalandı", *Sürmanşet*, 12 Nisan 1971.

Akşam, Günaydın, Son Havadis, Hürriyet Gazeteleri, "Muhtıra" *Sürmanşet*, 13 Mart 1971.

Bugün Gazetesi, 13 Şubat 1969.

Bugün Gazetesi, 16 Şubat 1969.

Cumhuriyet Gazetesi, "70 Bin İşçi Direniş Geçti", 15 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, "İşçilerin Büyük Yürüyüşünde 3 Ölü Var", 15 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, "Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti", *Sürmanşet*, 13 Mart 1971.

Cumhuriyet Gazetesi, "AP ve CHP Çekişiyor" 15 Ekim 1973.

Dünya Gazetesi, "Olaylarda 3 Ölü Var 300 Yaralı", *Sürmanşet*, 17 Haziran 1960.

Dünya Gazetesi, “Sıkıyönetim İlan Edildi”,
Sür Manşet, 17 Haziran 1970.

Hürriyet Gazetesi, “Ölü Ele Geçtiler”, Sür
Manşet, 12 Nisan 1971.

Hürriyet Gazetesi, “Ordu Talimat Verdi
Hükümet Çekilsin”, Sürmanşet, 13 Mart
1971.

*Hürriyet, Cumhuriyet, Milliyet, Akşam,
Sabah, Bugün Gazeteleri,*
“Kanlı Pazar”, 17 Şubat 1969.

Hürriyet Gazetesi, “Terör Doruk Noktasında
Nihat Erim öldürüldü”, Sürmanşet, 20
Temmuz 1980.

Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.

Milliyet Gazetesi, “Demirel İstifa Etti”,
Sürmanşet, 13 Mart 1971.

Milliyet Gazetesi, “Üç İngiliz’i Kur’a Çekerek
Vurduk”, 2 Nisan 1971.

Milliyet Gazetesi, “Cumhurbaşkanı Bu Gün
Seçiliyor”, Sürmanşet, 13 Mart 1973.

Son Havadis Gazetesi, 12 Şubat 1969.

Son Havadis Gazetesi, 16 Şubat 1969.

Tercüman Gazetesi, “Sağcı ve Solcular
Taksim’de birbirine girdi, 200 den fazla
yaralı 2 ölü var”, Manşet, 17 Şubat
1969.

Tercüman Gazetesi, “İşçi Asker ve Polisle
Çatıştı”, Sürmanşet, 16 Haziran 1970.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sultan II. Abdülhamid'in Yahudi Siyonist Hareketine Karşı Yahudilere Yönelik Uyguladığı Sosyal Politikalar

Social Policies Sultan Abdülhamid II Conducted Towards Jews Despite Jewish Zionist Movement

Murat GÖKMEN^{a, *}

^a Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi, Düzce/Türkiye & Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kudüs Çalışmaları (İngilizce) Yüksek Lisans Programı, Ankara/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0797-8226

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21.11.2022

Kabul tarihi: 20.12.2022

Anahtar Kelimeler: Sultan II Abdülhamid, Filistin, Sosyal Politikalar, Gayrimüslim Nüfus

ÖZET

Sultan II. Abdülhamid üzerine birçok farklı konuda ve alanda araştırma yapıldı ve hala da yapılmaktadır. Ulu Hakan, Baba, Son Padişah, Son Halife ve hatta sevmeyenler ona Kızıl Sultan lakabını bile yakıştıramamıştır. Yalnız, Sultan'ın adil yönetim üzerine kurgulanan ve İslam ahlakının uygulaması niteliğindeki politikalarının yeterince üzerinde durulmadığından hareketle Sultan'ın Siyonist tehdide rağmen uygulamaya devam ettiği İslam adaleti eksenli adil yönetimi üzerine araştırmaların pek yoğunlaşmaması bu çalışmanın esin kaynağı olmuştur. Sultan hakkında yapılan araştırmalar genel itibariyle yönetimi devraldığı imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve politik sıkıntılar karşısındaki tutumuna ve dönemi içinde yaşanan Yunan ve Ermeni ayaklanmasına karşı almış olduğu tavır ekseninde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Sultan II. Abdülhamid'in Yahudi Siyonistlerin Filistin'e yönelik göç hareketlerini ve toprak edinim teşebbüslerini başarıyla engellenmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan gayrimüslim tebaaya karşı adil yönetim politikalarında ve onların devlet yönetiminde ve temsillerinde herhangi bir tavır ve tutum değişikliğine gitmediği; tam tersine; gayrimüslimlerin, özellikle de Osmanlı Yahudileri ve Dünya Yahudileri ile olan bağı kuvvetlendirdiği; bu bağlamda ve sayede Yahudi Siyonistlerin Filistin özelinde ülke sathında nifak çıkarma girişimlerini engellediği tartışılmıştır. Sultan II Abdülhamid'in Filistin özelinde Siyonistlere yönelik almış olduğu tedbirlere rağmen gayrimüslim tebaanın imparatorluk çatısı altında yaşamaya devamı tercih ettiği araştırmanın sonunda ortaya konulmuştur. Bu çalışma nitel bir araştırma olarak desenlenmiş olup; sadece Sultan II. Abdülhamid'in tahtta kaldığı süreyle sınırlandırılmıştır. Sultan'dan önceki ve sonraki gelişmeler araştırmaya dâhil edilmemiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 21.11.2022

Accepted: 20.12.2022

ABSTRACT

There are already many studies conducted and still being conducted on Sultan II. Abdülhamid with various issues on varying subjects. Divine Khan, Father, the Last Sultan, the last Caliph and Red Sultan were among some of

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: muratgokmen@duzce.edu.tr

Atif: Gökmen M. (2023). Sultan II. Abdülhamid'in Yahudi Siyonist Hareketine Karşı Yahudilere Yönelik Uyguladığı Sosyal Politikalar, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2023, 3(1), 28-42.

Keywords: Sultan Abdulhamid II, Palestine, Social Politics, Non-Muslim Population

the names were associated with the Sultan. However there are not enough researches conducted on him, his policies and his attitude towards non-Muslims despite Jewish Zionist threat in literature, it is important to concentrate on his inclusive attitudes and analyse his Islamic referenced policies. This study supports the idea that, Sultan Abdülhamid II besides successfully preventing Zionist immigration and settlement activities towards Palestine, he paid close attention and interest to the non-Muslims (dhimmis) living within Palestine and Ottoman Empire. In the study it is suggested that, Sultan Abdülhamid II despite Jewish Zionist threat against the Empire did not change tolerant and inclusive attitude of the Empire towards non-Muslims living within the empire particularly in Palestine. It is suggested in the study that he on the contrary strengthen the ties among Ottoman Muslims and non-Muslims and increased their attachment to the Empire. In the study it is approved that despite Jewish Zionist activities and their provocations addressing non-Muslims to act against the Empire, Sultan's precautions against Jewish Zionists could not achieve to provoke non-Muslims against the empire. This study is designed with qualitative research method dwelling on archives and narratives dealing with the period and Sultan Abdülhamid II. The study is restricted with Sultan Abdülhamid's reign. Prior policies towards non-Muslims are not included in the study.

1. Giriş

Sultan II. Abdülhamid ile ilgili çalışmalar, döneminde büyük bir organizasyonel güç elde eden Siyonizm'in politik bir güç olarak Politik² Siyonizm'e evrilmesine ve diğer bir adıyla Yahudi Siyonizm'in Filistin'e yerleşme ve orada devlet kurma hareketlerine karşı almış olduğu tedbirlere; bunun yanında Fransız İhtilali etkisiyle yayılan milliyetçi akımına istinaden bağımsızlık talebinde bulunan Ermeniler ve Yunanlılar'a karşı almış olduğu tedbirler ve onlara karşı sergilediği politikalar üzerine odaklanmıştır. Bu konuda Ömer Tellioğlu'nun *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm* başlıklı kitap Sultan'ın Siyonist Yahudilere karşı sergilemiş olduğu tavrı ve onların Filistin'de devlet kurmak adına nüfus artışı ve toprak satın alma politikalarına karşı Sultan'ın engelleyici politikalarına değinmiş, keza aynı şekilde Mim Kemal Öke de *Siyonizm ve Filistin Sorunu* başlıklı kitabında Sultan'ın Yahudi Siyonizmi ile mücadelesine ve Sultan'ın tahta geçtiği süre içinde meşgul olduğu siyasi, politik ve askeri sorunlara karşı vermiş olduğu mücadele ve yenilik politikalarına değinmiştir. David Vital da *Siyonizm'in Kaynağı* adlı kitabında Siyonizmin tarihsel evrilme sürecinden bahsederken Sultan'ın Siyonizm ile mücadelesine yer vermiştir. John Bussow da Vital gibi Sultan II. Abdülhamid dönemine *Hamidiye Filistin'i* başlıklı kitabında Sultan'ın sosyal, politik ve ekonomik politikalarıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu eserler Sultan ve

dönemiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Sultan'ın Yahudi Siyonistlere yönelik almış olduğu tedbir ve takındığı tutumdan öte kendi tebaası altında bulunan gayrimüslimlere; Osmanlı'ya Rusya'nın pogromu ve Avrupa'nın Yahudi düşmanlığı dolayısıyla Osmanlı'ya sığınan Yahudiler'e yönelik adil yönetim politikalarıyla bezenmiş hoşgörü ve saygı eksenli politika sergilediği savunulmuştur.

Tarih boyunca birçok ulus ve millet yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle kendilerine özgü yaşam biçimleri ve alışkanlıklar geliştirmiştir (Tylor, 2016: 13). Kültür olarak tanımlanan bu yaşam biçimleri; din, dil ve grup karakteristiği oluşturma süreci millet, ırk ve köken çatısı altında tanımlanmaya evrilmiş; millet kavramı bu karakteristiği, gelenek ve görenekleri tanımlamak adına ortaya çıkmıştır. Bu alışkanlıkların geçmişten geleceğe aktarılması süreci kültürle oluşmuş; oluşan bu kültürel yapılarla topluluklar kendi yönetim ve idare biçimlerini bir sistem çatısı altında kurma yoluna gitmiş; bugün bilinen adıyla devletlerin oluşma sürecinin başlaması da bu süreç sonrasında rastlamaktadır (Sellers, 2003: 13). Her kültürün kendi devletini kurmasının mümkün olmaması gerçeğine binaen devletlerin de yekpare bir kültür üzerine inşa edilebilmesini yine aynı oranda beklemek de beyhude bir çabadır. Dolayısıyla devletler barındırdığı farklı

² Bu çalışmada Politik Siyonizm ve Yahudi Siyonizm'i eşdeğer tutulmuş, yazar bu çalışmada Filistin'e yerleşme ve toprak satın alma girişimlerine engellemelere rağmen devam etmeye çalışan Yahudileri tanımlamak için kullanmıştır.

kültürden insanlarla bezenmiş ve ortak bir alanda ve payda da asırlar boyunca hem birbirlerini desteklemiş hem de birbirlerinden etkilenmiş ve de içinde buldukları devletlere ve yönetimlere sahip oldukları farklı kültürler ve yapılar oranında doğal bir seyirde katkı sağlamışlardır (Sellers, 2003: 13). Yönetilen sınıfı oluşturan halk bu durumda iken, yöneticiler de bu durumun gereğine binaen politikalarını oluşturmuştur ve bu politikaları bu minvalde gerçekleştirmişlerdir. 18. yy'de Sanayii Devrimi ile başlayan toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatta kaçınılmaz bir şekilde kendini gösteren değişim ve dönüşüm; sömürge imparatorluklarının oluşmasına sadece zemin hazırlamamış aynı zamanda da 19. yy başlarında Fransa'da yaşayan sömürge ülkelerinden getirilen işçi sınıfının aslında çalışma koşulları ve şartlarına karşı göstermiş oldukları tepki ile bir anda milliyetçilik akımı hareketlerine evrilmiş; ve bu sayede de milliyet kavramının tüm dünyada hızlı bir şekilde yeniden tanımlanmasına vesile olmuştur (McPhee, 2006: 207; Quataert, 2005: 5-113; Vital, 1975: 23-24; Wahnich, 2012: 100-108). Fransız Devriminin ateşini yaktığı bu yapı, imparatorluklar için tehdit oluştururken; asırlar boyunca kendi özerk milli kültürü üzerine inşa edilecek bir devlet hayali kuran halklara da umut olmuş; bu işin sonunda da birçok küçük ölçekli devlet bağımsızlıklarını kazanarak kendi milli devletlerini kurmuşlardır. Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı'dan ayrılarak kurulan devletler olarak bu devlere örnek verilebilir (Ademi, 2019: 139-157; Karpat vd., 2002: 1508; Özcan, 2002: 1550). Fransa'da peyda olan Fransız İhtilali toplumların yeniden tanımlanmasına imkân tanımış; ırk ve millet kavramı tanımını değiştirmiştir. Irk kavramı biyolojik olmaktan çıkartılmış; ideolojik kolektif bir tanımlamaya evrilmiş ve yeni bir ideologlar, idealar ve de fikirler üzerine milli kimlik inşasına imkân vermiş ve bu durum da kaçınılmaz olarak çok uluslu toplumların imparatorluklardan ayrılarak imparatorluk kavramının köküne kibrit çakmıştır (Haddad ve Ochsenwald, 1977: ss.7-8). Sanayii İnkılabı, Fransız Devrimi derken Osmanlı İmparatorluğu hiç beklemediği, askeri ve ekonomik olarak da hazır olmadığı Kırım

Savaşının (1853-1856) tam ortasında kendisini Abdülaziz iktidarı döneminde bulmuş; Sultan II. Abdülhamid'e tabiri caizse alev alev yanan bir imparatorluğu altın tepside şüpheli bir ölümüyle teslim etmiştir (Umar, 2011: 421).³ Tanzimat ve Islahat fermanlarına gebe olacak Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli ölçüde ekonomik ve politik çöküş ve yıkım gerçekleştirse de Rusya'ya karşı Osmanlı'yı son karakol imparatorluk olarak gördükleri için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sırf Rus tehdidinden emin olabilmek adına lehte politikalar yürütmüş olan Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu bizatihi sahada askeri ve teçhizat olarak; politik olarak da Berlin anlaşmasında Osmanlı'yı Ruslara karşı savunmuştur (Tekinoğlu, 2022: 75). Fakat Avrupalıların özellikle İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'yı Ruslara karşı desteklemesi ilerde imparatorluk üzerinde egemenlik ve etki alanı oluşturmalarına neden olacak bir anlamda Osmanlı Rus işgalinden kurtulayım diyen Osmanlı Avrupa'nın sofrasına oturarak iç işgalle uğramış; Osmanlı'nın egemenliği altında bulunan gayrimüslimlerin haklarını koruyabilmek adına Osmanlı İmparatorluğu iç politikalarına müdahale edilmiş; egemenlik hakları bu meyanda ihlal edilmiş olarak kendini bulacaktı (Erdem, 2010: 327; Kızıltoprak, 1992: 57-69). Bu etki alanı kendini somut olarak Tanzimat ve Islahat fermanında gösterecek; Osmanlı'nın zaten kendi tebaasında bulunan hoşgörü ve saygı ilkesi sanki yokmuş gibi başta Fransa ve İngiltere tarafından desteklenmiş ve hiç de Osmanlı ile bağdaşmayacak bir üstün gayrimüslim tebaa oluşturarak aslında Osmanlı'nın çok kültürlü, saygı ve adil yönetim politikaları yok sayılarak imparatorluğun küresel ölçekte önce itibarı zarar görmüş sonrasında da alınan borçlarla ekonomisi perişan hale gelmiştir. Bu durumdan vazife çıkaran İngiltere ve Fransa da kendilerini Osmanlı'nın kurtarıcıları olarak lanse ederek "günün iyi adamı ve kahramanı" olarak Osmanlı'nın iç işleri ve dış işlerine kendi ülkelerinde her şey yolunda gidiyormuşçasına hoyratça karışacak ve böylelikle de Osmanlı İmparatorluğunu yenilik ve ıslahat çatısı altında kültürel ve ekonomik emperyalizme maruz bırakarak

³ Bileklerini keserek intihar etmiş olması her ne kadar suikast ihtimallerini öne çıkarsa da ve hatta bu durum için Midhat Paşa ve dönemin önde gelenleri yargılanarak ceza almış olsa da bu ölüm hala gizemini korumaktadır.

imparatorluğun dokusu ve tarihi kodları silecek geriye Sultan II. Abdülhamid'e idari yapısı zarar görmüş, ekonomisi çökmüş, kültürel ve bilimsel anlamda dünyanın gerekliliklerine yabancı ve uzak, içinde barındırdığı insanların sadece gayri-Müslümlerin değil Müslümanların bile hakları ve varlıkları zarar görmüş bir imparatorluk yıkılması an meselesi olan bir imparatorluk teslim edilecekti. Sultan ilk iş olarak zaten imparatorluğun kodlarına bulunan adil yönetim politikalarını sadece hayata geçirmemiş aynı zamanda da bu politikaların devamını getirmiş ve bunların da takipçisi de olmuş; ıslahatlar vasıtasıyla da gayrimüslim tebaayı imparatorluk aleyhine kışkırtmak ve daha doğru bir ifade ile içten yıkma ve çökertme teşebbüslerine yasal zemin hazırlamış ve bu alanda da istedikleri gibi at koşturmuşlardır (Eryılmaz, 1992: 96-135; Gümüş, 2009: 30-46).

2. Teorik Çerçeve

Tüm bu durumlarla beraber ve bunlardan hareketle de Osmanlı çok dinli ve kültürlü yapısını ayakta durdurmaya çalışıyor; herkese saygı ve eşit özgürlük prensiplerine istinaden Yahudilerin ve Hristiyanların dini vecibelerini yerine getirebilmeleri adına onlara huzur iklimi tesis ediyordu (Vital, 1975: 17). Osmanlı İmparatorluğu neredeyse son asrın İslam müdafaası ve de İslam'ın doğru yayılması için çalışmış ve bu meyanda da sadece politikalar üretmemiş aynı zamanda saha da bir fiil onları uygulamıştır. Bu politikaların uygulanmasının en önemli örnekleri gayrimüslim tebaanın yaşam ve hareket kabiliyetinde ortaya çıkmaktadır. İlerleyen kısımlarda da yeri geldikçe değinileceği üzere, Osmanlı İmparatorluğu Siyonist Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurma politikaları süreci haricinde gayrimüslimlere Anadolu'da ya da Balkanlarda seyahat sınırlaması uygulamamış; hatta Siyonist Yahudilere uygulanan bu seyahat kısıtlamaları bile Siyonist Yahudilikle ilgisi ve bağlantısı olmadığı tespit edilen Yahudilere karşı uygulanmamıştır (Gümüş, 2018: 200-208). Sultan'ın adil yönetim ve kucaklayıcı politikalarının özü Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'in sünneti seniyesine dayanmaktadır (Ataman, 2003: 91-96). Bu alçından Kur'an-ı Kerim'in Kafirun süresi Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulduğu gibi Tanzimat ya da Islahat Fermanlarıyla

değil kuruluş felsefesinde bu saygı ve adil yönetim politikalarında politikasını barındırmıştır. *Süre (109/6)*'de belirttiği üzere:

بَيْنَ وَلِيٍّ دِينُكَ لَكُمْ (Lekum dînukum veliye dîn(i). “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır” (Kâfirûn Suresi, 109.6, (Khattab, tran.). Her ne kadar bu ifade ‘ne halin varsa gör’ ya da ‘ne yaparsan yap’ olarak algılanmaması önem arz etse de bu durum bir o kadar da İslam dininin saygı ve adil yönetim politikalarında verdiği önemi öne çıkarmaktadır (Y..PRK.AZN.,4/73). Bu durum en fazla kendini ticari hayatta göstermekte; sadece Osmanlı'da değil dünya genelinde de önemli ticaret erbapları durumunda olan Yahudilerin ticari olanakları göz önünde bulundurulduğunda birçok Avrupa, Asya ve Uzak Doğu'da yaşayan Yahudilere nazaran Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça rahat ve konforlu bir hayat yaşamışlardır (Armstrong, 1997: 9; Abu-Munshar, 2007: 5; A.A.F. El-Awaisi, 2015: 15). Her çok kültürlü toplumda yaşanması olası olan kişisel sıkıntılar dışında Yahudiler ve Hristiyanlar, Osmanlı İmparatorluğu ve yöneticileri ne geçmişte ne de Siyonist hareketlerin çıkma sürecinde imparatorluk sınırları içinde Filistin de dâhil olmak üzere Yahudi aleyhtarlığı gibi bir tavır takınmamış; bilakis buna neden olabilecek bir ortamın bile Yahudiler oluşmasına izin vermemişlerdir; çünkü hali hazırda Yahudiler de diğer imparatorluk tebaası gibi vergilerini veriyor ve devletle ilişkilerini gayet düzgün ve rahat bir ortamda gerçekleştiriyor; imparatorluk da Yahudilerin bu engin ticari zekâsından faydalanıyor, onları para, politika ve hesap işlerinde istihdam ediyor ve onlardan vergilerini de gerektiği ölçüde alıyordu (Bozkurt, 2021: 193-225). Kemal Karpat bu durumu şöyle özetlemektedir:

Hristiyanların ve Yahudilerin inançlarının gereklerini yerine getirme ve gerekli kültürel ve dini kurumlarını kurma hakları, ilahi dayanağı olan bir nevi doğal hak olarak görülüyordu. Osmanlı devleti gerek Yahudilerin gerekse Hristiyanların *Ahl al-Kitab'a* (Kitap halkına) yani, Allah'ın vahyi olan kurallara (Tevrat'a ve İncil'e) göre yönetilen halklar olduklarına dair İslami görüşe gönülden bağlıydı; dolayısıyla Osmanlı idaresinde dahil olmak üzere hiçbir dünyevi iktidar ya da insan eseri bir bünyenin kanunları,

inançlara dayanan haklara tecavüz edemezdi (Karpaz, 2010: 312).

Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslimleri kendilerine hedef kitle olarak alan Avrupalı devletler ve Siyonist Yahudiler bu girişimleri ile imparatorluğu tahakküm altına almaya çalışıyor; Müslüman tebaa üzerinde de olumsuz bir intibaa bırakarak, Müslüman vatandaşların kendi öz yurtlarında ötekileşme ya da ikinci sınıf insan muamelesi görüyor olduğu düşüncesiyle imparatorluğun belki de tarihinde en büyük iç yıkımın sürecini başlatmış oluyorlardı (Y. PRK. DH. 7/29., 10.01.1894 AD).

Bununla Avrupalı devletler ve Siyonist Yahudiler imparatorluğun egemenlik hakkına alenen aykırı hareket ederek iç huzursuzluğun temellerini atıyorlardı (Bozkurt, 2021: 193-225). Bu fitne ve nifak girişimi ve uygulamaları da Osmanlı Tebaası ve İmparatorluk nezdinde idareyi zora sokuyor; böyle bir enkaz ile ülke yönetimini teslim alan Sultan II Abdülhamid'i ya çöküşün ya da yeniden doğuşun mimarı konuma getiriyordu (el-Umle, 2022: 296; Fischel vd., 2008: 130; Kocabaş, 2018). Ülkenin asıl kodlarına ülkeyi sırtında taşıyarak 33 yıl mücadele etmiş vermiş ve en sonunda düşmanları bile günlüklerinde ve hatta Sultan aleyhi hareketlerinde, yazılarında bile Sultan'ın nezaketi, adil yönetim politikaları ve çok ırklı bir yapıya saygısını dile getiriyordu. Theodore Herzl, Raphael Patai editörlüğünde ve Harry Zohn'un çevirmenliğini yaptığı *Theodore Herzl'in Günlüğü'nün Tamamı* adlı eserinde Sultan'ın Avrupalı ve Rus Yahudileri ülkesine davet ettiğini belirterek Rusya'da baş gösteren pogrom ve Yahudi düşmanlığı ile Rusya'dan ve Avrupa'dan Osmanlıya sığınan Yahudilere nasıl kucaklayıcı olduğunu kanıtlamıştır (Lilienthal, 1982: 53; Vital, 1975: 7). Bu atmosfer içinde Sultan ne Osmanlı tebaasına helal getirip onları kendi öz yurtlarında yabancı ve öteki konuma sokmuş ne de gayrimüslim özellikle de sürekli bir baskı ve şiddete maruz kalan Yahudilere karşı negatif bir tutum içine girmeyi tercih etmiştir (Lewis, 1984; Mazza, 2009). Hatta öyle ki, Yahudi Siyonistlerle kıyasıya mücadele ederken bile bu mücadelesini sadece Yahudi Siyonistlere yönelik olduğunun altını özellikle çizerek bu mücadelenin çerçevesini Yahudi Siyonistlerle sınırlandırmış ve kendi ülkesinde yaşayan ve

sürgünlerle ülkesine sığınan Yahudilere kol kanat germekten vazgeçmemiş; bu tutumun İmparatorluğun tüm hücrelerine nüfus etmesini başarıyla sağlamıştır (Y..PRK TŞF, 6/72). İlerleyen kısımlarda da ayrıntılı olarak belirtileceği gibi, Sultan kapsayıcı ve kuşatıcı çok kültürlü politikalarını somut çıktılar üzerine inşa etmiş; özünde Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın memnuniyetini öncelikle sosyal politikalarla öncelik vermemiş; bu sayede Sultan Yahudilerin, Yahudi Siyonizm'ine rağmen Sultan'a bağlılıklarını sunmasıyla bu başarılı politikanın meyvesini kendi döneminde almıştır (Yasin, 2019: 1-18).

Sultan imparatorluk bünyesinde bulunan farklı kimliklere, inançlara ve milletlere sahip tebaanın farklılıklarını önemsiyor; Osmanlı İmparatoru vatandaşı kimliği ile "millet" çatısı altında onları ortak payda içinde huzurlu bir hayat sürmelerini sağlıyor; din, dil, ırk mezhep ayrımı gözetmeksizin dini özgürlük temelinde onların mabet ve inanç özgürlüklerini destekliyor; toprak edinimi, seyahat özgürlüğü gibi konularda da tüm vatandaşlarına aynı yaşam alanı ve hakkı sağlıyordu (Braude, 1982: 69., Haddad ve Ochsenwald, 1977: 12). Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar Ermeniler, Yunanlılar, Yahudiler, Katolikler ve Protestanlar Osmanlı İmparatorluğu bünyesi içinde Millet çatısı altında kendi dinleri, kültürleri ve yaşam biçimleriyle özgürce zaten yaşayabiliyordu, fakat Sultan bu durumu Avrupalıların sömürge ve Siyonistlerin Filistin'de bir Siyonist Yahudi devleti kurma girişimlerine rağmen sağlıyor ve bu yapıyı koruyordu; bu durum da bu açıdan değerlendirildiğinde aslında Sultan'ın Müslüman ve Gayri-Müslüman nüfusun önceliklerini ne denli dikkate aldığı bir göstergesidir (Davison, 1977: 33). Bu durum Osmanlı İmparatorluğu cihetinde böyleyken Dünya'nın farklı coğrafyalarında kan, gözyaşı, çaresizlik, katliamlar ve sürgünler sıradanlaşmış bir şekilde kendini gösteriyordu. İşin aslında, Osmanlı İmparatorluğu öncesinde de azınlık statüsünde bulunan ırklar bu sıkıntılı ve sancılı süreçten oldukça büyük bir oranda etkileniyor; Yahudiler içinde bulunduğu kültürel yapılarda ayrımcılık ve ötekileştirmeye maruz bırakılıyordu (Berger, 1971: 57-62; Rotenstreich, 2007: 53-96).

18.yy'ın sonu ve 19.yy'ın başlarında Yahudilerin bu çileli ve sıkıntılı hayatları Doğusundan Batısına tüm Avrupa'da Yahudi Düşmanlığı (Anti-Judaism) kendini iyiden iyiye gösteriyor; Yahudi Siyonizm'inin etkisiyle de Avrupalı devletler kendi bünyelerinde bulunan Yahudilerden arınmak adına durumdan istifade ediyor; her geçen gün daha fazla Yahudi'nin hayatını katlanılmaz ve yaşanmaz hale getirerek kendi halinde yaşayan Yahudileri Siyonist Yahudilerin Filistin'e yönlendirme hareketine destek olmaya doğru zorluyordu (Lazare, 1983: 109-112; Penslar, 1991: 131).

Bu durum Rönesans aydınlanmasını yaşayan sözüm ona aydınlanma çağından Sanayii Devrimi'nin ve Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği ve tüm dünyayı kasıp kavurduğu zamanlar kendini daha net bir şekilde göstermiştir. Yahudiler hatta ne yazık ki Avrupa'nın göbeğinde Orta Çağdan kalma alışkanlıklardan olsa gerek toplumsal hayattan dışlanıyor; ticaret, mülk edinme ve seyahat özgürlükleri başta olmak üzere ikinci ve hatta üçüncü sınıf insan muamelesi görüyor ve buldukları yerlerden bazen direk bazen de dolayı göçe ya da yer değiştirmeye zorlanıyordu (Berger, 1971: 57; Vital, 1975: 7-8). Yine aynı şekilde, İngiltere, Almanya ve Rusya'da da durum bu şekildeydi. Yahudiler çoğunlukla şehirlerden ayrı ve etrafı yüksek duvarlarla çevrili gettolarda yaşamaya zorlanıyordu (Berger, 1971: 57). Yahudiler, Avrupa'da bu sıkıntılı sürecinde göbeğinde duruyordu. Yahudilerin çektikleri sıkıntılar ve sürgünler tarih kayıtlarına yansıyanlara bakıldığında çok net kendini göstermektedir ki Osmanlı İmparatorluğu onlar için sadece bir güvenli liman değil; aynı zamanda da insan olmanın ya da olabilmenin dayanılmaz hafifliğinin de yaşandığı ve yaşatıldığı bir coğrafya konumundaydı (Karpas, 2010: 312). Osmanlı İmparatorluğu'na kadar tarihin kaydettiği Yahudi sürgünlerine bakıldığı zaman bu durum kendini daha da net göstermektedir. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce beş tane önemli sürgünle karşılaşmıştır. Yahudilerin Filistin'den sürgünlerinden en bilinenleri 632 yılında Heraklius; 680 yılında Leo; 873-874 tarihlerinde Romanos tarafından gerçekleştirilmiştir (Shaw, 1990: 1079). Bu sürgünler, bir taraftan Yahudileri buldukları yerlerden uzaklara iterken diğer

taraftan da arı misali tüm dünyanın birbirinden haberdar olmasına neden olmuş; teknoloji, sanat ve ticaret alanlarında değişimlerin ve gelişimlerin oluşmasına da vesile olmuş; bu durumdan Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere diğer devletler de yararlanmıştı; finansal zenginlik yanında taşımış oldukları kültürlerin de buldukları ülkelere fayda sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları ve yaşattıkları göz önüne alındığında Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle de 18. yy. sonu 19. yy. başlarında kendi kimliklerini rahatça ifade ettikleri ve dinlerini herhangi bir baskı, şiddet ve zorlama olmadan icra etmeleri sağlanmış olup Osmanlı sınırları içinde gayet mutlu ve huzurlu bir hayat yaşayabilmişlerdir (Dumont, 1982: 222). Avrupa'da yaşayan Yahudiler misafir olarak görülmekte olup yerleşik Avrupalı toplumlarından genel manada tecrit edilmiş; gettolarda ya da kapıları belli saatlerde açılan kamplarda yaşamaları mecbur kılınmış, şehir hayatına da sadece bu belli saatlerde katıldıkların yine Yahudi oldukları anlaşılсын diye kırmızı kippa ya da bu kimliği taşıdıklarını gösteren kıyafetler giymeleri zorunlu kılınmıştı (Langham, 2005: 76).

3. Sultan II Abdülhamid ve Gayrimüslimler

Sultan II. Abdülhamid bu karmaşık ve çetrefilli atmosfer içinde saltanata geçen bir padişah olarak hiç de kolay bir yöneticilik yaşamayacağını daha ilk yıllardan anlamıştı. Osmanlı'nın tarihten getirdiği birikimin farkında olan ve bu durumun günün sonunda değişim ve dönüşümleriyle eklenerek milli ve yerli bir politika oluşturulabileceğine inanarak hareket ediyordu (Hanioglu, 2008: 194-195). Bu çerçevede ülke yönetim sisteminde İstanbul'dan başlamak suretiyle nahiyelere kadar kapsamlı bir kendine gelme; öze dönme ve tüm bunları evrensel potada gerçekleştirmek adına tek başına sessiz bir yoldan giderek İslam halifesi sıfatıyla hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin hamisi olarak hem yurtiçinde hem de yurtdışını kapsayacak kucaklayıcı, birleştirici politikaları İstanbul merkezli gerçekleştiriyordu (Farah, 2008: 219-215; Karpas, 2001: 15; Özcan, 2002: 1552). Sultan II Mahmud'un gayrimüslimlerin saygı duyduğunu belirttiği ifadeyle:

Bundan sonra, Müslümanları camiden dışarda, Hristiyanları kilise dışında, Musevileri de Sinagog'un dışında olduklarını kabul etmek istemiyorum (Engelhardt, 1882: 33; Hanioglu, 2008: 108).

Sultan II. Abdülhamid de aynı dedesi II. Mahmut gibi bu yolda politikalar yürütmüş ve gayrimüslim tebaaya yönelik İslam'ın ve uygulayıcı devlet olan Osmanlı imparatorluğunun hürmeti ve saygısı göstermiştir.

3.1. Sultan II. Abdülhamid ve Yahudiler

Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Avrupa'dan ve Rusya'dan baskı ve zulümden kaçarak Yahudi Düşmanlığının (Anti-Judaism) tüm Avrupa'yı kasıp kavurduğu zamanlarda Siyonizm tehlikesine rağmen sınırlarını ve ülkesini açması örnek olarak gösterilebilir (Groeples, 1999: 29). Sultan, atalarının yıllar önce İspanyol Yahudilerini Bursa'da ağırladığı gibi Rusya'da pogromdan ve Doğu Avrupa'dan Yahudi Düşmanlığının (Anti-Judaism) kaçan Yahudileri Anadolu'ya yerleştirme fikrini Siyonist harekete rağmen teklif edebiliyordu (Bozkurt, 1993: 541). Durum bu şekilde iken Sultan II. Abdülhamid'in Yahudileri tehcir etmek bir tarafa Osmanlı'nın bu geleneğini genele yayarak sürdürmüş ve döneminde Yahudiler ticaret hayatından sosyal hayata ve dinsel özgürlüklerine varıncaya kadar özgürlük içinde yaşayabilmişlerdir (Y..PRK.AZN.,4/73). Aynı dönemde Avrupa'dan Asya'ya birçok memleketten tehcir edilen ya da buldukları memleketlerde ticaret ve seyahat engeli bulunan Yahudilerin 19. yy'da da bu özgürlüklere sahip olmaları ve Osmanlı'nın "Millet" sistemi içinde bulunmaları Osmanlı'nın ve Sultan II. Abdülhamid Döneminin Yahudilere karşı göstermiş olduğu saygının en önemli nişanesi olmuştur (Gerber, 2008a: 32; Wallace to Frelinghuysen, No 107, 1882). Bu adil yönetim politikaları tabii olarak sadece Yahudileri kapsamamaktaydı; Hristiyanlar da Sultan II. Abdülhamid döneminde kendi dini faaliyetlerini gerçekleştirmede ve dini mabetlerinin yönetiminde özerk hareket edebiliyor ve hatta daha da ötesi yerel politikalarda ve makamlarda fikirlerini arz etmelerine izin veriliyor, böylelikle yaşadıkları bölgeye katkıda bulunmalarına olanak da

sağlanıyordu (Mazza, 2009: 48). Bu durum 19. yy genelinde düşünüldüğünde dünyanın birçok bölgesinde azınlıkların hayalini kurduğu ve ne yazık ki yaşayamadığı bir durumdu. Osmanlı padişahları 1516 tarihinde Yavuz Sultan Süleyman'ın kutsal toprakların ve emanetlerin yönetimini Memlûklerden devraldığından beri İslam'ın halifesi olarak yeryüzündeki tüm Müslümanlara karşı sorumluluğu gereği idi. Fakat Sultan İslam halifeliğinin verdiği bu sorumluluğu gayrimüslimlerin dini özgürlüklerini güvence altına almakla da genişletiyordu. Osmanlı tebaası içinde yaşayan gayrimüslimler tarihleri boyunca ne Yahudi Düşmanlığı (Anti-Judaism) ne de başka bir ırkçı saldırıya maruz kalmışlardır; bilakis Yahudiler birçok Avrupa ülkelerinde karşılaştıkları ırkçı, sınırlayıcı ve toplumsal hayattan tecrit olacakları ne bir tavır ne de bir devlet politikasıyla karşılaşmamışlardır (de Groot, 2003: 576). Bilakis; 1866 yılında oluşturulan Tercüme Cemiyeti'nde, Maarif Nezaretinde, Mekatib-i Aliye Dairesinde, Matbualar Müdürlüğünde, üst düzey bürokraside gayrimüslimlere yer verilmesi ve yurtdışına öğrenci olarak da gönderilen gayrimüslimlerin varlığı Osmanlı'nın gayrimüslimlerin tecrübelerinden faydalandığının; onların devletin asıl ve asıl olarak bir parçası olduklarının bir nişanesi hükmündedir (Ergün vd., 2002: 106-170; Zengin, 2007: 619). Bu saygı ve sevgi ortamı sadece bu şekilde hareket etmek suretiyle devam etmemiş aynı zamanda da gelişerek tüm dünya Yahudi milletine kucak açma noktasına gelmiştir (Karady, 2004: 9; Vital, 1975: 7-8). 1881 ve 1884 yılları arasında ve yine 1892 ve 1903 yılları arasında Rusya'nın pogrom uygulamasından kaçan binlerce Yahudi Osmanlıya bu tarihler içinde sığınma talebinde bulunmuş; bu sayede Siyonizm tehdidinin en yoğun olduğu zamanlarda bile Sultan II. Abdülhamid zorda ve darda kalmış Yahudileri yalnız ve sahipsiz bırakmamış; onların tehdit unsuru olmadıklarına kani olduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na kabul etmiş; onlara İzmir, Aydın başta olmak üzere Anadolu'da yerleşme hakları tanınmış ve buralarda ticaret yapmalarına izin verilmiş hatta madencilik alanları gibi önemli alanlarda yatırım yapmaları da desteklenmişti (*Bulletin de l'A.I.U.*, No:17, 1892; Dumont, 1982: 225., A. Galante ve Galante, 1987: 243-323; İ. Galante ve Galante, 1987: 295-301; Shaw, 1990: 118;

Vital, 1975: 51). Avrupa'daki ve Rusya'daki Yahudiler ne yazık ki ötekileştirmelere, dışlanmalara ve hatta sürgünlerle sürekli kendilerine sığınacak bir liman arama gayretindeyken, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1867'de ilk olarak Edirne'de olmak ve sonrasında, Selanik ve İzmir başta olmak üzere on yıl içinde elliye yakın okul Yahudi Birliği tarafından açılmasına izin verildi (Dumont, 1982: 209). Sultan II. Abdülhamid Osmanlı sınırları içinde bulunan Aşiret liderleri, Yahudi ve Hristiyan temsilcilerle düzenli görüşmeler gerçekleştiriyor; onların düşüncelerini birinci ağızdan dinliyor, onların kamu ve devlet işlerine katkısını talep ediyor; istihdamlarını destekliyor ve onlarında Osmanlı İmparatorluğunun yegâne unsurları olarak kabul ediyordu (Muktaza Defterleri, n. 35: 29–33). Sadece gayrimüslim tebaa değil; Rusya'dan gelen göçmen Yahudilere de diğer birçok diyarlardan gelen göçmenler gibi koruma sağlıyor; onların Osmanlı tebaasının faydalandığı ticaret, seyahat ve barınma özgürlükleri gibi imkânlardan faydalanmalarını sağlıyordu (BOA. İ.MMS, 123/5276). Osmanlı İmparatorluğu günümüzde görmeye alışkın olunmayan bir anlayışla İslam'ın en doğru yolunun tatbiki üzerine kurduğu politikalarıyla tüm dünya insanlığı için önemli hizmetler ve güven adacıkları oluşturmaktaydı. Günümüz şartlarında Osmanlı'nın sahip olduğu bu durumun bugün emsali olmadığından; bu durumu anlamak günümüz şartlarında biraz zordur. Lakin Osmanlı'nın nasıl bu kadar uzun süre imparatorluk olarak dünya sahnesinde yerini koruyabilmesinin cevabı Sultan'ın bu politikalarında araştırılabilir. Filistin'de bir Yahudi Siyonist devleti kurma projeleri aşikâr olan bir milletin soydaşlarına yine İmparatorluğun kapılarını açmış olan Sultan, İslam'ın zorda kalanlara yardım tavsiyesi gereği Rusya'dan ve Avrupa'dan sığınma talebine bulunan Yahudilerin kabulüne ilk olarak 1881 yılında başlanmış (Köse, 2020: 125). Bunu da Rusya Yahudilerini 25 Haziran 1885'de kabul ederek göstermiştir (BOA/Y..A...RES.16-18). Sadece kendi bünyesinde bulunan Yahudiler değil aynı zamanda Rusya'dan ve Avrupa'dan gelen, ya da gelmek isteyen Yahudilere Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Filistin bölgesi dışında ticaret, sanayi, maden yatırımları yapmayı önermiş ve hatta onlara yerleşim yeri kurmayı bile teklif etmiştir (Herzl, 1960: 1163-1219; Lesh, 1977: 281).

Gayrimüslimlerin yaşam, seyahat, ticaret haklarını garanti altına almıştır. Lewis İslam'ın diğer semavi dinlere bakışını öyle dile getirmektedir:

Müslümanlar için Yahudilere ve Hristiyanlar kendi dinlerinden önce gelen, tamamlanmamış, geçerliliğini yitirmiş ve eksik fakat bunlara rağmen bu noksanlıklarıyla bilerek reddedilmiş din olarak kabul edilir (Lewis, 1984: 9).

Her ne kadar Lewis Müslümanlıkta bulunan adil yönetim politikaları ve kültürünün İslam'ın temel taşı olduğuna değinirse de Müslümanların gayrimüslimlere karşı sergilediği adil yönetim politikaları tartışmasız bir gerçektir (Ortaylı, 2002a: 1515). Bu durum 19. yy'ın İstanbul'unda çok net bir şekilde görülmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu Sultan döneminde farklı dinlere ve kültürlerle olan saygısını hep korumuş; hakkaniyet ve liyakat merkezli politikalar oluşturmuş ve bunları başarılı bir şekilde uygulamaya koymuştur (Lilienthal, 1982: 53; Kocabaş, 2018: 33–41). Her kültürün bir zenginlik olduğu anlayışını kendine temel prensip olarak kabul eden Osmanlı Devleti, Hristiyan ve Yahudi dinine mensup vatandaşlarını tebaa olarak görmüş ve Müslüman halkı devlet imkânlarından ve haklarından mahrum bırakmamış ve onların dini inançlarını, kurumlarını ve uygulamalarını desteklemiş ve hatta onları azınlık olarak tanımış; onların temsilcilerini de ruhani lider statüsünde kabul etmiştir (Yasamee, 2011: 26–27). Yahudiler de Sultan II Abdülhamid'in Yahudiler için ihsan ettiği iyiliği karşılıksız bırakmayarak bu durumu Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalarak ve her fırsatta Sultan'a teşekkür ederek gösterme eğiliminde olmuştur (BOA/ Y.. PRK.AZN.4-73).

Yahudiler özellikle doğu Avrupa'da hep farklı ve öteki olarak değerlendirilirken Osmanlı Devleti'nin Yahudiler'den ekonomi ve finans konularında ve hatta devlet yönetiminde faydalanması ve en önemlisi de onlara güvenerek devletin içinde yer vermesi başlı başına çok kültürlü yapının en güzel örneklerindedir (El-Buti, 2022: 309-317). Yahudilerin ve Hristiyanların bu şartlardan öte 19.yy'da Hayfa belediyesi üyeleri seçiminde oy veriyor olması bile başlı başına bir temsil devrimi ve onların varlıklarının değerli olduğunu göstermede somut bir

tutum niteliğindedir (Yazbak, 2018: 256). Hatta Nazareth'de Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerde de zaman zaman Hristiyan belediye başkanı ataması Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yy'da gayrimüslim tebaaya karşı sergilemiş olduğu adil yönetim politikalarının en net örneklerindedir (Yazbak, 2018: 257). Bu meydana, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı geleneğinin ve çıkardığı gerçek anlamda egemen ve muktedir son padişah ve halife olması sadece ismine münhasır bir özellik olmayıp bu unvanı alının teriyle, uygulamaları ve politikaları ile de dost; düşmana, Müslümanlara ve de gayrimüslim herkese sadece göstermemiş uygulamalarıyla da kanıtlamıştır. 33 yıllık saltanatın her günü geçmişe bir ayna tutarken geleceğe de fener tutma özelliği barındırmaktadır (Kocabaş, 1995: 331). Sultan II. Abdülhamid kendi tebaasına karşı oldukça yapıcı ve birlikteliği artırıcı politikalar uygulama yolunu seçmiştir. Bu durum da Yahudiler tarafından gayet net bir şekilde şükür vesilesi olarak kabul ediliyor; Yahudiler de bunu tıpkı 1877 yılında İstanbul'da bulunan Hahambaşı bir mektubunda Sultan II. Abdülhamid'de Avrupa'dan ve Rusya'dan kaçan Yahudilere kol kanat gerdiği için Sultan II. Abdülhamid'e Anadolu'nun kapılarını açması hasebiyle Sultan'ın merhameti ve adil yönetim politikalarını takdir ediyordu (Yasin, 2019: 321; Arslan, 2006: 72). Sultan sadece kendi tebaasında bulunan Müslüman ve gayrimüslim tebaa için değil aynı zamanda halifelik sıfatı gereği tüm Dünya Müslümanlarına İslam'ın halifesi olarak gayrimüslim (Bulgarlar, Yunanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler başta olmak üzere) de ondan emin olduğu, güven duyduğu, saygı ve hürmet duyduğu ve onların da zor gününde onlara destek oluyordu (Yasamee, 2011: 7-18; Özcan, 2019: 115-126).

Sultan II. Abdülhamid kişisel olarak hiçbir gayri-Müslim'e önyargı ve ötekileştirici bir bakış açısıyla bakmadığı gibi Yahudilere karşı da Sultan'ın herhangi bir kişisel husumeti yoktu; öyle ki şehzadelik yıllarında bile kişisel bütçesinin yönetimini Yahudi kökenli Mösyö Zarifi'ye (Sarraf) her ay yüzde 25 kesinti karşılığında verdiği bilinen bir gerçektir (Kocabaş, 1995: 20; Yasamee, 2011: 25). Sultan II. Abdülhamid Yahudilerin ticari ve sarraflık tecrübelerinden hiçbir zaman faydalanmaktan geri durmazdı, bunu durum zamanının önemli Musevi ticaret ehli

Haronaçi ve oğlu Jak Efendileri Saray'ın kuyumcu başı olarak atamasından da anlaşılabilir (Tahsin Paşa, 2017: 81). Sultan II. Abdülhamid'in gayrimüslimleri kapsayıcı ve koruyucu tavrı 26.12.1876 tarihinde Yahudi Kronik Ofis tarafından takdirle karşılanarak teşekkür mektubu göndermiştir (HR.SFR.3. 233/88). Yaşadığı dönem Yahudilerin içinde buldukları zor süreç göz önüne alındığında aslında bu teşekkür belgesini bir anlamda Sultan'ı motive etmek adına gönderildiği ilk etapta akla gelse de bu durumun Sultan'ın politikalarının daha ilk günden Yahudiler ve gayrimüslim tarafından takdir topladığının sağlaması hükmünde de görülebilir. Bu memnuniyet de Sultan'ın politikalarının hedef kitleye ulaştığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Filistin üç semavi dinin ortak noktası olduğu için ve üç din içinde önemli olduğundan 19. yy'da Osmanlı gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış Müslümanlar başta olmak üzere Hristiyan ve Yahudileri huzurlu bir şekilde bünyesinde barındırıyordu (Fischel vd., 2008: 130; Kark, 1986: 50). Sultan bunu sadece Saray'ın içinde değil birçok önemli konunun araştırılıp ve çözümlenmesinde de özellikle gayrimüslimlerin de dâhil olduğu ve onları da ilgilendiren konularda onların fikirlerini alır, onları sürece dâhil eder ve kurulan komisyonlarda onların söz haklarını önemserdi. Kudüs'ün nüfus sayımı ve tespiti durumunda da Sultan II. Abdülhamid Rum, Latin, Ermeni ve Musevi cemaat önderlerinin komisyona dahlini sağlamıştır (Balci, 2011: 43). Sultan'ın en önemli, belki de en ayırt edici bir özelliği pratik ve yararlı bir yaklaşımla insanların iyi oldukları konulardan din, dil, ırk mezhep ayrımı yapmaksızın onlardan faydalanmasıydı; bu durum sarayda Mızika-yi Hümayun olarak tanımlanan sanatkarların içinde daimî görevli İtalyanların olmasından da anlaşılabilir (Tahsin Paşa, 2017: 21). Avrupa'da ve Rusya'da yaşayan Yahudilerin 19.yy'daki durumları yakından takip eden Osmanlı Yahudileri 16.yy'da (31 Mart 1492) Ferdinand ve İsabella öncülüğündeki sürgünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudilerin ataları olarak hem Osmanlı Devleti'ne şükranlarını sürekli dile getirmiş hem de bu durumda yine Sultan II. Abdülhamid'in Siyonist olmayan Yahudilere karşı göstermiş olduğu iyi niyeti ve gayreti takdir etmiştir (Shaw, 1990: 1090). Avrupa'da

başta Fransa olmak üzere zorunlu göçten müsadereye, mal ve mülklerine el koymaktan ikinci sınıf vatandaş olarak hor görülmelerine kadar hayatında birçok alanında dışarıya itilen Yahudiler Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne kadar Müslüman tebaa yönetimi altında gayet huzurlu ve müreffeh bir hayatı baskıdan, şiddetten, müsadere edilmeden can ve mal güvenliği endişesi olmadan yaşamışlardır (Eraslan, 2018: 128). Toprak ve mülk edinmelerinde Osmanlı sınırları içinde bir engel olmayan Yahudiler göçebe bir toplum statüsünden yerleşik bir toplum olma statüsüne kasıtlı bir şekilde Avrupa'da geçirilmemiştir (Karady, 2014: 98). Avrupa'daki Yahudilerin durumunu Theodore Herzl *Yahudi Devleti* kitabında çok net bir şekilde resmetmektedir:

Cevap verin bana; sayımızın oldukça belirgin olduğu ülkelerde Yahudi avukatların, doktorların, mühendislerin, öğretmenlerin ve işçilerin durumunu konuştuğumuzda, her gün onların biraz daha hoşgörüsü azalan bir hayatı yaşadığı doğru mu, değil mi? Toplumun orta sınıfına ait Yahudilerin her gün tehdit aldıkları yalan mı? Pekâlâ, kalabalıklar her geçen gün biraz daha bizim zengin insanlarımıza karşı kıskırtılmıyor mu? Bizim zayıf işçilerimizin diğer ulusların proleterlerine göre daha fazla sıkıntıya katlanıyorlar mı? Dışarıdan gelen bu baskının her yerde hissedildiğini düşünüyorum (Herzl, 2014: 27).

Hatta öyle ki, Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinden İngiltere'de 1858'in ocak ayında Yahudi tütün işçilerinin isyanına sahne oluyor düşük ücret ve kısıtlı yaşam koşullarından şikâyet ediyordu (Langham, 2005: 56). Osmanlı Devleti'nde bu durum kuruluşunun ilk gününden beri hiçbir zaman bu şekilde dışlayıcı bir hal almamış; bu durum sadece Yahudilere değil tebaası olarak gördüğü ve millet olarak adlandırdığı hiçbir farklı dine ve kültüre karşı gerçekleştirilmemiştir (Mazza, 2009: 49). Onların iyi özelliklerinden devlet adına faydalanılmış, ticaret, tarım, mülk ve toprak edinmeleri tüm vatandaşlara eşit bir hak olarak sunulmuş ve Osmanlı ekonomisine çok ciddi katkıları sağlanmıştır (Graetz, 1891: 390-415). İşte bundandır ki Yahudiler

Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmamış ve Ermeniler gibi Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardır. Hatta Sultan II. Murat Yahudilerin değil ticari hayatlarına karışmak onlardan faydalanmaya devam etmiş ve Yahudilere yönelik ne kıyafet ne de simgesel bir sınırlama getirmemiştir (Bowman, 1974: 217). Hatta Hürriyet gazetesinde Yahudilerin Osmanlı tarafından sevgiyle karşılandığı şöyle ifade edilmiştir. Çetin Yetkin'in aktarımıyla: "Dün lanetlenenler (aşağılananlar) İstanbul'a çıplak ve biçare olarak giriş yapmışlardır ve ilk defa "Sizler Muhacirsiniz (göçmen), hoş geldiniz" iyi niyetleriyle karşılanmışlardır (Sonyel, 1992: 211; Yetkin, 1987).

Yahudiler Osmanlı Devleti'nin ticari ve ekonomik hayatın vazgeçilmez öğeleri olarak her zaman sahnede hak ettikleri yerlerini almışlar ve Osmanlı Devleti yöneticileri ve idari kadrosundan da teveccüh görmüşlerdir (Shaw, 1990: 1120). Ticari hayatın önemli bir enstrümanı olan Osmanlı Yahudileri dünyadaki Yahudilerin maruz kaldığı bu kısıtlamaların farkında olarak Osmanlı Devleti'ne müteşekkir kalmış ve bunu da her seferinde dile getirmiştir. Yahudiler de devletle iyi geçinme politikaları sayesinde servetlerini ve ticaret hacimlerini Osmanlı sınırları içinde korkusuzca arttırabilmekte böylelikle Osmanlı'nın ticari hayatına da oldukça katkı sağlamaktaydı ve Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Yahudileri pek de cezbetmiyordu (Lewis ve Braude, 1982: 25). Lakin Fransız İhtilaliyle talep edilen hakların birçoğuna zaten Yahudiler diğer milletlerle beraber zahmetsiz, kayıtsız ve şartsız Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde sahiptiler ve herhangi bir baskı, zorlama ve sınırlamayla bu dönemde karşı karşıya kalmıyorlardı (Lewis, 1984: 175). Osmanlı Yahudileri bu gibi durumlara maruz kalmadıklarından Siyonizm'in ortaya bir organizasyon halinde çıktığı yıllarda bile onu desteklemeyi tercih etmiyorlardı (Lewis, 1984: 189-190). Yahudi Düşmanlığı (Anti-Judaism'in) Doğu Avrupa ve Rusya'yı sardığı bir dönemde Yahudi düşmanlığının en yoğun gerçekleştiği zamanlarda bile kendi topraklarına göz diken ve orada Siyonist bir Yahudi Devleti kurma çabasında ve girişimlerinde olan Siyonistlere rağmen, yani Yahudilere rağmen Yahudiler için İslam'ın adil yönetim politikalarında ve

misafirperverliğinden Sultan II. Abdülhamid taviz vermemiştir ve belki de tüm dünyada Siyonistlerin tek hedefi ve topraklarına göz dikmek suretiyle zarar verebileceği yegâne devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ve Padişahı Sultan II. Abdülhamid yine zorda kalmış Yahudilere desteğini esirgememiş; dünyada eşine az rastlanır adil yönetim politikaları ile Yahudileri topraklarına kabul etmiştir (Shaw, 1990, s.1073). Sultan II. Abdülhamid Döneminde ve hatta öncesinde de Musevi ve Hristiyan tebaa İl Genel Meclis üyeliğinden Vali danışmanlığına kadar birçok alanda hakkaniyetli ve liyakatli bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na katkıda bulunuyordu (Deringil, 1999, s.13., Findley, 1986, ss. 5-6).

6. Sonuç ve Değerlendirme

Sultan II. Abdülhamid Siyonist Yahudilerin Osmanlı Filistin'ine yerleşmelerini önlemek adına kanunlar tezkereler ve de kısıtlamalar koymasının yanında Yahudilerin ekonomik bir güç olduğunun ve onların sermayesiyle Anadolu'nun kalkınabileceği gerçeğine yaslanarak Avrupa'dan ve Rusya'dan iltica talep eden Yahudileri Filistin dışı Osmanlı topraklarına kabul etmiş ve onların mülk edinebilmeleri için Osmanlı vatandaşı olmalarını şart koşturmuştur. Sadece bu cihetten bakıldığında bile Osmanlı'nın Yahudilere hiçbir zaman dışlayıcı bir zihniyet ve tasavvurla bakmadığını ve onlarla her zaman kazan kazan formülü ile ilişkilerini yürüttüğünü bugün bile Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Yahudi ve Hristiyan vatandaşların varlığının korunması yanında onların mabetlerinin korunmasının da İslam dininden kaynaklanan adil yönetim politikaları ve saygı anlayışıyla anlamak mümkündür. Son halife ve gerçek anlamda muktedir son padişah olan Sultan II. Abdülhamid İslam dininin adil yönetim politikalarını, yapısını ve tavsiyelerini halifelik makamıyla sadece dünya Müslümanlarını birleştirme cihetinde politik bir araç olarak kullanmamış aynı zamanda da gerçek anlamda İslam'ın diğer dinlere karşı tutumunun uygulamalı bir örneği olmuştur. Sultan II. Abdülhamid sadece dünya Müslümanlarını bir çatı altında toplamaya muktedir olmamış aynı zamanda da dünya milletlerini ve dinlerini İslam karşısı bir cephede toplanmasını engellemiş; bilakis onlarla dostane ve saygı temelli bir ilişki yürütmüştür. Yahudilerin Doğu Avrupa'dan

ve Rusya'dan Osmanlı'ya sığınmaları meselesinde gösterilen misafirperver duruş Osmanlı'nın en kritik ve zor zamanlarda bile çok kültürlü ve dinli yapısını korumasına ve hatta bunu uygulamasına engel olmamış bu tavır ve tutum zamanın iktisadi zorluluklarına rağmen Sultan II. Abdülhamid tarafından başarıyla korunmuş; işte bu tavır Osmanlı'nın dünyada İslamiyet'in nasıl ve ne şekilde çağımıza uygun bir şekilde uygulanabileceğine güzel bir örnek oluşturmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan farklı etnik ve dini grupların aralarında geliştirdiği saygı, güven ve beraber yaşayabilme çabalarını ve Osmanlı Devleti'ne karşı vefa ve sadakat duygusunu geliştirmiştir (Karpaz, 1982, s.143). Yahudiler de diğer millet gibi Osmanlı İmparatorluğu sınırları için Sultan II. Abdülhamid döneminde oldukça huzurlu ve refah içinde yaşıyordu ve bu durumun en büyük destekçisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. Sultanı; İslam'ın 113. Halifesi olan Sultan II. Abdülhamid Han ekonomik dar boğazda devraldığı devletin dış borçlarının yarısından fazlasını ödeyerek, ülke sathında yenileşmenin, çağı yakalama adına yapılan dönüşümün adresi olmuştur. Göçmen Yahudilerin, Gayri-Müslümlerin ve Müslümanların Osmanlı kültürel dokusuyla ahenkli bir şekilde yaşayabilmesi için Sultan Avrupa sömürgeciliği ve Yahudi Siyonizm'i tehdidine rağmen hoşgörü faaliyetlerini sınırlamamış; bilakis daha da kucaklayıcı hale getirerek arttırmış ve bu çetrefilli süreci alnın akıyla başarıyla tamamlamıştır. Tüm bunlarda başarılı olmak bir tarafa kendi vatandaşlarıyla devletin birlikteliğini arttırmak, gayrimüslim tebaa ile yakından ilgilenmek gibi gelecek nesillere de tavsiye niteliğinde olan bu tavırları Sultan'ın başarısının sağlaması hükmündedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde meydana gelen Siyonizm hareketi Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı Yahudileri arasındaki ahenk ve samimiyeti bozamamış; bilakis iki tarafın da birbirine olan güvenini perçinlemiştir. Sultan 33 yıllık saltanı süresi içinde Osmanlı Yahudilerine yönelik tavrında hiçbir değişikliğe gitmemiştir. Bilakis tüm bu Siyonist girişimlere rağmen, Yahudilerle olan bağlarını kuvvetlendirmiş ve pogrom ile ya da Doğu Avrupa'dan sürgünle gelen Yahudileri de İslam'ın şefkatiyle sahiplenmiş; hiçbir önyargı ya da ayrımcılık yapmadan onların sadece Osmanlı İmparatorluğu'na

sığınmasına izin vermemiş onların rahat ve huzurlu bir hayat sürebilmeleri için de onların destekçisi olmuştur. Bu çalışmada Sultan'ın gayrimüslim tebaaya ve de Rusya'dan pogromla, Avrupa'dan da Yahudi Düşmanlığı ile muhacir olarak gelen Yahudilere karşı göstermiş olduğu saygı, hürmet, koruyucu ve kucaklayıcı politikalara değinilmiş; bu çalışma bu anlamda Sultan'ın Yahudi Siyonistlerle mücadele ederken birbirinden ayırması neredeyse imkânsız olan Yahudiler ve Siyonist Yahudileri ayırt ederek Siyonist Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini ve oradan toprak satın almalarına karşı uyguladığı tavizsiz politikalara rağmen kendi tebaası altında yaşayan gayrimüslimlere ve de muhacir Yahudilere karşı adil yönetim iklimini koruduğu savunularak literatüre bu doğrultuda ve anlamda katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar:

BOA. Y.A. Res. No:101/39.

Bulletin de l'A.I.U. (1892).17, (47).

BOA. HR.SFR.3. 233/88.

BOA Y..A...RES. 16-18. BOA/Y..PRK.AZN.4-73.

BOA /İ. MMS, 123/5276., 28.07.1891AD.

Mukteza Defterleri, Numara:35, Sayfalar: 29-33.

Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y..PRK.AZN).

(29.11.1890 AD). Defter: 4. Hüküm:73.

Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH. (10.01.1894 AD).

(10.01.1894 AD). Defter: 7. Hüküm: 29.

Yıldız Teşrifat-I Umumiye Dairesi (Y..PRK.TŞF).

(18.02.1902 AD). Defter:6. Hüküm:72.

İkincil Kaynaklar

Abu-Munshar, M. (2007). *Islamic Jerusalem and Its Christians: A History of Tolerance and Tensions*. Tauris Academic Studies.

A. Dalachanis & V. Lemire., (Eds.). *Ordinary Jerusalem, 1840-1940. Opening New Archives, Revisiting a Global City*. Brill.

Ademi, R. (2019). "II. Abdülhamid'in Balkan Siyaseti, Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi". Kala, M. E., Olçum, A., Salik, N. & Nar, M. (Eds.). *Eğitim-Bir-Sen Yayınları*: 139-157.

Akarli, E. D. (2006). "The Tangled Ends of an Empire: Ottoman Encounters with the West an Problems of Westernization - an Overview". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 26(3): 353-366.

Armstrong, K. (1997). "Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem". *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 1(1): 5-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beytulmaki/issue/28506/305050>.

Ataman, M. (2003). "Islamic Perspective on Ethnicity and Nationalism: Diversity or Uniformity?". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 23(1): 89-102. DOI: 10.1080/13602000305929.

Balcı, R. (2011). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kudüs-i Şerifte Yapılan Islahat Çalışmaları (1896-1905)". *History Studies, (ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı)*: 35-64

Berger, E. (1971). "Mendelssohn and Dreyfus. W. Khalidi (Ed.), *From Haven to Conquest Readings in Zionism and the Palestine Problem until 1948*". *The Institute For Palestine Studies*: 57-88.

Braude, B. & Lewis, B., (Eds.). *Christians & Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*: 209-242.

Bowman, S. B. (1974). *Islamic Society and the West: Vol. I*.

Bozkurt, G. (1993). "Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış". *Bellekten*, 57 (219): 539-564.

Bozkurt, U. (2021). "II. Abdülhamid Döneminde (1876-1909) Ekonomik Sebeplerden Dolayı Meydana Gelen Dış Göçler". *T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51: 481-506.

Braude, B. (1982). "Foundation Myths of the Millet System". Lewis, B. & Braude, B. (Eds.),

Christians & Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society: 69–89.

Caatan, K. (2007). “Milli Devlet ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkarıldığı Bir Sorun Alanı Olarak Çokkültürlülük Çokkültürcülük”. *Eskiye*, (6): 41–48.

Davison, R. (1977). “Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response”. W. Haddad & W. Ochsenswald (Eds.), *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*: 25–56.

Dalachanis, A., & Lemire, V. (2018). “The Brotherhood, the City and the Land: Patriarchal Archives and Scales of Analysis of Greek Orthodox Jerusalem in the Late Ottoman and Mandate Periods” (A. Dalachanis & V. Lemire (Eds.), *Ordinary Jerusalem, 1840-1940: Opening New Archives, Revisiting a Global City*. Brill.

Deringil, S. (1999). *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*. I.B. Tauris.

Dumont, P. (1982). “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle”.

E Groot, A. H. (2003). “The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifteenth to the Nineteenth Centuries”. *Oriente Moderno* 22(83): 575–604.

El-Awaisi, A. A.F. (2015). *Yeni Bir Jeopolitik Teori, Beytülmağdis Bereket Daireleri Teorisi* Dilek, A., Kafalı, E. N. (Trans.). Beytülmağdis Vakfı. www.isravakfi.org.

El-Buti, M. S. R. (2022). *İslam Devleti'nin Gayri Müslimlere Karşı Tutumu: Kudüs Örneği*. Hece Aylık Edebiyat Dergisi Kudüs [Özel Sayısı 306/307/308 Haziran, Temmuz, Ağustos 2022]. Demirci, İ., Ataman, M., Üveysi, H., (Eds.). Hece Yayıncılık: 307-317.

Engelhardt, É. (1882). *La Turquie et le Tanzimat; ou Histoire des réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours*. A. Cotillon.

Erdem, G. (2000). “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı'na Yeniden Bir

Bakış.” T.C. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51 (1): 327–348.

Ergün, M., Duman, T., Arıbaş, S., & Dilaver, H. H. (2002). *Mahmut Cervad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*. MEB Yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları.

Farah, C.A. (2008). *Abdulhamid II and The Muslim World*. Isar.

Findley V, C. (1986). “The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center”. D. Kushner, (Ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*: 3–29.

Fischel, R. S., & Kark, R. (2008). “Sultan Abdülhamid II and Palestine: Private Lands and Imperial Policy.” *New Perspectives on Turkey*: 39–166. <https://doi.org/10.1017/s0896634600005094>.

Galante, A., & Galante, A. (1987). *Histoire de Juifs d'Anatolie 2 vols, İstanbul, 1937-1939*: (Vol. II), Impr. M. Babok.

Galante, İ., & Galante, A. (1987). *Documents Officiels Turcs Concernant les Juifs de Turquie (Stambol, 1931)*. Editions Isis.

Gerber, H. (2008). *Remembering and Imagining Palestine: Identity and Nationalism from the Crusades to the Present*. Palgrave Macmillan.

Graetz, H. H. (1891). *History of Jews*. Jewish Publication Society of America.

Groepler, E. (1999). *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*. Kaya, S. (Çev.). Belge Uluslararası Yayıncılık.

Gümüş, S. (2009). *II. Abdülhamit Döneminde Filistin Politikası*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi

Gümüş, M. (2018). *Güç ve Diplomasi: Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid*. Kitabevi.

Haddad, W. W., & Ochsenswald, William. (1977). *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*. Ohio State University Press.

Hanioglu, M. Ş. (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press.

Hashash, Y. (2018). "Being on a List: Class and Gender in the Registries of Jewish Life in Jerusalem, 1840–1900". A. Dalachaneş & V. Lemire (Eds.), *Ordinary Jerusalem, 1840-1940: Opening New Archives, Revisiting a Global City*.

Herzl, Theodore. (2014). *Yahudi Devleti*. Sedat Demir, S. (Çev.). Ataç Yayınları.

Issawi, C. (1982). "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century". B. Braude & B. Lewis (Eds.). *Christians & Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ss. 261–286.

Kafirun Suresi, 109:1-6. Khattab, M., (Trans.). *the Clear Quran*. (Erişim Tarihi: 18.11.2022). <https://quran.com/109>.

Karady, V. (2004). *The Jews of Europe in the Modern Era*. Trans, Wilkinson T., (Ed.). Central European University Share Company.

Kark, R. (1986). "The Contribution of the Ottoman Regime to the Development of Jerusalem and Jaffa, 1840-1917". D. Kushner., (Ed.). *Palestine in the Late Ottoman Period Political, Social and Economic Transformation*. Yad Izhak Ben-Zvi Press.

Karpat, K. H. (1982). *Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*. Christians & Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society. Braude, B., Lewis, B., (Eds.). Holmes & Meier Publishers, Inc: 141–169.

Karpat, K H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford University Press.

Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Timaş Yayınları.

Kızıltoprak, S. (2002). *II. Abdülhamid'in Mısır Sorununa Yaklaşımı ve İstanbul Konferansı*. Türkler. (Vol. 13). Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca, S., (Eds.). Yeni Türkiye Yayıncılık: 92–117.

Kocabaş, S. (1995). *Sultan II. Abdülhamid: Şahsiyeti ve Politikası*. Vatan Yayınları.

Kocabaş, S. (2018). *Türkiye ve Siyonizm*. Yakın Plan Yayınları.

Langham, R. (2005). *The Jews in Britain: A Chronology*. Palgrave Macmillan.

Lazare, B. (1983). *Antisemitism Its History and Causes*. Britons Publishing Company.

Leonhard, L.M.C.Van Der Hoeven. (1971). "Shlomo and David Palestine, 1907". *From Haven to Conquest: Readings in Zionism and the Palestine Problem until 1948-1971*. The Institute for Palestine Studies: 115–124.

Lesh, A. (1977). "The Origins of Palestine Arab Nationalism". W. W. Haddad & W. Ochsenwald., (Eds.). *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*. Ohio State University Press.

Lewis, B., & Braude, B. (1982). *Christians & Jews in the Ottoman Empire*. Holmes & Meier Publishers, Inc.

Lewis, B. W. (1984). *The Jews of Islam*. Princeton University Press.

Lilienthal, A. M. (1982). *İsrail'e Göçü Kışkırtan Siyonist Entrikalar: Siyonizm ve Irkçılık*. Türkçü, A., (Trans.). T.C. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Mazza, R. (2009). *Jerusalem From the Ottomans to the British*. I.B. Tauris Publishers.

McPhee, P. (2006). *Living the French Revolution, 1789-99*. Palgrave Macmillan.

Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire 1700-1922*. Cambridge University Press.

Patai, R., & Zohn, H. (1960). *The Complete Diaries of Theodor Herzl* (1st ed., Vol. 1). Herzl Press and Thomas Yoseloff.

Ortaylı, İ. (2002). *Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid*. Türkler. (Vol. 12). Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca, S., (Eds.). Yeni Türkiye Yayınları: 889–1515.

Özcan, A. (2002). *Sultan II. Abdülhamid*. Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca, S., (Eds.). Türkler, (Vol. 12). Yeni Türkiye Yayınları: 909–930.

Özcan, A. (2019). *Sultan II. Abdülhamid'in Dış Siyaseti ve Uygulamaları*. Sultan II. Abdülhamid Dönemi: Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim. Kala, M. E., Olçum, A., Salik, N., Nar, M. (Eds.). İzü Yayınları, pp. 115-126.

Patai, R., & Zohn, H. (1960). *The Complete Diaries of Theodor Herzl* (1st ed., Vol. 1). Herzl Press and Thomas Yoseloff.

Penslar, D. J. (1991). *Zionism and Technocracy*. Hyman, P. & Moore, D.D., (Eds.). *The Engineering of Jewish Settlement in Palestine, 1870-1918*. Indiana University Press.

Rotenstreich, N. (2007). *Zionism Past and Present*. State University of New York Press.

Sellers, M. N. S. (2003). *Republican Legal Theory: The History, Constitution and Purposes of Law in a Free State*. Palgrave Macmillan.

Shaw, S. J. (1990). Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire. *Bellekten*, 54(211):1073 -1150.

Sonyel, S. R. (1992). "The Fifth Centenary of the First Jewish Migrations to the Ottoman Empire". *Bellekten*, 215(207): 207-211.

Tahsin Paşa. (2017). *Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı: Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları* E. Taş., (Ed). Yakın Plan Yayınları.

Tylor, E. B. (2016). *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology Philosophy Religion, Language, Art and Custom*: Vol. I. Dover Publication.

Vital, D. (1975). *The Origins of Zionism*. Oxford University Press.

Wallace to Frelinghuysen. (Sent on 11 July 1882 AD and Received on 02.08.1882 AD). In *Papers Relating to*. No.319. Enclosure no: 1/107. Constantinople: 517-518.

Yasamee, F. A. K. (2011). *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid and the Great Powers 1878 1888*. Piscataway: Gorgias Press.

Yasin, M. A. M. (2019). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyonistlerin Filistin'e Yerleşmelerinin Engellenmesi." *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 19(3): 317-334.

Yazbak, M. (2018). "Comparing Ottoman Municipalities in Palestine: The Cases of Nablus, Haifa, and Nazareth, 1864-1914".

Yetkin, Ç. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlıklar*. İstanbul: Hürriyet Gazetesi.1.9.987.

Umar, Ö. O. (2011). "İngiliz Mandası Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri." *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96(190): 109-148.

Zengin, Z. S. (2007). "II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri." *Bellekten*, 71(261): 613-652.

Araştırma Makalesi • Research Article

Nikolay Trubetskoy'un Rus Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası ile Türkiye'de Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası Mukayesesi

Comparison of Nikolay Trubetskoy's Russian Self-Comprehension and Civilized Identity Construction between Self-Comprehension and Civilized Identity Construction in Türkiye

Aykut KARAHAN *

Dr., ORCID: 0000-0002-8566-6770

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21.11.2022

Kabul tarihi: 14.07.2023

Anahtar Kelimeler: Trubetskoy, Medeniyet Kimliği, Rus Ben İdraki, Medeniyet Ben İdraki, Avrasyacılık, Afro – Avrasyacılık

ÖZET

Esasen bir dil bilimci olan Trubetskoy, 20. yüzyıl başında yaşamış özellikle Avrupa merkezci karşıtı düşünce yapısı ile bilinmektedir. Avrupa merkezci düşünce çerçevesinin ve yaşam biçiminin bütün dünyaya yayılmakta olduğunun ilk şahitleri olarak yaptığı tespitler dikkate değerdir. Zira Batı medeniyetinin kendini evrensel bir medeniyet olarak dayatmasına temelden karşı çıkmaktadır. Medeniyetlerin birbirinden ayırım noktaları nelerdir? Medeniyetleri birbiri ile mukayese ederken onları ileri – geri şeklinde adlandırmak doğru mudur? şeklinde eleştirel sorular etrafında düşüncelerini şekillendirmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 21.11.2022

Accepted: 14.07.2023

Keywords: Trubetskoy, Civilization Identity, Russian self-consciousness, self-consciousness of civilizations, Eurasianism, Afro-urasianism

ABSTRACT

Trubetskoy, essentially a linguist, was born in the 20th century. He lived at the beginning of the century and is especially known for his anti-Eurocentric thought structure. His findings as the first witnesses of the spread of the European centrist thought framework and way of life all over the world are remarkable. Because it fundamentally opposes the imposition of Western civilization as a universal civilization. What are the points of separation of civilizations from each other? Is it correct to call them progressivism and reactionism when comparing civilizations with each other?

1. Giriş

“Yeni Dünya Düzeni” denilen kavram her ne kadar son çeyrek asırdır sıklıkla kullanılırsa da esas hakkının verildiği dönem 1648 Westfalya Anlaşması ile oluşan yeni durumun izahında yapılan çalışmalardır. Zira dünya daha önce medeniyet merkezi olmayan Avrupa kıtasının etkisi altına girmeye

başlayacak ve kadim dönemin organik yapısı üzerine kurulmuş olan dünyadan mekanik bir dünya görüşüne dayalı sistemlerin egemenliğine geçişi ifade etmektedir. “Westfalya anlaşmasının ulus devletlerin zeminini hazırlaması, Rusya'nın ulus kimliğinden ziyade imparatorluk olması ve Avrupa devleti olarak görülmemesi onu

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: aykutkarahan@gmail.com

Atıf: Karahan, A. (2023). Nikolay Trubetskoy'un Rus Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası ile Türkiye'de Ben İdraki ve Medeniyetsel Kimlik İnşası Mukayesesi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 3 (1), 43-51.

anlaşmanın dışında bırakmıştır” (Yücedağ, 2019:4). Bu anlamda Rusya bir imparatorluk yapısı olması hasebiyle daha sonraki dönemde Osmanlı ile aynı kaderi paylaşacaktır adeta. Zira ulus devlet yapılanması Avrupa’da tam manasıyla bir bütünlük yaşanmasına vesile olup sayısı yüzlerce olan Avrupa prenslik ve dükalık tipi yapılanmayı bitirip bunları onlarla ifade edilen siyasi yapılara dönüştürmüştür. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu ise her geçen yüzyıl toprak kaybederek içinden yeni ulus devletler çıkmasına engel olamamıştır. Bu manada her iki devlette medeniyetsel bir kriz durumu ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bu noktada da her iki devlet Doğu – Batı ikileminde bocalamalar yaşamış aydınların zihni yapıları paramparça olmuştur. İşte 20. yüzyıl başında gerek Osmanlı devleti içinde gerekse de benzer zaman dilimlerinde Rusya’da benzer fikri çabaların olduğuna şahitlik etmekteyiz. Bugün dahi Türkiye ve Rusya bu Doğu – Batı gerilimini iliklerine kadar hissederken aydınları da hala paramparça bir zihin yapısı ile bütünlükten uzak bir perspektif ortaya koymaya devam etmektedirler. Bu manada medeniyetsel kimlik inşası ve bu kimliğin çekirdeği olan “ben idraki” meselesi Rusya’da Trubetskoy Türkiye’de ise günümüzde Ahmet Davutoğlu tarafından en etraflı bir şekilde ele alınmaktadır (Karahan, 2022:256). Her iki devlette bir taraftan bir zamanlar güçlü bir imparatorluk mirasına sahip olması ile Batı karşısında sürekli kendini ispat çabası arasında gidip gelmektedirler. Bu gidip gelme hadisesi zaman zaman toplumsal ve hatta devlet boyutunda psikolojik krizlere her an müsait olmayı da beraberinde getirmektedir. Bu manada bölgesel ve küresel krizlerde kimi zaman sorunun kimi zaman da çözümün parçası olmaya adaydılar.

2. Medeniyet Kimliği

Medeniyet kimliği, bir toplumun kültürel, tarihsel ve sosyal özelliklerinin birleşimiyle oluşan benzersiz bir kimliktir. Bu kimlik, bir toplumun gelenekleri, dil ve din gibi unsurlarıyla birlikte, sanat, mimari, edebiyat ve diğer kültürel ifadeleri de içerir (Huntington, 2003; Said, 1991; Hall, 2014,

Anderson, 2020; Geertz, 2020). Medeniyet kimliği, bir toplumun geçmişini anlamak ve gelecekteki yönünü belirlemek için önemlidir. Medeniyet kimliği, bir toplumun kültürel, tarihsel ve sosyal özelliklerinin birleşiminden oluşan bir kimlik olduğu için oldukça geniş bir kavramdır. Bu kimlik, bir toplumun tarih boyunca yaşadığı deneyimler, coğrafi konumu, dil ve din gibi unsurların yanı sıra, sanat, edebiyat, müzik, dans, mimari ve diğer kültürel ifadeleri de içerir. Medeniyet kimliği, bir toplumun kendini ifade etme biçimi ve diğer toplumlarla etkileşim kurma şekli üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, medeniyet kimliği, bir toplumun benzersizliğini korumasına ve gelecekteki yönünü belirlemesine yardımcı olur. Medeniyet kimliği konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı sosyoloji, antropoloji, tarih, sanat tarihi ve mimari gibi disiplinlerde yapılmıştır. Bu çalışmalar, bir toplumun medeniyet kimliğinin nasıl oluştuğunu, nasıl korunduğunu ve nasıl değiştiğini anlamaya yöneliktir. Ayrıca, medeniyet kimliği kavramı, küreselleşme ve modernleşme gibi süreçlerin psiko-ontik etkisini ve toplumsal tabanda nasıl değiştiği konusunda da birçok çalışma yapılmasına vesile olmuştur. Bu çalışmaların bazıları, kültürler arası etkileşim ve kültürel çeşitlilik konularına da odaklanmaktadır. Medeniyet kimliği konusunda yapılan çalışmalar, bir toplumun benzersizliğini korumasına ve gelecekteki yönünü belirlemesine yardımcı olur.

Medeniyet kimliğinin ulus kimliği ile ilişkisi de önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Avrupa merkezli bir siyasi yapılanma olarak 19.yüzyıldan sonra neredeyse bütün dünyaya en büyük ihraç ürünü olarak ulus devlet fikri; imparatorluk tipi yapılanmalarda ciddi kırılmalara yol açmıştır. Bunun en güzel iki örneği Osmanlı ve Rus imparatorluklarıdır. Her iki siyasal birlikte benzer süreçleri tecrübe etmiş yapılar olarak neredeyse daha sonraki süreçte de benzer dramalara sahne olmuştur. Hatta edebiyat alanında Dostoyevski ve Tolstoy’un romanlarında işlenen medeniyet kimliği ve uluslaşma sürecinin sancıları ve Avrupa merkezci

çerçevenin eleştirisi ile Türk romancılarının eleştirileri çok benzer noktalar taşımaktadır. Bu durum her ne kadar konumuz dışında olsa bile imparatorluk coğrafyasında kurulan ulus devletler ile ilişkide nasıl bir dış politika izleneceğinden tutun da kültürel politikalara kadar birçok alanı etkileyen ve bir tür kimlik bunalımı yaşanılmasını da gözler önüne sermektedir.

3. Trubetskoy ve Rus Ben İdraki ve Medeniyet Kimliği

Trubetskoy, dil bilimi alanında önemli bir isim olmasının yanı sıra, Avrupa merkezilik karşıtı düşüncesiyle de tanınan bir düşünürdür. Trubetskoy, Avrupa merkezci düşüncenin tüm dünyaya yayıldığına dair tespitleriyle dikkat çekmektedir. Batı medeniyetinin evrensel bir medeniyet olarak kendini dayatmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, medeniyetlerin birbirinden ayrıldığı noktalar vardır ve medeniyetleri ileri-geri şeklinde sınıflandırmak doğru değildir. Bu nedenle de Avrupa düşüncesinin toplumları ileri – geri şeklinde sınıflandırmasının hem doğru olmadığını hem de bunun bir sömürgeleştirme amacı taşıdığını ifade etmektedir. Medeniyetlerin birbirinden ayrım noktaları nelerdir? Medeniyetleri birbiri ile mukayese ederken onları ileri – geri şeklinde adlandırmak doğru mudur? şeklinde eleştirel sorular etrafında düşüncelerini şekillendirmiştir. Trubetskoy'un düşünceleri genellikle dil odaklıdır, ancak Ahmet Davutoğlu gibi bir Türk ve Müslüman düşünür ile Rus Ortodoks bir düşünür olan Trubetskoy gibi birbirinden farklı düşünürlerle benzer sorulara cevap arama çabası içindedirler. Ancak Trubetskoy, dil odaklı bir yaklaşımla konuyu ele alırken, Davutoğlu daha çok felsefi-teolojik arka planı ve dünya görüşünü dikkate alarak bir siyaset teorisi ortaya koymuştur. Trubetskoy'un özellikle Avrupa merkezci tezlerle karşı şiddetli bir tepki verdiği ve bu tepkisinin Levi-Strauss ve Edward Said gibi birçok düşünür üzerinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle Trubetskoy'un düşünceleri, günümüzde Avrasyacılık olarak bilinen bir akımın kaynağı olduğu da düşünülmektedir. Bu akım, Davutoğlu'nun kavramsallaştırması olan Afro-Avrasya kavramı gibi, Avrupa merkezci düşünceye alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Tıpkı Davutoğlu'nun kendisinin kavramsallaştırması olan Afro-

Avrasya kavramı gibi Avrupa merkezci düşünceye alternatif bir bakış açısı sunduğu görülmektedir. Trubetskoy ve kendisiyle aynı düşünceyi paylaşan bir grup düşünür, 1921 yılında "Doğu'ya Dönüş" adlı bir kitap yazmışlardır. Daha sonra bu kitapta ortaya konan fikirleri daha da geliştirerek "Avrupa ve Beşeriyet" adlı bir kitap yazmışlardır. Bu kitap, Avrasyacılık olarak bilinen fikri ve siyasi akımın temelini oluşturmuştur. Kitapta, Avrupa medeniyetinin barbarlık bir örneği olduğu ve Roma-Germen birlikteliğine dayandığı, diğer kültürlerin ise bu medeniyetin asli bir parçası olamayacağı ifade edilmektedir. Bu manada Batı insanlığa bireycilik, kendi çıkarını gözetme, aşırı derecede maddiyata dayalı bir toplum ve devlet sistemi ile teknik olarak ilerlemeyi bir din gibi algılatan; güçlünün zayıfı ezmesini meşrulaştıran bir sistemin adıdır (Dugin, 2017:21-22).

“Avrasyacıların nasıl bir dünya tasavvuruna ve düşünce sistemine sahip oldukları, birkaç temel husus etrafında özetlenebilir. Her şeyden önce, Avrasyacılar evrensel bir insanlıktan bahsetmenin mümkün olmadığını söylemekteydiler. O halde ayrı ayrı medeniyetlerden/kültürlerden söz edilebilirdi. Diğer bir can alıcı husus, Avrasyacıların işte bu medeniyetlerin birbirinden özellikle de Avrupa'nın/Roma-Germen kültürünün diğerlerinden üstün, ileri ve gelişmiş olduğunun objektif ve bilimsel olarak ispat edilemeyeceği noktasından hareket etmeleri idi. Onlar, her medeniyetin kendi dinamikleri ile gelişebileceğine inanmaktaydılar” (Imanov, 2007: 12).

Trubetskoy'un, Avrupamerkezci düşünceye karşı kullandığı ana argümanlardan olan “Avrupalı Şovenizm ve Kozmopolitizm” kavramı Richard Falk'un 2000'li yılların hemen başında kavramsallaştırdığı “sahte evrenselcilik” kavramına oldukça yakın bir manayı barındırmaktadır. Her ne kadar şovenizm ve kozmopolitizm farklı kavramlar olarak değerlendirilseler bile Trubetskoy'un düşünce çerçevesinde aralarında bir farklılık olmadığı gibi aynı zamanda bir madalyonun iki yüzü mesabesinde olduklarını da düşünülmektedir (Trubetskoy, 2012:15). Ona göre şovenist çerçevede düşünen birisi “kendi kültürünün dünyadaki en iyi kültür ve aynı zamanda da en gelişmiş kültür olduğuna bir iman meselesi gibi bakarken; kozmopolit, milletler arasındaki farklılıkları reddetmektedir. Hatta kozmopolite göre böyle

bir farklılık var ise bunun ortadan kaldırılması gerektiğine inanır (Trubetskoy, 2012:15-16). Kozmopolit kavramının bu tanımı aynı zamanda Davutoğlu'nun eserlerinde çokça atıfta bulunduğu Arnold Toynbee'nin "*Ben Merkezci Yanılsama*" kavramına yakın bir anlama gelmektedir. Burada şovenist ve kozmopolit aynı düşüncenin sadece derece olarak birbirinden farklı kavramlarıdır. Aralarındaki farkı belirtmek gerekirse; öncelikle, "şovenizm" ve "kozmpolitizm" kavramlarının anlamlarını netleştirmek gerekmektedir. Şovenizm, bir grup veya ulusun kendi kültürünü, etnik kökenini veya milliyetini diğerlerine üstün gördüğü, başkalarını aşağıladığı veya dışladığı bir düşünce veya davranış biçimidir. Kozmopolitizm ise insanlığın genelini kapsayan bir bakış açısıdır. Kozmopolitler, kültürel, etnik veya milli sınırlamalara bağlı kalmaksızın, tüm insanların ortak değerlerine vurgu yaparlar ve evrensel bir insan dayanışması ve birlik fikrini savunurlar.

Bu noktada, Trubetskoy'un düşüncelerinde şovenist veya kozmopolit bir egosantrizm olduğunu iddia etmek doğru değildir. Trubetskoy'un odaklandığı nokta, Avrupa merkezci düşüncenin eleştirisi ve medeniyetler arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Ona göre, Batı medeniyeti kendini evrensel olarak dayatarak diğer kültürleri dışlamaktadır. Ancak Trubetskoy'un bakış açısı, kültürel çeşitliliğin değerini ve her medeniyetin kendine özgü niteliklerini vurgulamaktadır.

Trubetskoy'un Roma-Germen kültürüne vurgu yapması, Avrupa medeniyetinin kökenlerini belirtmek içindir ve bu, şovenist bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. Onun amacı, Avrupa medeniyetinin evrensel bir medeniyet olmadığını ve diğer medeniyetlerin de kendi değerlerine sahip olduğunu ortaya koymaktır. Bu, kültürel çeşitliliğin ve farklılıkların kabul edilmesi anlamına gelir.

Sonuç olarak, Trubetskoy'un düşüncelerini şovenist veya kozmopolit bir egosantrizm olarak değerlendirmek yerine, kültürel farklılıkları vurgulayan ve evrensel bir insan dayanışması fikrine değer veren bir perspektif olarak anlamak daha doğru olacaktır.

Avrupa düşüncesinin içinde bulunduğu bu egosantrik psikoloji, kendisini ve medeniyetini evrenin merkezi olarak gördüğü gibi yaratılış harikası ve en kâmil şekli olarak

da gördüğünü (Trubetskoy, 2012:19) bilmek gerekir. Trubetskoy'un çizdiği çerçeveye göre, bir toplumun başka bir medeniyete katılabilmek için öncelikle o medeniyeti evrensel ve kâmil olarak kabul etmesi gerekmektedir. Bu, katılmak istenen medeniyetin üstünlüğünü ve mükemmelliğini benimseme anlamına gelir. Bununla birlikte, L. Strauss ve O. Spengler gibi Trubetskoy'dan etkilenmiş düşünürler, bu tür bir birebir aktarımın mümkün olmadığını söyleyerek benzer vurgular yapmışlardır. Örneğin, Spengler Batı'nın Çöküşü adlı eserinde, bir medeniyetin diğerine tamamen kopyalanamayacağını ifade etmiştir. Birebir kopyalama ancak hayranlık ilişkisi içinde olabilecek bir durum olduğu için Trubetskoy'a göre bu hayranlık düşüncesi ya da eğiliminin mücadele edilmesi gereken hastalıklı bir düşünce olduğunu (Trubetskoy, 2012:22-23) mealen ifade eder. Böyle bir hayranlık duygusu veya eğiliminin bir toplumun ontolojik varlığı açısından mümkün olamayacağını yani hiçbir toplumun kendi varlığını ortadan kaldıracak bir işe kalkışmayacağını ifade eder. Bunun olabilmemesinin yolu olarak ancak zor kullanma olabileceğini ancak onun bile kesin sonuç üretmeyeceğini düşünmektedir. Bu noktada Trubetskoy, 500 Spartalı filminde de oldukça canlı bir şekilde resmedilen Kral Leonidas'ın kendisinden kat be kat üstün olan ve halkı tarafından adeta bir Tanrı olarak da görülen Pers Kralı ve ordusuna teslim olmayıp "gel de al" diyerek yaptığı çıkışı hatırlatır (Trubetskoy, 2012:23).

Bütün bu olumsuz görünümlere rağmen Trubetskoy, Batı tipi yaşam biçiminin dünya genelinde hızla yayılmasını ele alırken, Batı'nın kendi medeniyetini bir yaşam tarzı olarak nasıl bu kadar kolay ve bazen gönüllü bir şekilde kabul ettirdiğini sorgulamaktadır. Ona göre, Batı medeniyeti, kendine özgü kötücül özelliklerini maskeleyerek için medeniyet kavramını bir araç olarak kullanarak ve bu şekilde kavramları maskeleyerek etkisini yaymaktadır. Benzer bir açıklamayı bizde de Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşı'nın bir bölümünde geçen "*medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*" benzetmesini de kullanarak şiirsel bir dilde anlattığını hatırlamak gerekir. Kavramlar vasıtasıyla bu maskeleyme işine Trubetskoy örnek olarak, "*kendilerini beşeriyet, kendi kültürlerini evrensel medeniyet, kendi*

şovenliklerini kozmopolitizm olarak adlandırarak” maskeleyenlerdir (Trubetskoy, 2012:24). Bu durum bize aynı zamanda Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden yaşanan “Batı'nın sadece tekniği alalım” sorunsalı etrafında yapılan tartışmaları da akla getirmektedir. Bu “evrensellik, medeniyet, ilerleme” gibi kavramlarla diğer toplumlar tabiri caiz ise aldatılmışlardır. Bu kavramların Avrupa merkezci düşüncenin etnosantrik şovenizminin maskelenmiş hali olduğunun görülmesi özellikle de aydınlar tarafından görülmesi gerektiğinin altını önemle çizer. Ve bu noktada çok önemli bir tespitte bulunarak “bir halkın, diğer bir halk tarafından inşa edilmiş olan kültüre tam olarak katılması, bu halkların antropolojik olarak birbiriyle birleşmesi olmaksızın gerçekleşmeyeceği” (Trubetskoy, 2012:25) düşüncesini ortaya atar.

Trubetskoy, ilerleme konusunda da önemli tespitler yapar. Batı'nın bilim, etnoloji, antropoloji ve kültürel çalışmalar aracılığıyla en mükemmel medeniyetin Batı olduğunu kanıtlamaya çalışırken, aslında komik denilebilecek durumlara düştüklerini iddia eder. Ona göre, eğer ilerleme sürekli bir olguysa, o zaman ilerlemenin nereye kadar devam edeceği ve ne zaman sona ereceği bilinemez. Fakat Avrupalıların bu ilerleme çizgisinin tamamlandığını ileri sürerek bir mucizeye imza attıklarını söyler. Avrupa düşüncesinin ve biliminin ve hatta ilerlemenin başını ve sonunu bulduklarını iddia ederek bir mucizeyi gerçekleştirdiklerini (Trubetskoy, 2015:29) alaycı bir üslup ile ortaya koyar. Zira bilimin ve bilimsel düşüncenin kendisi bizatihi “mucize” fikrini dışarıda bırakır. Avrupalı bilim insanlarının böyle düşünmesine sevk eden ana düşünce ise ona göre, daha önce de ifade ettiğimiz egosantrik psikoloji olarak gördüğünü ifade eder.

4.Davutoğlu'nda Ben İdraki ve Medeniyet Kimliği

Davutoğlu'nun Toynbee'den alarak kullandığı “değişmeyen Doğu imajı, ben merkezci yanılısama ve ilerleme paradigması” (Davutoğlu, 2002:39-52). Trubetskoy'un önemli bir tespiti, Batı'nın özellikle 1950'lerden sonra, ancak özellikle de 1990'lardan sonra kendi bilimsel paradigmasını sorgulaması gerektiği halde

bundan kaçınmasına vurgu yapmasıdır. Trubetskoy, 1938 yılında hayatını kaybetmiş olmasına rağmen, geleceği ve geçmişi donduran egosantrik bir psikolojinin etkisi altında kurulan ilerleme şemasının sorunlu olduğunu öngörebilecek kadar ileri görüşlü bir düşünürdü. Batı, kendini ve kendi kültürünü beşeriyetin doruk noktası olarak kabul ederek adeta tabiat üstü bir vahiy almış gibi bir imaj yaratır. Ancak ilerlemenin akışı, belirli bir başlangıcı ve sonu olmadan devam etmelidir. Kendilerini ilerleme zincirinin doruk noktası görerek insanlığın tüm gelişme zincirinin tamamlandığına inanıyorlar (Trubetskoy, 2012:29-30). Ancak, Trubetskoy'a göre Avrupalılar, geliştirdikleri ve adeta kutsal bir gerçek gibi kabul ettikleri ilerleme şemasının bir yanılısama olabileceği ihtimalini hiç düşünmezler. Bu durum, onun görüşüne göre, Avrupalıların sosyal bilimler alanında geliştirdikleri yöntemlerin ve araştırmaların, insanlığın gelişiminin doruk noktası olarak kabul ettikleri Roma-Germen kültürünün üstünlüğünü varsayma üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. Bu da “optik yanılısama” ya neden olur ve diğer kültürlerle baktıklarında bozulmalar ve çarpıtmalar kaçınılmaz hale gelir. Avrupa merkezci düşünce çerçevesinin üstünlük iddiasının temel dayanak noktası olarak kaba kuvveti görür ki bu da bugün askeri güç olarak değerlendirilebilir. Bu halin ortalama bir Avrupalının psiko-ontik yapısında dahi gömülü olduğunu ileri sürer Trubetskoy. Örneğin Roma askeri geleneğinde de yeri olan ve Keltlerin kültüründe önemli bir paya sahip Latince bir tabir olan “*vae victis*” (altta kalanın canı çıksın, mağluplara vah olsun) (Trubetskoy, 2012:31) buna en güzel örneği teşkil etmektedir. Bir bilinçaltı şema olarak Avrupalının bilinçaltında yer etmiş olan kuvvete dayalı “boyun eğdirme” en remiz ifadelerinden birini de F. Bacon'un “*vincimus naturam parendo*” (boyun eğdirdiğimiz tabiata egemen oluyoruz) (Bacon, 2002:94) sözünde görülebilir. Zira bu söz, Orta Çağdan, Yeni Çağa geçişin yani yeni dönemin şafağında söylenmiş önemli bir söz olarak düşünülmelidir. Bu Avrupa merkezci çerçevenin adeta bir mottosu gibidir. Yine Bacon'ın bir başka eserinde, “*Kurulumuzun gayesi olayların sebepleri ve gizli saikleri hakkında bilgi edinmek, mümkün olan her şeyi yapabilmek için, insanın tabiat üzerine hakimiyetinin sınırlarını genişletmektir*” (Bacon, 1966:47) şeklindeki sözleri de aynı

durumu ifade etmektedir. Dikkat edilecek olursa; Batı, Antik Yunan döneminden beri doğayı kontrol etme arzusunu adeta bir ihtiras haline getirmiştir. Bu durumu Trubetskoy'un perspektifiyle, Avrupalıların psikolojilerine gömülü olduğu şeklinde açıklamak mümkündür. Aynı zamanda, toplumsal psikolojide yaygın bir kavram olan "toplumsal bilinçaltı" kavramıyla da bu durumu açıklamak mümkündür. Bu boyun eğdirme ihtirasını ya da toplumsal bilinçaltını "Antik dönemlerde ve orta çağlarda sihir ve büyü ile; Rönesans'tan itibaren ise bilim ile" (Biraderoğlu, 2013:97) birlikte düşünmek gerekir. Batı dünyasının özellikle modern düşüncenin başlangıcında yer alan düşünürler ve bilim insanlarının hayat hikayeleri oldukça ilginçtir. Bu kişilerin yetiştiği kültürel ortamdan, aile yapılarına kadar birçok etken, toplumsal bilinçaltılarında yatan temel arzuları ve istekleri etkilemektedir. Trubetskoy ve Davutoğlu gibi düşünürler, bu psiko-ontik yapıyı fark etmişler ve "Ben İdraki" kavramına odaklanmışlardır. Toplumların temel ayırım noktasının ben idrakleri ve bu idraklerin toplumsal, ekonomik, siyasi yapıdaki yansımaları olduğunu görmüşler ve bu konuya odaklanmışlardır. Bu psiko-ontik şema/çerçevenin adeta bir bilinçaltı gibi değişik zaman dilimlerinde farklı kavramlarla dahi olsa süreklilik olarak kendini hissettirdiğini düşünmektedirler.

Trubetskoy, benlik kavramını; atomun maddenin en küçük birimi, hücrenin ise canlılığın en temel birimi olduğu gibi ele alır. Ona göre, bir toplumun veya medeniyetin hayatiyetini sağlayan temel unsurlardan biri de benliktir. Bu yaklaşım, İbn-i Haldun'un "asabiye" kavramına benzerlik gösterir. Zira İbn-i Haldun'da asabiye kavramını bu tanıma çok yakın bir biçimde toplumlara hayatiyet veren ana unsur olarak kullanır. Benliği, "bölünemez ve tekrar edilemez" (Trubetskoy, 2020:12) bir yapı olarak gören Trubetskoy, benlik kavramını, insanın duyu organlarıyla algılayabileceği bir olgu olmayan, bölünemez ve tekrar edilemez bir unsur olarak tanımlar. Bu tanıma göre, benlik felsefi ve toplumsal açıdan incelenmesi gereken bir olgudur. Trubetskoy, benliği yalnızca bireysel anlamıyla değil, aynı zamanda bireylerin toplamından oluşan bir medeniyet benliği olarak da değerlendirmenin mümkün olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, Batı

düşüncesinin özellikle bu yönü göz ardı ettiğini veya çarpıtarak ele aldığını belirtir. Davutoğlu ve Trubetskoy, benlik kavramını medeniyetlerin ayırıcı özelliği olarak vurgulayan düşünürlerdir. Trubetskoy'un benlik kavramına yaklaşımı, salt bir psikolojik bir alan olarak görülmesi bile, psikolojik unsurlara yakın tanımlamalarıyla dikkat çeker. Bu noktada, Trubetskoy, Batı dünyasının eksik bir noktası olarak gördüğü benlik kavramını, münhasıran belirli bir alanda incelenmesi gereken bir konu olarak değerlendirir. Çünkü her toplumun ve medeniyetin deneyimsel alanda yansıyan bir benliği ya da benlikleri bulunmaktadır. Bu nedenle, benlik kavramının medeniyetler arasındaki farklılıkların anlaşılması için özel bir alanda incelenmesi gerektiği düşünülür. İşte bunun nedenle de burada multi disiplinler bir çalışma yürütülmesi gerektiğini ifade ederek bunun koordinesinin de personoloji (Trubetskoy, 2020:13) disiplini tarafından yapılması gerektiğini düşünür. Avrupa merkezci düşünce çerçevesinden kurtulabilmek için bunun bir ön şart olduğunu düşünür. Trubetskoy'un ileri sürdüğü düşünceye göre, toplumların ve medeniyetlerin benlikleri çok çeşitli yönleriyle var olur ve bu yönler zaman zaman belirli yönelimlere bağlı olarak toplumsal bir varoluş sergiler. Benlik, Trubetskoy'a göre, bireylerin mekân ve zaman içinde girdikleri ilişkilerin toplamıyla şekillenen bir kavramdır. Bu bağlamda, Trubetskoy'un döneminde Avrupa eleştirisi yapıldığı ve bu eleştirilerin Husserl'in "Avrupa Bilimlerinin Krizi" eserinde ve fenomenoloji alanındaki "Yönelimsellik" kavramıyla benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Yönelimsellik, temel anlamıyla bir şeyin kendi öz bilincine doğru akılcı bir hareket olarak gerçekleşen bir süreçtir. Akli hareket diyebileceğimiz bu hareket, kendini belli bir zamana ve mekâna bağlı olarak gösterir ve bu gösterme biçimi de benliğin dış kabuğu diyebileceğimiz kısımları olarak değerlendirilebilir. Bu manada sosyal bilimler de bu kabuk kısımları inceleme alanı yapan yönü olsa dahi asıl olarak benliğin arka planında yatan ve bir tür ben idraki diyede isimlendirilebilecek olan idrak türünü dikkate almadıkları müddetçe yanlış çıkarımlar yapacaklardır. Burada Trubetskoy hem batı bilimsel yönteminin hem de diğer medeniyet havzalarında meydana gelen inceleme türlerinin düştüğü bir ikilem olan benlik ve fiziki mekân ilişkisinde hangisinin

öncelikli olduğu ya da hangisinin hangisini belirlediği sorununu beyhude bir sorunsal olarak görür ve asıl olanın “*bu ikisi arasında ilişki ve bağıntıyı ortaya koymak*” (Trubetskoy, 2020:13) olduğunu söyler. Bu bağıntı – ilişki ortaya koyulabilirse işte o zaman benlik ile onun tezahür ettiği Husserl’in tabiriyle *hayat dünyası* arasındaki ilişkide ortaya konulmuş olur.

Bu araştırma bağlamında vurgulamak gerekir ki, benlik kavramının hem statik hem de dinamik yönlerinin ayrıştırılması önemlidir. Bu ayrım, benliğin zaman ve mekânda nasıl tezahür ettiğini ve toplumun bir parçası olarak kendini nasıl ortaya koyduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle, benliğin ortaya çıktığı anda bireyselleşmenin gerçekleştiği ve bireyselleşmenin toplumun ve medeniyetin çeşitli özelliklerinin belirli yönlerini yansıttığı bilinci önem taşımaktadır. Trubetskoy'un açıklamalarında, Avrupa toplumlarının, farklı etnik unsurlar içermelerine rağmen Asya ve diğer çok etnikli ve çok benlikli toplumları tam olarak anlama konusunda sınırlı kaldığına dikkat çekilebilir. Her toplumun ve medeniyetin kendi özgün özelliklerinin olduğu, belirli zaman dilimlerinde ve mekânlarda bazı özelliklerin daha baskın olduğu, diğerlerinin ise daha geri planda kaldığı bilgisi önemlidir. Örneğin, Osmanlı'nın çok benlikli yapısından, zamanla belirli bir etnik temelli ulus devlete dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Trubetskoy, çok benlikli toplumlar içinde belirli bir benlik türünün zaman içinde ayrışarak bireyselleşmesi kavramını vurgular. Örneğin, Osmanlı'nın içindeki çok etnikli yapının içinden Türkçülük gibi kurtuluş teolojileri, kendini bireyselleştirmiş örnekler olarak ele alınabilir. Nasıl ki bir bireyin kimliğini oluşturması için belli durumların hasıl olması gerekir aynı şekilde de toplumların çoklu benlik yapılarında bir benlik türünün kendini bireyselleştirmesi belli koşullara bağlıdır. Ancak bu diğer veçhelerin ortadan kalktığı anlamına gelmiyor sadece kendine bir hayat dünyası kuramadığı için geri planda kalıyor. Psikoloji tabiriyle söyleyecek olursak baskın karakter ulus etrafında kenetlenmek olan Türkçülük olurken, çekinik karakterler ise hayat alanı içinde olan ancak şimdi bu hayatini zaman ve mekân ilişkisi içinde ifade edemeyen Osmanlıcılık ve Ümmetçilik olarak düşünebiliriz. Trubetskoy'un, çok benlikli yapıları bu şekilde ele alması ve

Avrasyacılığı geliştirme çabaları, Avrupa merkezli düşünce yapısına alternatif bir kavram sunma çabalarının bir ürünüdür. Avrasyacılık, onunla önemli bir alan bulmuş bir düşünce sistemidir. Trubetskoy, Avrasyacılığı bir dünya görüşü olarak değerlendirir. Bu dünya görüşü, sadece bir felsefi-düşünsel sistem olmakla kalmaz, aynı zamanda ampirik deneyimlere dayanan pratik eylemler dizisini de içeren bir sistemdir. Dahası aynı zamanda manevi yönü de bulunan bir dünya görüşüdür (Trubetskoy, 2020:15-16). Trubetskoy'un çalışmaları, Rus ben idrakine ait olan ve Türk etkisini içeren Turani unsurları görmezden gelmemenin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Trubetskoy'un Rus Ben İdraki çalışması, Avrupa merkezli düşünce yapısına bir itiraz niteliği taşıyan medeniyetçi söylemin eşdeğeridir. Davutoğlu ve Trubetskoy, yükselen medeniyetçi söylemin farklı coğrafyalarda yükselen sesleri olarak görülebilir. Ben idraki kavramına yaptıkları atıflarla da medeniyetlerin karakterini belirleyen ana unsurun bu olduğunu ifade etmeleri noktasında ortak bir noktaya işaret etmektedirler. Eğer bir medeniyet değişim ve dönüşüm geçirecekse bu ben idrakinde meydana getirilecek nüfuz ile alakalıdır. Nitekim Davutoğlu,

“Görüldüğü üzere bu değişiklikler, formel ve kurumsal anlamda bir değişime sebebiyet verselerdi yeni bir ben idraki oluşturamadığı buraya nüfuz edemediği takdirle dirençle karşılaşacaktır” (Davutoğlu, 2018:33).

Ben idraki kavramı ile Davutoğlu oldukça içsel bir inşa sürecine işaret etmektedir. Yani bireye bir dayatma neticesinde ortaya çıkan bir konu olarak değil tamamen kişinin ben farkındalığına dayalı ontolojik bilinci ile alakalıdır. Bu anlamda Davutoğlu, kimlik ile ben idraki arasında ayrım göz etmektedir.

“Kimlik ile ben idraki arasında açık bir fark sürece medeniyetlerin dış dünyaya yansıyan psikolojik ve sosyolojik arka planını görmezlikten gelmek demektir. Bu iki kavram iki farklı bilinç düzeyini gösterir. Kimlik, sosyal tanınma düzeyinde gerçekleşen ilişki bağımlı bir bilinç olarak iki tarafı gerektirirken; ben idraki bir karşı tarafa ya da sosyal tanınmaya ihtiyaç duymayan bir

bireysel şuur halidir" (Davutoğlu, 2018:32).

Davutoğlu'nun yaptığı ayırım oldukça önemlidir, çünkü insanlar, devletler ve medeniyetler belli bir değişim veya dönüşüm sürecine girdiklerinde, bunu içsel bir motivasyonla mı yoksa dışsal fiziksel baskılar sonucunda mı gerçekleştiriyorlar? Bu ayırım hem bireylerin hem de medeniyetlerin karakteri üzerinde etkili olmaktadır. İçsel bir motivasyonla gerçekleştiriliyorsa, bilinçli bir durumdan bahsetmek mümkündür. Trubetskoy'un ifadesiyle, bireyselleşme fırsatını yakalayan bir bireyin, hayat dünyası içinde kendisini sağlıklı bir şekilde ifade etme yeteneği de artar. Aksi takdirde, hastalıklı ve sürekli anormal durumlarla karşılaşan bir hastanın durumuna benzer bir durum ortaya çıkar. İşte bir toplumun ve onun örgütlenmiş hali olan devletin medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için Davutoğlu, "*Kendi ben idrakiyle hayat dünyası arasında ilişki kurabilmiş devletler medeniyet olabilmeye potansiyeline ulaşmış olmaktadır*" (Davutoğlu, 2018:35). Ayrıca, bu yeteneğe sahip olan toplumlar hem kendi vatandaşlarıyla hem de diğer toplumlarla sağlıklı ilişkiler geliştirebilirler. Kriz ve zorlu durumlarla karşılaştıklarında, sağlıklı kriz yönetimi ve çözüm stratejileri oluşturma kapasiteleri de bulunmaktadır. Davutoğlu, İslam ve Batı ben idrakleri arasında yaptığı ayırımda, her ikisi için de "güçlü" ifadesini/sıfatını kullanırken, İslam için ek olarak "esnek" sıfatını da uygun görmekte, Batı için ise "sert" sıfatını kullanmaktadır. Bunun sebebi, bir medeniyetin sert olması durumunda dış etkilerin zorlu bir şekilde nüfuz edebileceği, aynı zamanda kendisinin de dışlayıcı bir karaktere sahip olduğu; esnek olması durumunda ise nüfuz edilebilir olduğu, ancak aynı zamanda içselleştirme kapasitesine sahip olduğudur. Örneğin, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Başkanı Bush'un "ya bizdensiniz ya onlardan" ifadesi, bu dışlayıcı karakterin son yıllarda oldukça

saldırgan bir şekilde ortaya çıktığının bir örneğidir. Oldukça fazla denilebilecek düzeyde üzerinde durulan Huntington' un Batı ve diğerleri çalışması da bunun akademik boyutunu temsil etmektedir. Tam tersi bir örnek olarak İslam medeniyetinin özellikle İslam'ın ilk yıllarına bakıldığı zaman görülebileceği üzere hızlı yayılış göstermesini Davutoğlu bu esnek ama güçlü ben idraki ile açıklamaktadır. Hz. Ömer'in özellikle fethedilen topraklarda kurumsal yapıları yıkmadan sisteme entegre etme yeteneği, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren İranlı bürokratların devlet içinde üst düzey görevler almasına örnek teşkil etmektedir. Hz. Ömer, İran'ın devlet deneyiminden ve İranlı bürokratların tecrübelerinden faydalanma yoluna gitmesinin yanı sıra, İran halkının ben idrakinde de dönüşüm sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu sayede, İslam gibi tek tanrılı bir din, ateşe tapma gibi İslam dini açısından oldukça radikal bir noktada bulunan bir medeniyetin insanları tarafından benimsenebilmiştir. Davutoğlu'na göre, bu tür bir dönüşüm ancak ben idraki değişimiyle gerçekleştirilebilir. Ben idrakinde değişim sağlanmayan herhangi bir değişimin bilinç haline gelme veya sağlıklı bir varoluş şansına sahip olma ihtimali yoktur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Trubetskoy ile aynı dönemde yaşamış ve Batı'nın çöküş döneminde olduğunu ifade eden Spengler, medeniyetlerin birbirine aktarılamaz özelliklere sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünce, medeniyetlerin ben idrakinin atom veya hücre gibi temel yapı taşları olduğunu ve bunun bölünemez ve tekrar edilemez olduğunu savunmaktadır. Ancak, kanaatimize göre, medeniyetlerin karakterinde veya toplumsal bilinçaltında sürekli olarak devam eden unsurlar olsa bile, bu unsurların tekrar edilemez olduğu düşüncesi doğruluk payı taşımamaktadır. Zira koşullar ve zaman değiştikçe, belirli durumların tekrarlanabilir olması, bilimsel düşüncenin imkanını da bize sunmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler*, çev. Ahmet Cemal, Metis Yayınları, İstanbul
- Bacon, F. (2002). *Novum Organum*, çev. Sema O. Akkaş, Doruk Yayınları, Ankara.
- Bacon, F. (1996). *Yeni Atlantis*, çev. Hamit Dereli, MEB Yayınları, İstanbul.
- Biraderoğlu, A. (2013). *Tarih ve Değişim*, Kayseri Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Kayseri.
- Davutoğlu, A. (2002). Batı'daki İslam Çalışmaları Üzerine, *Marife Dergisi*, 2(3), 39-52.
- Davutoğlu, A. (2018). *Medeniyetlerin Ben İdraki*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Dugin, D. (2017). *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Geertz, C. (2020). *Kültürlerin Yorumu*, çev. Alev Özkazanç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hall, S. (2014). *Kültürel Kimlik ve Sürgün*, çev. Ayşe Düzkan, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Huntington, S. (2003). *Medeniyetler Çatışması*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğan Kitap, İstanbul.
- İmanov, V. (2007). *Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karahan, A. (2022). *Karşılaştırmalı Siyaset Teorisi Açısından Ahmet Davutoğlu'nun Medeniyet Söylemi ve Ben İdraki*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Said, E. (1994). *Oryantalizm*, çev. Ahmet Cemal, İletişim Yayınları, İstanbul
- Trubetskoy, N. (2012). *Avrupa ve Beşeriyet*, çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul.
- Trubetskoy, N. (2020). *Rus Ben İdraki*, çev. Vügar İmanbeyli, Küre Yayınları, İstanbul.
- Yücedağ, A. (2019). *Klasik Avrasyacılık ile Neo Avrasyacılığın Rusya Politikasına Evrilmesi*, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM) Yayınları, İstanbul.

Araştırma Makalesi • Research Article

Karamanlılar ve Karamanlı Kültürüne Genel Bir Bakış

An Overview of Karamanli and Karamanli Culture

Zafer GEDİKLİ^{a, *}

^a İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, ORCID: 0009-0009-6220-8628

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21.07.2023

Kabul tarihi: 12.09.2023

Anahtar Kelimeler: Karamanlılar, Karamanlıca, Karamanlı Kültürü, Türk-Yunan İlişkileri, Karamanlı Tarihi, Kimlik, Kültür

ÖZET

Bu çalışmada Karamanlılar olarak bilinen, 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele protokolüne dayanarak Yunanistan'a gönderilen ve orada zaman içinde asimile oldukları için yok olan Karamanlıların yaşayış tarzları ve kültürleri hakkında kısa bir inceleme yapılacaktır. Çalışmanın amacı, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş olan Karamanlı kavramını hatırlatarak Türk tarih ve kültürünün ilginç bir bölümünü meydana getiren Karamanlılar hakkında farkındalık oluşmasına yardımcı olmaktır.

Türk araştırmacıların Yunancayı bilmemesi ve Karamanlıca'yı tanımaması bu kültür mirasına zamanında sahip çıkamamanın bir nedenidir. Türkiye'deki üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin müfredatlarında Karamanlıca'ya yer verilmemiş, hatta Tarih bölümlerinde dahi Anadolu'nun bu eski topluluğundan bahsedilmemiş olması Karamanlıların ve Karamanlı kültürünün unutulmasının temel sebeplerinden sayılabilir. 1923 Mübadelesini müteakip yazılı eserlerin büyük kısmı kaybolmuş, Karamanlılara ait taşınmaz kültür varlıkları (okul ve ev kitabeleri, hamam, çeşme, kilise, mezar taşları) yitip gitmiştir.

Karamanlılar üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların çoğu da Karamanlıca eserlerin dil, konu ve yazım özellikleri, Karamanlıların tarihçeleri, yaşadıkları coğrafi bölgeler ve daha çok mübadele sonrasında karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunlar hakkındadır. Bu Türk toplumunun kültür ve hayat tarzlarına ilişkin çok az araştırma yapılmıştır.

Bu yazı, Karamanlılık kavramının Türk Kültür tarihi açısından önemini vurgulayarak araştırmacıların konuya ilgilerini arttırmayı amaçlamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 21.07.2023

Accepted: 12.09.2023

Keywords: Karamans, Karamanids, Karamanli Culture, Turkish – Greek Relations, Karamanli History, Identity, Karamanlides, Culture

ABSTRACT

In this study, a brief introduction will be given about the lifestyle and culture of the Karamanlis, known as Karamanlides, who were sent to Greece based on the exchange protocol signed between Turkey and Greece in 1923 and disappeared there because they were assimilated over time. The aim of the study is to help raise awareness about the Karamanlides, who constitute an interesting part of Turkish history and culture, by reminding the concept of Karamanlides, which is about to be forgotten today.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: zafergedikli@gmail.com

Atif: Gedikli Z. (2023). Karamanlılar ve Karamanlı Kültürüne Genel Bir Bakış, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2023, 3(1), 52-63.

The fact that Turkish researchers do not know Greek language and do not recognize Karamanlidika is one of the reasons for not protecting this cultural heritage in time. In addition, the fact that Karamanlidika is not included in the curricula of Turkish Language and Literature departments or even in History departments of universities in Turkey can be counted among the main reasons for the forgetting of the Karamanlides and Karamanli culture. Following the 1923 Exchange, most of the written works were lost and the immovable cultural assets of the Karamanlides (school and house inscriptions, baths, fountains, churches, tombstones) were lost.

Most of the researches and studies on the Karamanlides are about the language, subject and spelling characteristics of Karamanlides works, the history of the Karamanlides, the geographical regions where they lived and the social and economic problems they faced after the exchange. Very little research has been done on the culture and lifestyles of this Turkish community.

This article aims to increase the interest of researchers in the subject by emphasizing the importance of the Karamanli concept in terms of Turkish cultural history.

1. Giriş

Bilindiği gibi ulus kavramını oluşturan en güçlü unsurlardan birisi dildir. Dil, kendisini kullanan topluma ait kültürün sürekliliğini sağlayan en önemli ögedir. Farklı dilleri konuşan ama aynı dine mensup toplumların hayatları, duyguları, heyecanları ve davranışları birbirlerinden farklıdır.

Bu çalışmada Karamanlılar olarak bilinen, 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele protokolüne dayanarak Yunanistan'a gönderilen ve orada zaman içinde asimile oldukları için yok olan Karamanlılar hakkında kısa bir bilgilendirmeyi müteakip yaşayış tarzları ve kültürleri hakkında kısa bir inceleme yapılacaktır.

Karamanlılar üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların çoğu Karamanlıca eserlerin dil, konu ve yazım özellikleri, Karamanlıların tarihçeleri, yaşadıkları coğrafi bölgeler ve daha çok mübadele sonrasında karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunlar hakkındadır. Bu yazının amacı ise ana hatlarıyla konuyu çok boyutlu incelemeye çalışarak farkındalık oluşmasını sağlamaktır. Dolayısıyla doğru incelendiğinde ciltler tutabilecek hacimdeki konular, kelime ve yer sınırlamaları sebebiyle birkaç paragrafa sığdırılmaya çalışılacaktır.

2. Karamanlık

2.1. Karamanlı Kimliği

Kapadokya ve Karaman başta olmak üzere Tokat, Karadeniz Ereğli, Bursa, İstanbul, Kütahya, Antalya, Burdur'a kadar uzanan Orta, Kuzey ve Batı Anadolu'nun değişik yöreleri ile Kırım, Suriye ve Doğu Balkanların bazı kesimlerinde dağınık şekilde yaşamış olan Ortodoks Hristiyanların bir kısmı Türkçe konuşmakta, konuştukları dile de Karamanlı Türkçesi denilmekte idi.² Bu eski topluluğa buldukları yöreye göre 'Karamanlılar', 'Karamanlı Ortodokslar', 'Karamanlı Rum', 'Zimmiyan-ı Karaman', 'Anadolu Hristiyanları', 'Anadolu'nun Hristiyan Ortodoksları', 'Anadolu Rumları' ve 'Türkopoller' gibi farklı isimler verilmişti. Böyle bir isimlendirme ile Karamanlılar hem diğer Ortodokslardan (Rum, Ermeni, Sırp, Arnavut, Bulgar) hem de Türklerden ayrı bir cemaat olarak düşünülebiliyorlardı. Kısaca Karamanlıların, Hristiyan olmaları ile Müslümanlardan, Ortodoks olmaları Katolik ve Protestanlardan, Yunanca bilmemeleri ile Yunanlılardan ayrıldıkları söylenebilir (Balta, 2012: 136). Cami Baykurt Karamanlılardan,

"...dokuz asırdan fazla bir zamandır... baştan başa bir Türk ülkesi olan Anadolu'nun içinde ve Türk kümesinin arasında yaşıyordu. İstanbulluların Karamanlı Rum diye

² 2021 yılında Ankara'nın Keçiören ilçesinde yapılan bir hafriyat çalışmasında 1811 yılında yazıldığı tahmin edilen Karamanlıca bir okul kitabesi bulunmuş olması Karamanlı topluluğun Ankara'da da yaşamış olduğuna bir delildir (Alagöz, 2022).

diğerlerinden ayırt ettikleri bu Hristiyan taifenin diğer Rumlar nazarında da bir hususiyetleri vardır. Karamanlı Rum Yunan dilini hiç bilmez; gayet saf -hatta Müslüman Türklerden daha temiz- bir Türkçe ile konuşur; kendilerine mahsus kiliselerinde Türkçe ibadet ederler, kendilerine mensup papazları ile Türkçe ayin yaparlar” diye bahseder (Baykurt, 1932: 5-6).

Ayşe Özil, Bursa'nın Türkçe konuşulan iki Rum mahallesinin Yunanca konuşan öteki mahallelerle anlaşmasının zor olduğunu, hatta Bursalı Rumların şehrin kuzeydoğu taraflarında ne Rumca ne Türkçe bilip Ermenice Hristiyanlarla anlaşmasının güç olduğuna değinir ve İznik metropolitinin Mihaliç kasabasındaki 500 Rum sakinin tamamının anadilinin Türkçe olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve siyasi çeşitliliğin yanı sıra dil ve kültür farklarının belirgin olduğunu ifade eder (Özil, 2016: 37).

Büyük çoğunluğu Anadolu'da yaşamış olan Karamanlıların en ayırt edici özellikleri Türkçe konuşmalarıdır. Çok genel bir tanımlama ile, Karamanlıların, 1924'e kadar Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamış olan Hristiyan Türkler olduğu söylenebilir. 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan ile arasında imzalanan nüfus mübadelesine istinaden (Şermet, 2017) Yunanca bilmemelerine rağmen Hristiyan oldukları için Yunanistan'a gönderilen Karamanlılar, bugün tamamıyla Yunan halkıyla asimile olmuşlardır.

Karamanlı sözü ilk kez 1553-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'yu dolaşan Bohemyalı gezgin Hans Derschwamm³ tarafından kullanılmıştır. Derschwamm, İstanbul'da Yedikule civarında oturan Türkçe konuşan Hristiyan bir topluluk gördüğünü ve bu insanların kendilerini *Caramanos* olarak adlandırdıklarını ve Karaman'dan geldiklerini söylemektedir (Eyice, 1962: 369). Ayrıca 2000'li yıllarda Yunanistan'da hâlâ yaşamakta olan bazı Karamanlılarla yapılan

sözlü mülakatlarda bu insanların kendilerini Karamanlı diye tanımladıkları bilinmektedir. Youtube gibi sosyal medya kaynaklarında bu mülakatları dinlemek mümkündür. Bu röportajların birinde Hacı Ana Kadıno (Hacı Ana Kadın) kendisini Karamanlı olarak tanımlamakta, mübadeleden sonra geldiği Yunanistan'da kendilerine “eşek Karamanlı” gibi adlar verildiğini söylemektedir (Karamanlıca Arşiv Çalışmaları, 2019).

Karamanlı sözünün Anadolu Ortodoksları aşağılamak, onların alt tabaka ve taşralı olmalarından mütevellit eğitimsiz, kaba halk toplulukları olduğunu vurgulamak için kullanılmış olduğunu söyleyen Foti ve Stefo Benlisoy, Anadolu Ortodoksların Karamanlı terimini tepkiye karşıladıklarını, hatta reddettiklerini ifade etmektedir (Benlisoy & Benlisoy, 2010: 22). Benlisoy, Karamanlıların Yunan dilini öğrenmeleri için Elias Emmanoulides tarafından hazırlanan ve 1885 yılında basılan “Usul-i Cedid” metodunda,

“Bakınız ki Ellinika [Yunanca] lisanını bilmediğimiz bize bir kusur ve kabihat gibi ad olunduğundan, Der Âliye'nin her köşesinde Karamanlı lafzı istihza bahsi bir moda gibi oldu ve her Rumca bilmeyen zat işbu hakaratlı modayı tahammüle mecburdur. Haşa!!!

Bize nahak atf olunan Karamanlılar elkabını kabul itmeyiz... Anatol ehalisi istihzaya seza değildir... Anatol ehalisi gayet zeki ve tabien dirayetlu iken eğer yalnız Rumca lisanından mahrum olduğumuz için, herkes indinde medhur oluyor isek, bu mahrumiyet, kesbi mümkünsüz bir kusur değildir.” (Benlisoy & Benlisoy, 2010: 19) denilerek Karamanlı tabirinin aşağılama amaçlı kullanılmış olduğunu ve başka eserlerde de benzeri ifadelerin bulunduğunu söylemektedir. O dönemin özelliği açısından başkent İstanbul ve geri kalan her yerin taşra kabul edildiği hatırlanmalıdır. İstanbullu olmak (şehirli olmak) ile taşralı olmak arasında toplumsal bir statü farkı vardı. Ayrıca aynı

³ Hans Derschwamm'ın kökeni konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Karabela Şermet Derschwamm'ın Bohemya'nın Brux kasabasında 1494 yılında iyi ve varlıklı bir ailede doğan, Viyana Üniversitesi Felsefe Bölümünden mezun olmuş bir seyyah olduğunu belirtir (Şermet, 2017). Derschwamm 1553 yılında Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilik heyetinde yer almış, kendi imkanlarıyla Amasya'ya kadar gezmiş ve bir seyahatname yazmış; 1568 yılında ölmüştür. Seyahatnamesi 1913-1914 yıllarında yayınlanabilmiştir.

dönemde milliyetçilik bilincinin artması ile Yunanca bilenlerin bilmeyenleri aşağı tabaka olarak görmüş olduğu düşünülebilir.

Karamanlıca edebiyatın en tanınmış siması Evangelidos Misailidis Temaşa-i Dünya Cefakâr-ı Cefakeş adlı romanında,

“Ve Anadolu lulara Karamanlı ismi tâ Sultan Murat Han-ı Gazi hazretlerinin asrından sehven İstanbul’un Karamanından dolayı kalmıştır, şöyle ki, Anadolu’dan İstanbul’a gelen taşçı ve duvarcı ve swacı ustaların ve amelerin cümlesi Büyük Karaman ve Küçük Karaman’da otururlar idi. [...] Ve o ustaların kâffesi Anadolu olduklarından vakit geçerek, Istanbul’lar kâffe-i Anadolu luları Karamanlı zanneylediler. Ve böylelikle bu isim kalmış ise de yanlıştır, asıl Karaman İstanbul’dadır” (Misailidis, 1986: 118).

Tüm bu farklı tanımlamalara bakıldığında belki de en çarpıcı tanımı Karamanlılar *“Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz”* serzenişi ile kendileri yapmışlardır (Balta, 2012: 117).

2.2. Karamanlıların Dili

Karamanlıları Rumca konuşan diğer Ortodoks Hristiyanlardan ayıran en önemli unsur, Karamanlıların Türkçe konuşmaları ve Türkçeyi Yunan alfabesiyle yazmaları idi. Karamanlılar Yunan dilini yalnız dini ibadetler ve ayinler için kullanıyorlar; halkın büyük bölümü bu dili anlamıyordu. Çoğu kez ayinlerin sonundaki dualar Türkçe yapılarak halkın duaya iştirak etmesi ve anlaması sağlanıyordu.

Karamanlıların konuştukları dil, Türkçeden başka bir dil değildir. Yunancada *“Καραμανλήδικα”* olarak tanımlanmaktadır ve doğru adı Karamanlı Türkçesidir. Mübadeleye kadar Anadolu’da kullanılan bu dil, mübadillerin yerleştikleri Yunanistan’da ikinci nesle kadar devam etmiş, daha sonra neredeyse tamamen kullanımdan kalkmış olup günümüzde Türk ve Yunan araştırmacılar tarafından izleri sürülmektedir.

Karamanlılar hakkında kesin olarak bilinebilen hususlardan biri konuştukları dili *Yavan Türkçe, Sade Türkçe ve Anadolu Lisani*

olarak adlandırmaları ile yazılı kaynaklarda birbirlerine *“Anadolulu karndaşlarımız”*, *“Anadolulu hemşehrilerimiz”* diye hitap ettikleri; kendilerini ise Anadolu Hristiyanı, Anadolu veya Anadolu Rumu olarak tanımladıklarıdır (İbar, 2010: 105).

Karamanlıların kullandıkları alfabe Yunan alfabesi Türkçenin ses yapısına uyarlanmıştır. b, c, ç, d, ğ, k, ş, ö, ü sesleri Yunan alfabesinde bulunmadığı için bu sesleri karşılamak üzere π, σ, ο, κ harflerine noktalar koyulmuştur. Yine Yunan alfabesinde mevcut olan ama Türkçe ‘de karşılığı olmayan δ, θ, ξ, ψ, ω gibi sesler Karamanlıca yazımında yer almaz. i ve ı seslerinin ayrımı için Yunan alfabesindeki ι ve η sesleri birleştirilerek kullanılmıştır. Karamanlılar Türkçeyi Rumca konuşan Hristiyanlar gibi değil, Kayseri ve Karaman ağızlarına göre telaffuz ediyorlardı. Yazılı kaynaklarda Türkçe seslerin özenle yazılması bunu doğrular (Eyice, 1962: 373). Dahası Osmanlı Türkçesine girmiş olan ε, ç seslerin de karşılığı Karamanlı alfabesindeki harflere alt noktalar ilavesi ile bulunmuştur.

Karamanlıca eserlerde bir standart yoktur. Döneme, bölgeye ve yazara göre farklı harf stilleri kullanılabilir. Karamanlıca eserlerin geniş halk kitleleri tarafından okunması yerine dinlenmesi maksadıyla yazılması Karamanlıcanın ilginç bir özelliğidir. Zira okur yazar oranı bir hayli düşüktü; halk muayyen zamanlarda kahvelerde, köy meydanlarında ve evlerde toplanarak okuma yazma bilenlerin okuduğu ve daha çok din konulu eserleri dinleyerek bir şeyler öğrenirdi.

Karamanlıca yazılarda ayrıca Türklerin yazı yazdığı diğer alfabelerde bulunmayan vurgu işaretleri sık sık kullanılmıştır. Bu vurgu işaretleri Yunancaya has bir özellik olup kelime içinde vurgu yapılacak heceyi göstermektedir. Yunan alfabesi ile yazan Karamanlı yazarlar da vurgu işaretlerinden faydalanmışlardır. İlginç olan bir taraf ise yazıyı yazana göre bu vurguların yerinin değişebilmesidir. Karamanlıcanın standart bir yazım kılavuzunun bulunmaması, yörelere göre telaffuz değişimleri ile matbaalarda yapılması muhtemel hatalar

bahse konu vurguların farklılığın sebepleri olabilir.

Alfabe temelli yazı, dinin etnik kimlikten sıyrılarak sınırların ötesine taşınmasına ve bir “dünya dini” haline gelmesine katkıda bulunan en önemli etken olmuştur. Sosyal antropolog Jack Goody alfabeyle dayalı yazısı olan dinlerin dönüşümü kolaylaştırdığını savunur. Dinin kural ve yasaklarının alfabeyle dayalı bir yazıyla kayıt edilmiş olması dine geçişi, sahiplenmeyi ve dini yaşatmayı kolaylaştırır ve mümkün kılar (Cankara, 2011: 46).

Osman Fikri Sertkaya “... *Türkler*, değiştirdikleri *din* gereğince *o dine uyan alfabe*yi kullanmışlardır. İşte *Tengriist Türklerin Köktürk, Budist Türklerin Uygur ve Brahmi, Maniheyist Türklerin Mani, Musevi Türklerin İbrani, Müslüman Türklerin Arap, Hristiyan Türklerin ise Latin, Ermeni, Kiril, Grek... vs. gibi yazıları* kullanmalarını, *bu değişen din faktörü ile açıklamak istiyoruz. Bu izah tarzı aynı zamanda Karamanlıların Türkleşmiş Rum olduğu görüşünün yanlışlığını da ispat etmektedir*” (Sertkaya, 2004: 2) demektedir. Bu bakışla, Karamanlıların dini Ortodoks Hristiyanlık olduğuna göre onlar da dinlerini korumak, kaynağından öğrenmek ve ibadetlerini kitaplarında gösterildiği gibi yapmak için Yunan alfabesini kullanmışlardır. Zira Hz. İsa'nın Aramice konuştuğu düşünülmesine rağmen Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'in dilinin Grekçe (Yunanca) olduğu (Tanyu, 1988: 501) ve dünyaya yayılan İncil nüshalarının Yunancadan tercüme edildiği bilinmektedir. Evangelia Balta bu durumu şu olayla örnekler:

“*Sir Edwin Pears 1905 yılında İznik civarında bir köyde Rum Ortodoks kilisesinin bir ayinine katılır. Tüm ayin Yunanca yapılır. Daha sonra cemaat yağmur duası için dışarı çıkar ve papaz Türkçe olarak bir dua okur. Papaz Pears'e cemaatin Yunanca bilmediği için Türkçe dua yaptığını izah eder*” (Balta, 2012: 118).

Karamanlılar Yunan alfabesini kitaplarda, gazete ve dergilerde, bülten ve broşürlerde, yani günlük hayatta yazının var olduğu her alanda kullanmışlardı. Bunun yanı sıra

kilise, okul, hamam, ev, çeşme gibi her tür binaların kitabelerinde, hatta mezar taşları gibi taşınmaz kültür varlıklarında dahi Yunan harfleriyle Türkçe eserler bırakmışlardır.

2.3. Karamanlıların Kökeni

Karamanlıların kökeni hakkında iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci grup araştırmacılar Karamanlıların Yunan (Helen) asıllı olduğunu iddia ederler ve yaşadıkları yerlerin, Rumca konuşan Ortodokslardan uzak kalması sebebiyle Türkçe konuşmaya mecbur kaldıklarını söylerler. İletişim ve ulaşımın zorluğu ile o devirdeki toplulukların kapalı yaşamları sebebiyle etkileşim çok azdı; bu sebeple zaruret hali dışında diğer Ortodoks cemaatlerle irtibat kurmadıkları için ana dillerini unutmuş olmalı idiler. İkinci grup araştırmacılar ise Karamanlıların Anadolu'ya Selçuklu Devleti kurulmadan önce gelen Türk boylarından olduklarını, o dönemde Anadolu'ya hâkim olan Bizans Devletinin ordusuna paralı asker katıldıklarını, Türkçe konuşmaya devam ettiklerini ama dinlerini değiştirdiklerini düşünürler (Balta, 2012: 104). Balta'ya göre etnik kökene bakmadan, din eksenli değerlendirme yapıldığında Osmanlı Devleti sınırları içinde 19. yüzyılda Orta Anadolu Hristiyan Ortodoks ahalinin çoğunluğunun Türkçe konuştuğu söylenebilir. Balta, Kayseri, Nevşehir, Niğde üçgenindeki 32 köyde Rumca, 49 köyde Türkçe konuşan Ortodoksların yaşadığını dile getirerek, Türkçe konuşan bu Ortodoks cemaat mensuplarının Müslüman komşularından farklı olmadığını ifade etmektedir (Balta, 2012: 125). Anadolu'da sadece Türkçe konuşan, sadece Rumca konuşan ve ayrıca Müslüman Türklerle karışık biçimde yaşayan Ortodoks Hristiyan köylerinin olduğu da bilinmektedir. Şehirler daha karmaşık idi ve homojen bir dağılım yoktu. Kısacası Karamanlılar her yerden tamamen izole olarak da yaşamıyorlardı ve hem devlet hem de komşu köy ve kasabalardaki diğer topluluklarla bağlantılı idiler.

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluşundan itibaren hakimiyet tesis ettiği bölgelerdeki gayrimüslimlere yönelik din değiştirme konusunda herhangi bir zorlamada

bulunmadığı, bu insanların bağlı oldukları dinlerin gereklerini baskı altında olmadan yaşamış oldukları bilinmektedir. Zaten gayrimüslim nüfus Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar din ve dillerini muhafaza etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir devlet olmasına rağmen din temelini esas aldığı için halk etnisite ve konuşulan dil ayrımları yerine millet sistemi içinde Müslümanlar ve gayrimüslimler diye iki grup olarak ikiye ayrılıyordu. Müslümanlar Türkler, Araplar, Kürtler, Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler gibi İslam'a mensup toplulukları kapsıyordu. Osmanlı Türkleri kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak nitelendirmişler, Türklük kimliğini İslamlık içinde eritmişlerdir. Hatta Türk kelimesi önceleri hiç kullanılmazken batıda Müslümanlıkla eşanlamlı olarak tutulmuştur (Lewis, 1993: 13).⁴

Zımmî⁵ denilen gayrimüslimler ise etnik kökenine bakılmaksızın Osmanlı Devleti'ne tabi ve Müslümanların haricindeki tüm toplulukları kapsıyordu. Millet sistemi içindeki Ortodoks Hristiyanlar yalnızca Anadolu'dakileri değil, Balkanlarda ve şimdiki Moldova ve Romanya'da yaşayan Gagavuz Türkleri ile aynı mezhepten Sırp, Bulgar, Arnavut, Arap ve Romenleri de içine alıyordu (Anzerlioğlu, 2009: 134). Karamanlılar da Ortodoks Hristiyan unsurlar olarak Rum milletine ait unsurlar olarak

görülmekteydiler. Esasen Osmanlı Devleti sınırları içinde din ve dilin serbest kullanımı ve herhangi bir zorlamaya tabi tutulmaması çok çeşitli etnik grupların ve azınlıklar tarafından konuşulan dillerin 20. yüzyılın başında yapılan zorunlu mübadeleye kadar yaşamasına izin vermiştir.

Türk Ortodoks Patriği unvanını alan ve Akdağmadeni doğumlu bir Karamanlı olan Papa Eftim⁶ ise, Karamanlıların Türklerin Oğuz Boyundan geldiklerini ifade etmektedir (Cihangir, 1997: viii).

2.4. Karamanlıların Dini

Karamanlılar Hristiyan Ortodoks dinine mensuptular. Dolayısıyla din ile alakalı hususlarda İstanbul'da Fener Ortodoks Patrikhanesine tâbi idiler. Toplumsal bilinç açısından din, kimliğin tanımında en büyük etkendi. Devlet yönetimi onları zaten gayrimüslim grubunda değerlendiriyordu.

Karamanlılar günlük hayatın yanı sıra dini ayinlerde de Türkçe'nin kullanılmasında hem ısrarcıydılar hem de Fener Patrikhanesi'nden kendilerine gönderilecek din adamlarının Türkçe bilmesini ve ayinleri Türkçe yapmasında ısrar edecek kadar güçlü bir konumdaydılar (Anzerlioğlu, 2009: 211).

1839 tarihli Gülhane (Tanzimat) Fermanı ile Osmanlı Devleti sınırları içinde serbestçe faaliyete başlayan Protestan misyonerlerin

⁴ Osmanlı Türkü için, bütün ilk İslam anayurtlarını kapsayan imparatorluk, İslamiyetin ta kendisi idi. Osmanlı vakayinamelerinde imparatorluğun toprakları "memalik-i İslam", hükümdar "İslam Padişahı", orduları "asakir-i İslam", dini başkanı "Şeyhülislam" olarak adlandırılırdı; onun halkı kendini her şeyden önce Müslüman sayardı (Lewis, 1993, s. 13).

⁵ Zımmî: İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa için kullanılan bir terim. Günümüz ulus-devlet anlayışında devletin insan unsurunu tanımlamak amacıyla yapılan vatandaş-yabancı şeklinde ikili ayırım yerine İslâm hukuk geleneğinde inanç esasına dayanan Müslüman-gayrimüslim ayrımı benimsenmiştir. İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde (dârülişlâm) vatandaş olarak yaşayan zimmiler, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten, dolayısıyla Müslüman toplumdan kendilerini ve haklarını koruma güvencesi (zimmet) almışlardır (Yaman, 2013).

⁶ Papa Eftim Milli Mücadele'ye Türk tarafını sonuna kadar destekleyerek katkıda bulunmuş, kendi cemaati ile birlikte diğer gayrimüslimlerin işgalci Yunan ordusuna karşı savaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu yolda, Yunan işgalini destekleyen Fener Rum Patrikhanesi ile ters düşmüş ve aforoz edilmiştir. Papa Eftim, 23 Nisan 1920 'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına katılarak dua edenler arasında bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk Ortodoks Patrikhanesini kurmuş ve ilk patriği olmuştur. Papa Eftim "*Ben Türk dostu Eftim değil, Türk oğlu Türk Eftim'im. Ben, her zaman, her yerde Türk olduğumu beyan ettim. Bir yabancı, Türk dostu olabilir. Fakat benim gibi, halis bir Türk vatandaşının, yabancı bir Türk dostu gibi gösterilmesi, O'nun milliyetinden şüphe edilmesine delalet eder ki, bundan incinmemek, üzülmemek imkânsızdır. Bana Türk demeyip, Türk dostu diyenleri hiçbir surette affedemem*" diyerek kimliğini açık bir şekilde ifade etmiştir (Ercan, 1967, s. 418).

faaliyetleri Ortodoks Hristiyanların eğitiminden sorumlu tek makam olan Patrikhaneyi rahatsız ediyordu. Kentlerde yaşayan insanların kilise merkezli eğitime karşı çıkararak batı tarzı bir eğitim sistemini savunması Patrikhaneyi zora sokan bir başka gelişmedir. Patrikhane bu gelişmeler üzerine din değişimini önlemek ve cemaatlerinin dinlerine sahip çıkmalarını sağlamak için başka kurumlarla da zorunlu olarak ilişkisini geliştirecektir (Anzerlioğlu, 2009).

Avrupa'ya okumaya giden, ticaret, çalışmak, seyahat gibi nedenlerle belki de ilk kez yaşadıkları topraklardan çıkan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların döndüklerinde milliyetçilik akımlarına kapılmaları doğaldı. Tüm bu tarihi, sosyopolitik ve ekonomik olaylar ile sonuçlarının ayrıntılarına girmeden kısaca Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı etnik grupların 18. yüzyıl içinde yeni fikirlerden ve akımlardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Nihayetinde millet kelimesi Osmanlı Devleti'ndeki anlamını yitirerek etnik kökeni ifade eden ulus kelimesi ile eşanlamlı olmuştur.

Bir örnek olarak Karamanlılar önceleri yalnız kendi aralarında evlenirken 1800'lerin ikinci yarısından sonra Yunanca konuşan Rumlarla da evlenmeye başladılar. Bu da onların Rumlaşmasına yardım etti (Yüce, 2010: 158). Cami Baykurt bu vakıyı şu şekilde anlatır:

"...İzmir'de bazı aileler görmüştüm ki, büyükbaba ve büyükana Yunanca bir söz bilmediği için torunları ile konuşamıyorlardı. Bir Hristiyan Türk ailesi içine Yunanlı veya adalı bir gelin veya bir damadın girmiş olması bu inanılmayacak hale sebep oluyordu. ... Hristiyan Türklerden zengin olanlar Yunanlılarla evlenmek ve evlatlarını Yunan mürebbiyelerine tevdi etmek suretiyle helenleşiyorlardı. Bir kere bu yola girdikten sonra eski milli aile isimlerin değiştirmek ve onları da helenleştirmek ihtiyacı gayet tabii bir keyfiyetti. Mesela, Yağcıoğulları: Ladopoulos, çakıroğulları: galanakis, Boyacıoğulları: Vafiyadis, Çınaroğulları: Palatanidis oluyorlardı. Aslanidis gibi yarım Yunancaya çevrilmiş olanları da vardı." (Baykurt, 1932: 23-24). Ayşe Özil, Ayvalık'ta

Yunanistan bağımsızlık savaşına katılmış siyasi olarak aktif pek çok Rum olduğunu dile getirir (Özil, 2016: 37).

Karamanlıcanın öncelikle din konulu eserlerde kullanılmış olduğundan bahsedilmiştir. Misyonerlik faaliyetleri, ulusçuluk akımları ile Yunanistan'ın aktif olarak uyguladığı Helenizm propagandasının farkında olan Karamanlı aydınlar, yayınladıkları kitap, dergi ve gazetelerde Karamanlıları uyarmaya başlamış, kendilerinin aynı dine mensup olsalar da Yunan milletinden ayrı olduğunu, vatanlarının Anadolu olduğunu her fırsatta vurgulamışlardır. Bu eserlerde "*vatandaşlar*", "*Anadolulu vatandaşlar*" kelimeleri özellikle zikredilmekte, "*vatanımız Anadolu*" denilerek Yunanistan Devleti ile bir ilişkinin olmadığı ifade edilerek yanlış anlamaların önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Balta, 1990: 83). Dolayısıyla Karamanlılar için vatan Anadolu idi ve kendilerini Yunanistan'dan ve Yunanlı olmaktan uzak tutmaya çalışıyorlardı.

Burada Yunan Devleti kurulduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu içindeki ve dışındaki Rumların nasıl etkilendiği akla gelebilir. Milliyetçilik akımlarına kapılan Yunanca konuşan Rumlardan özellikle Anadolu'nun batısında yaşayanların Helenizm ideali ile Yunanistan'a yardım ve destek sağladıkları doğru olabilir ancak Rumların varlıklı olanlarının kayıtsız şartsız Yunanistan'a destek olduklarını söylemek zordur. Ayşe Özil'e göre bu yeni ve küçük devletten Osmanlı topraklarının gelişen bölgelerine göçler olmuştur (Özil, 2016: 35). Çünkü Yunan Devleti küçük, hırslı ve yoksuldu. Vatandaşların askerlik yapmak, vergi vermek gibi yükümlülükleri varken Osmanlı Devleti'nde özellikle Islahat Fermanı sayesinde daha rahat bir yaşam hakkı bulunuyordu. Buradan yola çıkarak Karamanlıların, dilini hiç bilmedikleri ve tamamen yabancı oldukları bir devletle ilişkilendirilmemeye çalışmalarını anlamının mümkün olduğu söylenebilir.

2.5. Karamanlıların Kültürü

Öncelikle Karamanlıların geniş bir coğrafyada dağınık bir biçimde yaşamış olmaları sebebiyle homojen bir kültüre sahip

olmadıkları söylenmelidir. Şehirde yaşayan ile ücra bir köyde oturan; Gemlik'te yaşayan ile Konya'da yaşamış olan toplumların farklı gelenek ve hayat tarzları olması doğaldır.

Karamanlıların Rumca konuşan Ortodokslardan ziyade Müslüman komşularına benzediklerinden bahsedilmektedir. Charles Texier Ürgüplü Ortodoksların Türkçe konuştuklarını, erkek ve kadınların diğer köylüler (Müslümanlar) gibi giyindiklerini, Kayseri'deki (İncesu) kadınların başlarına gümüş paralarla süslenmiş başörtüsü bağladıklarını, ayaklarına da gümüş halhal taktıklarını yazmıştır. Halkın sanata önem vermediği, bu sebeple batılı Rumların bu bölgedeki Rumları küçümsediği de belirtilmiştir (Orakçı, 2020: 21). Anzerlioğlu, erkeklerin gömlek, şalvar, yelek, çarık, fes giyip kuşak sararken kadınlar topuklara kadar uzanan gömlek, entari, fistan, üç etek, yelek, şalvar ve nalın giydiğini yazmıştır (Anzerlioğlu, 2009: 190-191). Konya'nın Sille bölgesine özel bir çalışma yapmış olan Barış Sarıköse de tereke kayıtlarına istinaden erkek kıyafetlerinin fes, peştamal, gömleklik, kırmızı pabuç, çember, şalvar, kısa entari, mes papuç, alaca entari, entari, Halep işi entari, altın boğazlık; kadın kıyafetlerinin entari, şal kuşak, çuha cebe, şitari entari, şalvar, etek giydiklerini belirtmektedir (Sarıköse, 2008: 392-393).

Karamanlıların yemekleri de Türk yemekleri ile aynıdır. Manti, pastırma, sucuk, bulgur pilavı, köfte, un aşı, içli köfte, mercimekli köfte, çiğ köfte, tarhana, mercimek çorbası, yufka ekmeği, tandır ekmeği, kuru fasulye ve soğan, yoğurt, ayran, kadayıf, baklava, sarı burma bilinen yemeklerdendi (Anzerlioğlu, 2009: 191-193).

Söylenen türküler de ortak: "Çanakale Türküsü", "Konyalı", "Gesi Bağları", "Yalabık Çoban" çok bilinen ve hâlâ bugünkü Yunanistan'da söylenen türkülerdendir (Anzerlioğlu, 2009: 194).

Atasözleri ve kalıplaşmış ifadeler ise hemen hemen aynıdır:

"Ağlamayana davul zurna az, ağlayana sivri sinek saz", "Köprüden keçene kadar şeytanla arkadaş ol", "Kanarına bak bezini al, anasını

bak kızını al", "Ak akçe kara gün içündür", "Çingene sucuk virmişler, bu yamık demiş", "Dinsizin hakkından imansız gelir", "Tekkeyi bekleyen çorbayı içer", "Sev seni seven, yerde yoksan olsa; sevme seni sevmeyeni Mısır'da padişah olsa" bunlara örnek olarak verilebilir (Önder, 2018: 22).

Karamanlıların Hristiyan olmalarına rağmen çocuklarına Türkçe kökenli isimler vermiş olmaları dikkat çekicidir. İslam dinine mensup olmadıkları için Müslüman isimleri almamaları normaldi. Aynı bölgelerde yaşayan ve yine aynı dine mensup Ermeni ve Rumlar kendi dillerinden isimleri serbestçe kullanabiliyorlardı. Anastasias Yordanoğlu, İstanbul'un Yeniköy semtinde (*Neapolis*) bir okulun 1920 yılına ait kayıtlı öğrencilerin adlarını aşağıdaki şekilde listelemiştir:

Kız İsimleri: Azize, Altun, Aydoğdu, Ağalı, Güllü, Gülistan, Gülana, Yazgülü, Gümüş, Devlet, Döndü, Eyine, Elmas, Zeytin, Kıymet, Zamret, Zümrüt, Sümbül, Tamama, Keklik, Kızlarbeyi, Mayısgülü, Melek, Meryem, Müskü, Bal, Benli, Bulut, Bülbül, Nazlı, Şeker, Sultan, Çiçek, Frangu, Frangula, Fransa, Hatun, Haspula, Sinoda, Samatyani, Potira, Simevti, Hrisomalos.

Erkek İsimleri: Ayan, Ayvaz, Ercüment, Arslan, Garip, Yağmur, Gürbe, (erken?), Devlet, Evren, Eğlence, Eynepek, Sümbül, Kaplan, Kalender, Karagöz, Minnet, Muteber, Bayram, Minyas, Murad, Salman, Şahin, Sefer, Tozak, Durmuş, Teberik, Turfanda (Iordanoglou, 1978). Yordanoğlu Karamanlıların uzun süre Türk etkisi kaldıkları için Türkçe isimleri almak zorunda kaldıklarını söylemiş olsa da bu doğru değildir. Zira yukarıda bahsedildiği gibi diğer din mensupları hem kendi dillerini konuşabilmişler hem de isim koymada serbestçe davranmışlardır. Nitekim Halit Ogan Şer'iye Sicillerinde yapmış olduğu araştırmanın sonucunda "... diğer taraftan yine bu belgelere göre *Zimmî kelimesiyle vasıflandırılan ve Müslüman Türk topluluğu içinde yaşamaya devam eden Yahudi, Ermeni ve Rum gibi Müslüman olmayan zümrenin de - ihtida edenler hariç- bu çeşit Türkçe adları kullanmış olması ciddi dikkat çekicidir*" diyerek Şer'iye sicillerinde geçen Türkçe

isimlerden örnekler vermektedir (Ongan, 1956: 92).

Cami Baykurt, Karamanlıların aile, hayat tarzları ile geçim yollarının her yönüyle Müslüman Türklere benzediklerini, ailelerin ataerkil olduğunu söylemekte; hatta Alaşehirli Hristiyan bir Türk'ün at yetiştirme, cirit oyunu gibi eski geleneklere yaşatmaya devam ettiğini söylediğini belirtmektedir (Baykurt, 1932: 7).

Karamanlı Ortodoksların dil dışında Müslüman Türklere paylaştıkları pek çok ortak gelenekleri bulunmaktadır. Düğünler, oyunlar, yemekler, büyüğe saygı, aile ilişkileri, yardımlaşma, misafirperverlik, türküler, maniler, yaşanan mekanlar, özel günlerde giydikleri kıyafetleri, geçmişteki kadar olmasa da bugün taşıdıkları soy isimlerindeki öz Türkçe isimler Karamanlı Ortodoksların sahip oldukları sosyokültürel yapının Müslüman Türklere çok farklı olmadığını gösterir niteliktedir (Anzerlioğlu, 2009: 199).

Türklerde olduğu gibi Karamanlılar da nişan adeti vardı ve evlenmeden önce belirli bir süre nişanlı kalabiliyordu. Boşanma ve nafaka hususları da benzer biçimdeydi. Konya'nın Sille bölgesi hakkında çalışmış olan Barış Sarıköse, nişan, nikah, boşanma ve nafaka hususlarında tezinde Konya Şer'ine Sicillerine istinaden,

"29 Safer 1119/02 Haziran 1707'de Sille'den Murat v. Döğenci, köyden Aslane binti Vasil huzurunda, adı geçen kadını üç ay önce boşadığını ve istediği ile evlenebileceğini mahkemede beyan etmiştir" gibi örnekler verir (Sarıköse, 2008: 387).

Sarıköse'ye göre çok eşlilik yok denecek kadar azdır. İkinci eşle evlilik ilk eşin vefatından sonra yapılmaktadır. Çocuk sayısının bir ile sekiz arasında değiştiği, ortalama üç olduğu yine Sarıköse'nin Şer'ine kayıtlarındaki çıkarımlarından anlaşılmaktadır (Sarıköse, 2008: 389).

Karamanlı düğünlerinde kırmızı rengin hem bayrak hem gelinlik sembolü olması, düğün evine bayrak asılması, neslin erkek çocuklarla devam edeceği inancı, evliliğin sağlam olması yapılan özel dua ve

merasimler, evlenen çifti yaşlı bir kadının beklemesi ile çarşaf adeti Müslüman Türklere arasında da yaşatıldığı bilinen törelerdendir.

Özellikle köylerde geniş aile olarak yaşandığı için Karamanlılarda gelin kocasıyla beraber kayınvalidesinin evinde yaşar, ev işleriyle beraber tarlada çalışır, hayvanlara bakar ve büyüklere hizmet ederdi. Anzerlioğlu gelinin aile büyüklerine duyması gereken saygı ve yapması gereken görevleri, Sultan Aslanoğlu ile yaptığı mülakatta şöyle tespit etmiştir:

"Gelin oldunmuydu, kaynanaya, kaynataya, eltiye söylemezdik. Var mı sizin orda? Zabanın kaktıkmydı elimize bir desti alırdık peşgiri omuzumuza atardık, ellerine su dökerdik, o elini yurdu, öteki elini yurdu. Elti elti elini öperdi. Çocuk varsa onun da yüzünü öpüyordun. Her vahut bunu yaparlardı. Şimdi burda büyüğün elini bile öpmüyorlar. Benim beş gelinim var. Beşi de el öper. Yerli öpmüyor. Köyü bozdular... Ayakkabıları çihardırdık. Bir misafir geldimiydi, gidecek vahut, yatacak vahut ayaklarını yurduk. Siz yunmusunuz? Öyleydi adet. Kaynata, kaynana döşeğe girmeyincik gelin girmeyeceğiydi döşeğe... Ölen kızım güccüğüdü, yeni yürüyordu... Şora babımın evi... çocuğu aldık geliyoh. Babam arkasında ben önündeyim. Gel yavrum gel dedim. Kaynanam da şorda soruduyor. Utanmıyon mu babanın yanında yavrum demeye dedi. Sevemiyodım çocuğu..." (Anzerlioğlu, 2009: 188).

Müslümanlarla iç içe yaşayan Karamanlılar birçok İslami terimi de sözlü ve yazılı dillerinde kullanmışlardır. Hak Taala, helal, haram, Allah, cennet, cehennem, cünüp, huri, namaz, ibadet, iman, itikat, kadir, kafir, kurban, mucize, peygamber, secde, şehit, şeriat, vacip, zikir bunlara birkaç örnek olarak verilebilir (Kâhya, 2012: 49-56).

"Darıttılar Hak Taalle'yi "

"Sıfatından şeriatım çıkmış olsun, gözlerim doğruluk görsün",

"Kibirlikleri ve haram yeyicilikleri için istemeyorlar Hristoz'un imanını kabul itmeye",

"Onun mekânına kurban ettim, şükür ve tehlil kurbanı",

“Zira nasıl ki melaiklerin on zümresinden bir zümresi şeytan oldular” (Kâhya, 2012: 50-55).

Son olarak, bugün Anadolu’da bir çeşit halk doktorluğu olarak bilinen Ocaklı kavramı da ⁷ Karamanlı gelenekleri arasında yaşatılmış idi. (Anzerlioğlu, 2009: 191).

3. Sonuç ve Değerlendirme

Dil milleti millet yapan en önemli unsurdur. Edebiyat da milletin kültürel varlık inşası ve geleceğe aktarılması için dilin ince ince işlenmesiyle meydana gelen eserdir. Karamanlıların kültür ve edebiyatı üzerindeki çalışmalar 1950’li yıllardan itibaren öncelikle Yunanistan’da başlamıştır. Türk araştırmacılar bu konuya uzun süre ilgi duymamış, Yunanistan’da Yunan dili ile basılan bazı eserlerin Türkçeye aktarılması ile Karamanlıcaya ilgi yavaş yavaş artmaya başlamıştır. Zaten Karamanlıca edebiyatı Anadolu’da, 1923 tarihli Türkiye ile Yunanistan arasındaki Mübadele Protokolünün uygulanıp Karamanlıların muhtemelen büyük kısmını Türkçe konuşmalarına ama Hristiyan olmalarına rağmen Yunanistan’a gönderilmesi ile sona ermiştir. Mübadil Karamanlılar 1930’lara kadar çeşitli dergi ve gazeteler aracılığı ile seslerini duyurmaya çalışmış ve uzun süre uyum sorunu yaşamış olsalar da özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Yunanistan iç savaşı ile Yunan Devletinin asimilasyon politikaları neticesinde 1940’lı yıllardan sonra Karamanlıca eserlerin sonunun geldiği söylenebilir.

Türk araştırmacıların Yunancayı bilmemesi ve Karamanlıca’yı tanımaması bu kültür mirasına zamanında sahip çıkamamanın bir nedeni olabilir. Ayrıca üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin müfredatlarında Karamanlıcaya yer verilmemiş, hatta Tarih bölümlerinde dahi Anadolu’nun bu eski topluluğundan bahsedilmemiş olması Karamanlıların ve dillerinin tanınmamasının diğer bir sebebidir. Neticede yazılı eserlerin büyük

kısmı kaybolmuş, Karamanlılara ait taşınmaz kültür varlıkları (okul ve ev kitabeleri, hamam, çeşme, kilise, mezar taşları) harap olmuştur.

Türk araştırmacılar tarafından Türkçe olarak Karamanlılar üzerine yazılan kitapların sayısı da çok azdır. Araştırmacıların bir kısmı farklı disiplinlerden yetişmiş olup Karamanlıcaya formel bir eğitim almak yerine sonradan doğan bir ilgi ile eğilmişlerdir. Gazanfer İbar tarafından hazırlanan ve 2010 yılında basılan “Anadolulu Hemşehrilerimiz” buna bir örnektir. İbar, Karamanlılar konusunda sadece kişisel merakı sebebiyle çalışma yapmış olup Karamanlıca eserleri okumayı dahi okulda gördüğü matematik ve fizik derslerindeki Yunanca harfler sayesinde öğrendiğini ifade etmektedir (İbar, 2010: vii).

Ne olursa olsun Karamanlılar Anadolu’nun eşsiz tarih ve kültür birikiminin bir parçası idiler ve yüzlerce yıl bu topraklarda yaşadılar. Bugün nasıl binlerce yıl önce kaybolup gitmiş, adları dahi unutulmuş medeniyetlerin izleri, dinine, diline, yaşayış tarzına bakılmadan sürülmeye çalışılıyor ve küçük veya büyük bulunan her eser kültürel miras özenle muhafaza altına alınıyorsa, aynı hassasiyetin Karamanlı kültürünün tekrar keşfedilip kayıt edilmesi için gösterilmesinde fayda olacaktır.

Kaynakça

- Acar, V. (2017, Temmuz). “Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri”. *Lokman Hekim Dergisi*: 54-72.
- Alagöz, C. E. (2022). “Ankara’da Ele Geçen Karamanlıca (Grek Harfli Türkçe) Bir Okul Kitâbesi”. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*: 27-35.
- Anzerlioğlu, Y. (2009). *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Balta, E. (1990). “Anadolulu Türkofon Hristiyanların Ulusal Bilinçlerini Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak

⁷ Türk halk hekimliğinde “Ocaklı” temel kurumdur. Ocak kelimesi, “dedelerden beri belirli bir hastalığı tedavi ettiğine inanılan aile” ve “bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak bir hastalığı ve şikâyeti tedavi eden aile” anlamına gelir. Ocaklılar genellikle hastalarından para veya başka bir menfaat temin etmezler ve ocaklıların çoğunluğu kadındır. Ocaklı olma nesilden nesile geçen bir yetenektir. Nefes verme, el verme gibi yollarla çocuğa, yeğene veya toruna geçerek sürdürülür (Acar, 2017, s. 55).

- Karamanlıca Kitapların Önsözleri". *Tarih ve Toplum*: 19.
- Balta, E. (1990, Şubat). "Karamanlıca Kitapların Önsözleri". *Tarih ve Toplum* (74): 82-84.
- Balta, E. (2012). Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balta, E. (2015). Nüfus Mübadelesi. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın San. A.Ş.
- Balta, E. (2019). Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Baykurt, C. (1932). Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler. İstanbul: Sanayi Nefise Matbaası.
- Benlisoy, F., & Benlisoy, S. (2010). "Karamanlılar", "Anadolu ahalisi" ve "aşağı tabakalar": Türkdilli Anadolu Ortodokslarında kimlik algısı. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* (11): 7-22.
- Benlisoy, F., & Benlisoy, S. (2010). "Türkdilli Anadolu Ortodokslarında Kimlik Algısı". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*: 7-22.
- Cankara, M. (2011). İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarih yazımında Konumlandırılmak. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- Cihangir, E. (1997). Papa Eftim'in Muhtıraları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi. İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Ercan, H. Y. (1967). "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8): 411-439.
- Eyice, S. (1962, Nisan). Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I, 1584-1850, (=Karamanlidika, Yunan Harfleri ile Türk Dilinde Basılmış Kitapların Analitik Bibliyografyası, (1584-1850), . *Bellekten*, 26(24): 369-374.
- Grigoriadis, İ. (2014). Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Iordanoglou, A. (1978). A Karamanlidic Funerary Inscription (1841) in Nicaea (İzmit) Museum: 185-191.
- İbar, G. (2010). Anadolu Hemşehrilerimiz: Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kahya, H. (2012). "Karamanlıca Eserlerde İslam İnancıyla İlgili Terimler. *Türkiyat Mecmuası*", 22: 39-62.
- Karamanlıca Arşiv Çalışmaları. (2019). *Karamanlı Rum Rahmetli Hacı Ana Kadıncı II / H Karamevliou Ρωμά Συγχωρεμένη Χατζίνα Καντινκω II*. <https://www.youtube.com/watch?v=7dHdqFAOPTc> adresinden alındı
- Lewis, B. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Misailidis, E. (1986). Temaşa-i Dünya ve Cefakâ-u Cefakeş. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ongan, H. (1956, Ekim). "Şer'iyeye Sicillerinde Geçen Türkçe Kişi Adları". *Türk Etnoğrafya Dergisi* (1): 92-94.
- Orakçı, M. (2020). Karamanlıca Kaynakların Işığında Türkçe Konuşan Ortodokslar ve Türk Yunan İlişkileri. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık A.Ş.
- Önder, S. Y. (2018). "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü". *LOJİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 5-27.
- Özil, A. (2016). Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sarıköse, B. (2008). Osmanlı Döneminde Sille. *Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.

- Sertkaya, O. F. (2004). "Grek Harfleriyle Yazılmış Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine". *Journal of Turkish Studies*: 1-21.
- Şermet, S. K. (2017). "Hans Derschwamm'ın İstanbul ve Andolu'ya Seyahat Günlüğünde". *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*: 62-71.
- Tanyu, H. (1988). Ahd-i Cedid. H. Tanyu içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 501-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahd-i-cedid> adresinden alındı
- Yaman, A. (2013). Zimmî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 44, s. 438-440). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüce, N. (2010). "Karamanlı Türkleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 42(42): 155-164.